Hayat

TARİH

MECMUASI

Sayı: 10

Kasım 1967 - 250 kuruş

Bu yıl

YAPI ve KREDİ
BANKASI

tasarruf mevduatı sahiplerine

7,5
MİLYON
LİRA

tutarında ikramiyeler
dağıtıyor

Moran — 2038 - H. T.M. — 49

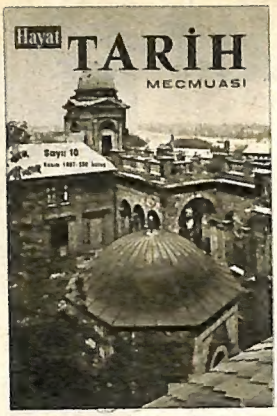

Budapeşte'deki Gül Baba Dergâhı

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Atatürk ve Şeker Sanayii 4
Gül Baba Dergâhı 7
Bir Beşiktaş Sarayı Vardı 10
Sultan Aziz'in Londra Seyahati 14
Türkler Nasıl Müslüman Oldu 20
IV. Mehmed'in Av Merakı 24
Yüz Yıl Önceki Amerika 26
Kudüs'ü Nasıl Kaybettik 35
Hunkâr Kasrı 38
Karnik Efendi Nasıl Öldü 41
Korkunç Takip 42
İsmini Taşıdığımız İnsanların Hikâyesi 50
Tarihe Akan Bir Ay 51
Emden'in Sonu 52
Resimlerle Eski İstanbul 58
Karikatür 62
Kitaplar Arasında 64
Tarih Postası 65

Vilâyetlerimizin Tarihi:

Siirt 129
Samsun 132
Uşak 138
Konya 142
Kars 153
Yozgat 158

Hayat TARİH MECMUASI

Aylık Kültür Mecmuası

1 Kasım 1967 Yıl: 3 Cilt: 2
Sayı: 10 Sıra: 34

İMTİYAZ SAHİBİ:
Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ:
Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ:
Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER:
Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22 İstanbul
TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE:
Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-İstanbul **TEL:** 27 12 07

Kemal Atatürk
(1880 - 1938)

Atatürk'ün 29. ölüm yıldönümünü anarken, yayınladığımız bu makale, onun sanayileşmeye verdiği önemi anlatıyor.

Atatürk ve Şeker Sanayii

ON BİR senelik devamlı bir harpten çıkan ve imparatorluğun dağılması ile bünyesi değişen Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarında, çok kötü, hattâ ümitsiz görünen iktisadî bir manzara arzediyordu. Tediye muvazenesizliği, iktisadî ve içtimaî müesseselerin keşmekeşi, teknik bilgi ve eleman noksanı, yatırım müesseselerinin yokluğu büyük güçlükler çıkarıyordu. Yabancı sermayenin kabul edilmemesi ve o günün taze şartları içinde böyle sermayeden korkulması, bunun neticesinde kendi yağıyle kavrulma prensibi, çetin iktisadî işlerin, ancak uzun vâdeyle hallinin kabil olacağını ortaya koymuştu.

Atatürk, iktisadiyatın ehemmiyetini kavramış bir kimseydi. Ancak, devrin şartları ve cumhuriyetin binbir meşgalesi arasında, yabancı sermayeden müstağni bulunmak suretiyle büyük yatırımların ele alınması bahis mevzuu olamazdı. Bununla beraber, 1938'e kadar gerçekleştirilen iktisadî hamleler, bu konudaki tecrübesizliklerimize rağmen, katiyen küçümsenemez.

Bu makalemizde, Türkiye'de şeker sanayiinin gerçek koruyucusu olan Atatürk'ün orijinal bir mektubunu veriyoruz. Mektupta, büyük adamlara has tavrıyle, kendi rolünden bahis bile etmeden, bu sanayiin öncülerini övmektedir.

Dünya Şeker Sanayiinin Tarihçesi

Bundan asırlarca evvel, Çinliler, şeker kamışındaki usareden şerbet yaparlardı. Milât'tan bir buçuk asır evvel şeker kamışından, iptidaî bir şekilde kristal şeker yapılmıştı. Milât'tan sonra 500 senesine doğru Hintliler, ilk defa beyaz ve katı şekilde şeker istihsaline muvaffak olmuşlar, ilk olarak İran'a ihraç etmeye başlamışlardı. 640 senelerinde Araplar şeker kamışı ziraatini Batı'ya tanıttılar. Birinci Haçlı muharebelerinden sonra, Doğu-Batı arasında şeker ticareti başladı. 1440 senesinde Portekizliler, şeker kamışını Kanarya ve Madeira adalarına götürdü. Kısa zamanda bu ziraat orada o kadar ilerledi ki, Avrupa'ya ihraca başladılar. Amerika'nın keşfinden sonra, istihsal birinciliğini Yeni Dünya aldı.

Şeker, asırlar boyunca pahalı bir meta olarak kullanıldı. Avrupa muhitinde çay ve kahvenin tanınması, bu maddeye satış gücü verdi. Daha sonraları Alman kimyagerlerinden Markkraft, şeker sanayiinde mühim bir değişiklik meydana getirerek pancarda

Kâzım Özalp, İsmet İnönü Kâzım Taşkent ve Celâl Bayar ilk şeker fabrikasının açılışında.

da şekerin varlığını ortaya çıkardı. Silezya'da inşa edilen bir fabrika pancarı işledi. Böylece şeker istihsalinde kullanılmak üzere yapılan pancar ziraati, Avrupa'da hususiyet kazanmış oldu. Şeker kamışına karşı, pancarın himaye ve inkişafını temin etmek için muhtelif Avrupa memleketleri yüksek gümrük duvarları kurdular, prim kanunları yaptılar. İthalâtçı memleketler ise, dahilde şeker istihsaline giriştiler. Küba, Belçika, Çekoslovakya, Almanya gibi şeker müstahsili memleketlerden sonra şeker istihsal ve ticareti, memleketlerin bünyesinde yer etmeye başladı.

Türkiye Şeker Fabrikalarının Kuruluşu

Şekerin bu kadar eski tarihi olmasına rağmen, ancak 1926 senesinde Türkiye'de ilk şeker fabrikaları kurulmuş ve faaliyete geçebilmiştir. O zamanki hükümet çevreleri, ekonomi varidatının aksayacağı, yani a) hariçten gelen şekerden alınan gümrük resminin düşmesi, b) pancar şekerinin Türkiye'de daha pahalıya imal edileceği, c) kuruluş masraflarının karşılanamıyacağı mülâhazalarıyle bu düşenceden sarfınazar ediyordu. Atatürk'ün ileri görüşü bu mülâhazaları eritti. Şeker ithali için harcanan milyonlarca liranın memlekette kalmasına imkân bulabilmek, bu parayla yeni refah sahaları açabilmek gayeleriyle 5 nisan 1341'de 604 numarlı kanun neşredildi. Bizde şeker sanayii, Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının şeker istihsaliyle başlar. Alpullu fabrikasını, yüksek kimya mühendisi Kâzım Taşkent kurmuştur. Taşkent, 1937'de Şeker Fabrikaları Umum Müdürü oldu. Bu hamle ile Türkiye'de pancar ziraati ele alınmış, dolayısıyle köylü, işçi, memur, teknisyen vatandaşlar ile hususî müesseselere, devlet sektörüne yeni iş sahaları temin edilmişti. 1932 senesine kadar şeker ithalâtı gittikçe azalmış, pancar ziraati tekâmül etmiş, şeker sanayiine ilâve olarak ispirto sanayii tesis edilmişti. 1932 senesinde alınan bir karar, büyük güçlüklere, çeşitli imkânsızlıklara rağmen şeker sanayiinin tam mânasıyle teessüs etmesine vesile olmuştu. 1 şubat 1933 tarihinde temeli atılan Eskişehir şeker fabrikası 5/12/1933'te işletmeye açılmış, 7/10/1933 tarihinde temeli atılan Turhal şeker fabrikası 19/10/1934 tarihinde bitmişti.

Bu iki fabrika, ekonomik alanda müspet işler yapmanın bariz bir örneğini vermekle Atatürk'ün dediği gibi: «Memleketimizin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda yaratmak mümkün olabileceğini» fiilen ve maddeten ispat etmişti.

Artık, şeker dâvası halledilmişti. 1960'a doğru 148 265 hektar araziden elde edilen 2 206 357 ton şeker pancarını 15 şeker fabrikası işleyerek, 320 500 ton şeker istihsaline ulaşılmış bulunuyor. 220 000 ziraatçi vatandaşa yılda 200 000 000 TL. gelir temin ediliyordu.

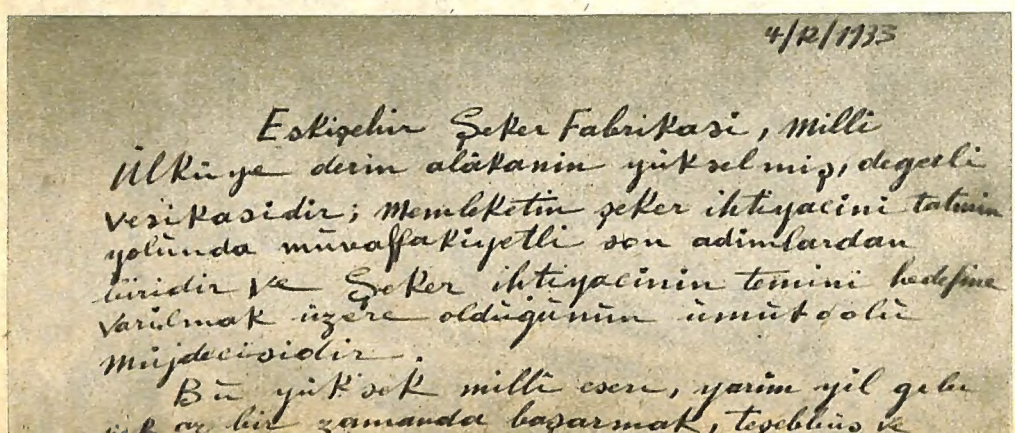
4/12/1933

Eskişehir Şeker Fabrikası, Milli
ülkeye derin alâkanın yükselmiş, değerli
vesikasidir; Memleketin şeker ihtiyacını tahmin
yolunda muvaffakiyetli son adımlardan
biridir ve Şeker ihtiyacının temini hedefine
varılmak üzere olduğunun ümitbahş
müjdecisidir.

Bu yüksek milli eser, yarım yıl gibi
bir zamanda başarmak, teşebbüs ve

Atatürk'ün, Eskişehir şeker fabrikasıyle ilgili el yazısı.

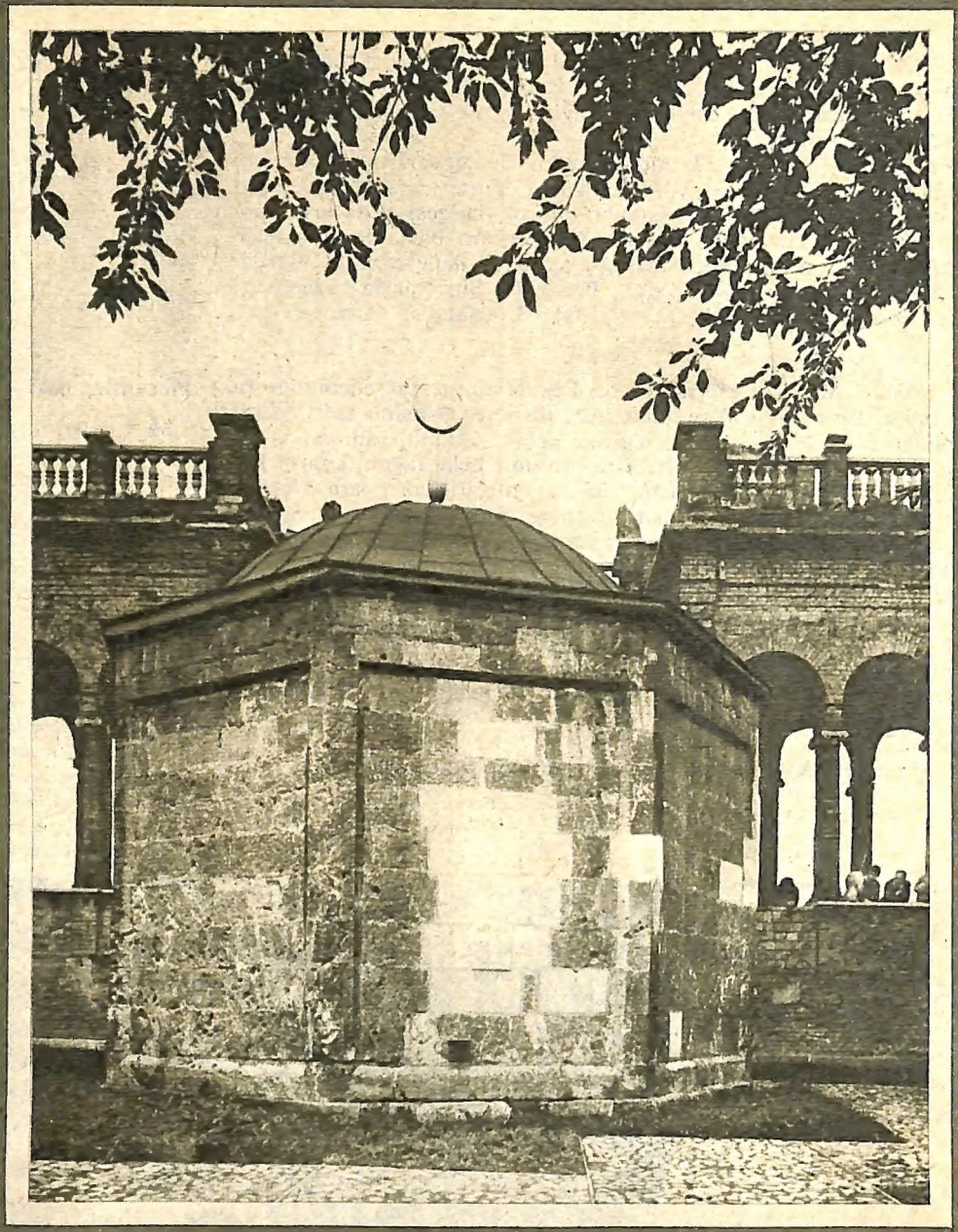

Macaristan'da Bir Türk Dergâhı

Gül Baba

Yazan : Yılmaz Öztuna

BUGÜNKÜ Macaristan, Ortaçağ'da Hunlar, Avarlar, Kumanlar gibi Türk kavimlerinin idaresinde yüzlerce yıl yaşamış bir ülkedir. Esasen Macarlar da, eski Türk kavimleri ile karışmış, Türkler'le akraba bir millettir.

Osmanlı Türkleri, 1526 Mohaç zaferi ile Macaristan'ı ele geçirdiler. XVII. asrın son yıllarına kadar Türk idaresi devam etti. Bu müddet içinde Macaristan'ın birçok bölgesi ve şehri, Türk manzarasına büründü. Osmanlı Türkleri'nin bazı Macar şehirlerinde yaptırdıkları cami sayısı şöyledir: Budapeşte'de 81, Eğri'de (Eger) 47, Eszék'te 44, Peç'te (Pécs) 17, Sigetvar'da (Szigetvar) 17, Koppan'da 15, Şikloş'ta (Siklos) 13, Çanad'da (Czanad) 13...

Macaristan'daki Türk Eserleri

Bunlar, Macar tarihçisi Lajos Fekete'nin tesbit edebildiği rakamlar. Bu camilerin yanında, aynı nispette Osmanlı eseri olarak binlerce medrese, mektep, çeşme, sebil, selsebil, şadırvan, fıskıye, havuz, kuyu, kaplıca, hamam, umumî helâ, lâğım, köprü, kervansaray, hastane, bîmârhâne, imâret, misafirhane, saray, konak, ev, tekke, rıbat, zâviye, hücre, âsıtâne, muvakkıthâne, fetvâhâne, han, çarşı, resmî daire, meydan, namazgâh, kabristan, kalenderhâne, miskinhâne, kale, hisar, hisarbeçe, palanka, burç, hendek, sokak, cadde, park, bahçe, tarh, kaldırım, sığınak, hendek, tabya, istihkâm, tâbhâne, kahvehane, bozahane, sarnıç, çardak, dârüşşifâ, kamerîye, sâyebân, kütüphane, dârülhadîs, menzilhâne, mescit, nişangâh, nişantaşı, liman, fener, ahır, hayvan tımar yeri, tersâne, saraçhane, kılıçhane, anbar, cebehane, tüfenkhane, tophane, baruthane, mezbaha, demirhane, tezgâh, şekerhane, meyhane var.

Almanlar, XVII. asrın son yıllarında Macaristan'ı Türkler'den

Macaristan'daki Gül Baba Dergâhı'nın hemen yanıbaşında, üzeri Macarca yazılmış bir taş vardır.

Gül Baba'nın başka bir görünüşü.

alınca, bütün bu eserleri, büyük bir ihtimamla tahrip ettiler. Bu barbarlıktan bugün ayakta kalan pek az Türk eseri, Macaristan'ın Türk idaresinde yaşadığı iki asra yakın bir zamanı canlandırmaktadır. Bunlardan bir tanesi de, Türkler'in «Budin» dedikleri Budapeşte'de, Gülbaba Bektaşî dergâhıdır.

Bu dergâhı Dâmâd Gazi Yahyâ Paşa-zâde Gazi Mehmed Paşa yaptırmış. Bu zat, Mohaç kahramanlarından Balı Paşa'nın kardeşi ve ilk Budin beylerbeyilerinden, yani Osmanlı Türkleri'nin Macaristan umumî valilerinden biridir.

Evliyâ Çelebî de ziyaret etmiş

Dergâhın kuruluş tarihini Macar tarihçisi Fekete, 1543 - 1548 yılları arasında hesaplıyor. Evliyâ Çelebî, burasını ziyaret etmiş. 1885'te II. Abdülhamid, Macaristan'da nâdir bir Türk hâtırası olarak bu dergâhın tahripten kurtulduğunu haber almış. Budapeşte başkonsolosuna emir vererek, Macaristan içişleri bakanından, dergâhın tamiri için izin istetmiş. İzin çıkınca, kendi parasıyle tamir ettirmiş. O tarihten beri de Macarlar, büyük turistik değeri olan bu küçük Türk âbidesini muhafazaya ihtimam etmişler ve birkaç defa onarmışlar.

Geçen yıl Hikmet Feridun Es, bu dergâhı ziyaret ettiğini ve hâtıra defterini imzaladığını bana anlatmıştı.

Yayınladığımız ve kapakta verdiğimiz resimler, dergâhın bugünkü halini gösteriyor.

Gül Baba'nın tarihî şahsiyeti pek aydınlık değil. Evliyâ Çelebî'ye göre, Merzifonlu imiş. İlk fâtihlerle beraber Macaristan'a gelen Anadolulu bir Bektaşî babası olduğu ve dergâhını kurduğu çevrenin Kanunî tarafından kendisine ihsân edildiği sanılıyor.

Sultan Mecid zamanında Taşkışla ve eski Dolmabahçe sarayına ait bir çeşme.

Bir Beşiktaş Sarayı Vardı

Yazan: Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver

BEŞİKTAŞ (1) sarayının en eski binasının yapılış tarihi, Üsküdar ve Galata saraylarının esasını kuran II. Sultan Bâyezid'e kadar uzanır. Bu ilk kısımdan Evliyâ Çelebî bahseder. İkinci Selim'in yaptırdığı kasrın önündeki denizi I. Sultan Ahmed ve Genç Osman doldurmuş ve burası Dolmabahçe ismini almıştır. Daha sonra Beşiktaş'a kadar bu geniş sahaya kasırlar yapılır. Artık burası ikinci bir Topkapı Sarayı'dır. Edirne sarayını olduğu gibi Beşiktaş sarayını da asıl hüviyetiyle bir yazlık saray haline koyan IV. Sultan Mehmed'dir. Sırasıyle, III. Sultan Ahmed, I. Sultan Mahmud, III. Sultan Osman, I. Sultan Abdülhamid, tamirler ve ilâvelerle bu sarayı yaşatırlar. Saray, müteakıp bakımlarla, III. Sultan Selim zamanında en mâmur halini alır. III. Selim, her sene yazın buraya taşınır. Onun zamanında göç iki defadır. Mayıs ve haziranda, Haliç'te Aynalıkavak ve Kâğıthane'ye de rağbet fazladır. Devlet ricali de Haliç kıyısı ve Eyüp Sultan yalılarına göç ederler. Temmuz, ağustos ve eylül de

(1) Beşiktaş'ın aslı Beştaş'tır. Barbaros Hayreddin Paşa yalısı Beşiktaş'ta, türbesi yanında idi. Önü denizdir. Oraya kayıklar yanaşmaktadır. Lâkin, sandallarını bağlayacak kazıklar yoktur. Bu cihetle zorluk çekilmektedir. Vakfiyesinden öğreniliyor ki deniz kenarına beş tane taş sütun diktirmiştir. Bu «Beş taş» öyle yazılmıştır ki yanlışlıkla Beşiktaş okunmuş ve kayıtlara öyle geçmiştir. Artık bu yanlış okunuş, o semte alem olmuştur. Bittabi bu o kadar yerleşmiştir ki bunu hiç bir kuvvet değiştirmeye imkân bulamayacaktır.

Boğaz'da geçer. İkinci nakil böylece sona erer.

Adlî Sultan Mahmud padişah olunca burasını âdeta yeniden yaparcasına tamir ettirir. Yazları hep bu sarayda ömür sürer.

Şehzade Abdülmecid'in çocukluğu burada geçer. Fakat her nedense buradan harap diye hazzetmez. İşte onun zamanında mütemadi tamirlerle yaşatılabilecek bu güzel saray ortadan kaldırılır. Şimdiki acayip bina, pek çok masraf ve borçlarla dikilir. Bunları tespit ettirmeden yıktırdığı için Sultan Mecid kabahatlidir.

Beşiktaş sarayının Melling'in bir kaç tablosıyle tamamen tavsifi güçtür. Bu saray üzerine şimdiye kadar ciddî bir etüd yapılmamış, bu mühim konu, bir, iki gazete makalesine münhasır kalmışttır.

İleride bu bahsi ele alacaklara ışık tutmak üzere bugüne kadar Başvekâlet Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi ve sır kâtiplerinin defterlerinden, Hadîkatü'l - Cevâmi' müellifi Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin mecmuasından görebildiğimiz nispette toplanılan şu binaları, muhtelif asırlarda Beşiktaş sarayında bulabiliyoruz. Hepsine tarihler düşürülmüştür.

BAYILDIM KÖŞKÜ

Saray dairelerine bu gibi Türkçe isimleri Sultan Mahmud-ı Adlî'nin verdiği söylenir. Esası, I. Sultan Mahmud'a atfedilir. Ramazanda iftar verildiği için kasr-ı mülûkâneye İftar Kasrı da denmiştir. Kasır yok iken padişah gelince çadır kurulurdu. Yanında 1161 (1748) tarihinde bir de çeşme yapılmıştır. Bu ahşap kasır iki kattır. Birçok odaları vardır. Has ahır da bu taraflarda. Bu kasra, kasr-ı ulyâ da denmiştir. III. Sultan Osman zamanında «muhtasar kasır» diye anılır. III. Osman, bir kat daha ilâve eder. 1169 (1755) de yanar. Bu kasrın, Melling'in tablosunda resmi de görülmektedir. Burasını bayılacak derecede güzel olarak yaptıran Sultan Adlî Mahmud'dur.

BEŞİKTAŞ KASRI

İnşasına (1679), çeşitli tarihler söylenmiştir. Çinili Köşk de denir ve Topkapı Sarayı'nda Bağdad Köşkü'ne benzerdi. Dışı ve içi çinilerle süslü fevkalâde güzel ve kıymetli bir kasırdır.

1748 tarihinde, tamir kitâbesi sureti vardır. Meydanı geniştir. Ekseriya, ulûfe dağıtımından sonra buraya gelinir, meydanda mızrak oynanırdı. Bağçe içindeki köşklerin en güzellerindendi. Alemlerinin süslülüğü ile de meşhur olan kasır için, Türkiye'nin değil, dünyanın meskûn olan taraflarında bile misli yoktur, denirdi. Pencerelerinin içinde ufak selsebilvarî sular akıtılan çeşmeleri dillere destan olmuştu. Sultan Mecid, buna nasıl kıymıştır? Hayret olunur. Bu Çinili Köşk'ün, batısında ve haricen yanında büyük ve asırlar görmüş ağaçlar da vardı. Deryaya nazır mürtefi' yerdeki Bayıldım Kasrı da bu meydana bakardı.

Bu kısımlar, Beşiktaş sarayından uzakçadır. İçinde ıhlamur ağaçlı setler, akan su ile güzel ve havuzlu mesire ve Yıldız kasr-ı hümâyûnu bu saraya bağlıdır. Saray korusu oraya kadar uzanır. 1679'da temeli atılan bu binaya yapıldığı asırda

Bir Edirne konağından alınan, Beşiktaş sarayına ait, alçı üzerine yapılmış bir pano.

Eski Beşiktaş sarayı.

«Yeni Saray» bile denmiştir. 1091'de tekrar tarihi bildirilen derya kenarındaki köşk de budur. 1815'te Adlî Sultan Mahmud zamanında, Dördüncü Kadın Dairesi külhanından çıkan yangında Harem Dairesi kül olmuştur. Beşiktaş sarayı, XIX. asır başında Edirne konakları fresk resimlerine de örnek olmuş, panoraması yapılmıştır. Bu pano, hâlen Edirne Müzesi'ndedir. Buradaki eşya Çinili kasrına ve Çırağan yalısına nakledilmiştir.

III. Selim zamanındaki tamir (1796-1798) sırasında yapılan kasırlar şunlardır:

● Kasr-ı Cedîd. Fevkalâde süslü. Odaları padişahın Aynalı Kavak, Kâğıthane ve Topkapı Sarayındaki hususî dairesine benzer. Buna «Daire-i Cedîd» denmiştir.

● Vâlide-Sultan Dairesi. III. Sultan Selim'in sevgili annesi Mihrişah Vâlide Sultan'a mahsustu.

● Kasr-ı Hümâyûn-ı Kebir, Kasr-ı Hümâyûn-ı Tâcidarî ve Sahilhane-i Hümâyûn ismi verilen daireleri hangileridir. Tam bir isabetle tahmin edemedik. Bunlar, hep ahşap. Velhasıl Avcı Sultan Mehmed'den beri yapılan birçok ilâvelerle yazları padişahların oturduğu bu ferah sarayın Edirne sarayındaki gibi geniş sahalı park içindeki güzel binalarının yıkılmasından önce Ebu-Bekir Feyzî'nin yaptığı şu bilânçoya bir göz atalım. İşte Sultan Mecid bunları silmiş süpürmüştür.

● Deniz kenarında etrafı sur gibi cesim duvarlar.
● Dahilde ve hariçte kâgir ve ahşap kasırlar, odalar.
● Havuzlar, Fıskıyeler, selsebiller.
● Bahçeler, hamamlar.
● Fevkanî ve tahtanî nakışlı daire-i hümâyûnlar.

- Enderun-ı Hümâyûn.
- Istabl-ı Âmire, kiler, matbah.
- Meydanlar, bahçeler.
- Sair binalar.
- Beşiktaş tarafında çinili köşk.
- Dolmabahçe Kasr-ı Hümâyûn-u.

Beşiktaş Sarayı ve Kasırlarına pek çok tarihler söylenmiştir. Bir kaçına misal:

— Ebu'l-Feth-î zaman Sultan Mehemmed
Hân-ı Gaazi kim,
Odur şimdî Şehenşâh-ı Ferîdun-ceyş-ü Cem-etbâ'.
.....
Dedî Mi'mâr-ı Kudsî Sâbitâ Tarîh-i İtmamın,
Bu eyvân-ı lâtîfî Hân Mehemmed eyledî ibda'.

●

Beşiktaş Sarayı bina olundukta.
Ârifî
— Duâ îlê dedî Ârif anın târîh-i itmâmın,
Mübârek ôla bû zîbende menzil şâh-ı devrâne.

1090 (1679)

●

Vuslatî:
— Mehemmed Hân-ı âdil eyledî bû tâkı âbâdan
Mubârek ôla sultân-ı cihâne Kasr-ı Ulyâsı.

●

Haylî Efendi
— Pânihâde eyledim hâmem dedî târîhini
Mesned-i Sultan Mehemmed müttekâ-î âverî.
1090 (1679)

Behcetî
— Padişâhım Hak mübârek eylesün kasrî sana.
1090 (1679)

●

Zeki Ali
— Yapıldı bîbedel eyvan gehî Sultan Mehemmed Hân.
1090 (1679)

●

Nâbî
Binây-ı sadr-ı Rum'un âbâdı Sultan Mahmud.

— Ayrıca Nevres'in Kasr-ı Tahtaî'ye 6 beyitlik tarihi pek parlaktır.

— Derya kenarındaki köşke Eyubî Akli Mehmed Efendi Tarihi 1091 (1680).

— Kasr-ı Hümâyûn dehlizinde Ni'met Tarihi. 21. Beyit, Sene 1160 (1747). Bu zatın daha başka tarihleri var.

— .....

Bibliyografya:

— Letâif-i Enderûn. 1227 - 1246 (1821 - 1830).

— Süleymaniye U. K. Esad Efendi K. No. 3507.

— Başvekâlet Arşivi, M. Cevdet Tasnifi, Saraylar d. Beşiktaş Sahilhane-i Hümâyûn Defteri. Sene 1160 (1747).

— Beşiktaş Sarayına Tarih Beyitleri. Köprülü K. Hafız Ahmed Paşa K. N. 357.

— Ayvansarâyî Hüseyin Efendi Mecmuası. Topkapı S. Hazine K. N. 1565, V. 226 V. 228 ve Hadîkatül Cevâmi' C. 2, S. 102.

— İftariye Köşkü - Başvekâlet Arşivi Belediye d. 2170, 25 c. 1199 (1784).

— Beşiktaş Sarayına Tarih Kitâbeleri. Sene 1090 (1679) İst. Üniversitesi K. T. 4010

— Hülâsaı Ahvalül Büldan fi memâlik-i Devleti Âli Osman «Ebu Bekir Feyzi» - Sultan Mecid Zamanı.

— Halûk Y. Şehsuvaroğlu - XIX. Asırda Beşiktaş Sarayı, Cumhuriyet Gazetesi 1.V.1949

— Dr. A. Süheyl Ünver T.T.E. Beşiktaş Sarayı Dosyası.

— Râif, Mirât-ı İstanbul, Beşiktaş Sarayı Eski Tarihleri.

— Muallim M. Cevdet notlarını havi 3 defter. T.T.E. Dr. A. S. Ünver Arşivi.

THE ILLUSTRATED LONDON NEWS.

VOL. LI. SATURDAY, JULY 20, 1867. TWO SHEETS, FIVEPENCE

...R FOREIGN VISITORS.

...spitality of England—whether deservedly or ...e shall not stay to discuss—is not in the ...although it is assigned a much lower place, ...her own sensitiveness than by any seriously... ...on of her foreign neighbours. If she is not ... receiving and entertaining Royal personages, ...t lacking in the imagination and the taste in... ...state pageantry of the highest order, her insular ...perhaps be accepted as accounting for her ...part, at least. Possibly she cherishes affec... ...to her own Sovereign more sedulously than she does an indiscriminate and semi-superstitious veneration of crowned heads in general. Perhaps, also, she attaches less importance to barbaric splendour as the means whereby she may testify sincere respect, than she does to simpler but more expressive ways of showing her heartiness. One thing is certain. Whomsoever she delights to honour she never fails, before he quits her shores, to make fully cognisant of the fact by spontaneous demonstrations of popular good-will, which tell more effectively upon her guests than the roaring of cannon, the display of bunting, the magnificence of processions, or the festivities of courts. In such case the bearing of the people is sure to reduce to comparative insignificance official mistakes, and the nation itself correct... misinterpretation which might otherwise be put upon th... of those who publicly and formally represent its will.

Within the last few days this country has had ample o... tunity of proving its hospitality. The Sultan, the Vicer... Egypt, and the Belgian volunteers have been our ... ests. ... visit of the Sultan takes precedence, not merely on ... his rank, or of the vast extent of his territorial and spi... dominion, but because it is an event which has no hist... precedent. It is the first time that the supreme head o... followers of Mohammed, the autocratic ruler of the Tu... empire, has left the seat of his sovereignty on a peaceful

Sultan Aziz'in Londra ziyaretini gösterir bir gravürü yayınlayan bir İngiliz dergisi.

SULTAN AZİZ'İN LONDRA SEYAHATİ

Yazan: Metin And

SULTAN Aziz'in bundan tam 100 yıl önce, 1867'de yaptığı Avrupa seyahati, bir Türk padişahının ilk yurt dışı seyahati olması bakımından büyük önem taşır. Sultan Aziz, bu seyahatinde Londra'ya gitmeden önce Fransa'yı ziyaret etmiş, 30 hazirandan 12 temmuza kadar Paris'te kalmıştır. Yazımızın konusu, padişahın Londra seyahati olduğu için, burada 12 temmuza kadar olan seyahatinin ve temaslarının kısaca özetini vermekle yetineceğiz.

Sultan Aziz, 22 haziranda İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, 25 haziranda Messina, 26'da Napoli, 29'da Toulon'dan geçmiş ve 30 haziranda Paris'e varmıştır. Türk padişahının Paris'teki temasları şöyledir:

- 1 temmuz: Milletlerarası Paris sergisi mükâfat dağıtımını teşrif; 2 temmuz: Fransa imparatoruyle görüşme; 3 temmuz: Paris'teki diplomatları ve Paris belediye başkanını kabulü, Champs - Elysée'deki geçit resmini teşrif; 4 temmuz: İmparatorla görüşme; 5 temmuz: Paris'teki Türkler'i kabul, nebatat bahçesini geziş, operada İl Travattore operası ve Giselle balesini seyir; 6 temmuz: Paris'te gezinti ve Elysée Sarayı'nda dinlenme; 7 temmuz: Saksonya kralını, Mareşal Conrobert'i kabul, imparatorla St. Claud'da gezinti; 8 temmuz: Champs - Elysée'deki geçit resmini takip, belediye sarayını ziyaret; 9 temmuz: St. Cyr Harp Okulu'nu ziyaret, Versailles'da nazırları kabul; 10 temmuz: Prusya kraliçesini, Würtemberg kralını ziyaret, Marquise de Moustier, Duchesse de Valmy, Michel Chevalier ile papanın büyük elçisini kabul; 11 temmuz Boulogne'a varış; 12 temmuz: Dover'e varış.

SULTAN AZİZ LONDRA'DA

12 temmuz sabahıydı. İngiltere Veliahdı Prince of Wales (VII. Edward), padişahtan birkaç gün önce Londra'ya gelmiş bulunan Mısır Hıdivi İsmail Paşa, Duke of Cambridge, Viscount Sydney, Lord Lieutenant of Kent, Duke of Sutherland, Büyükelçi Musurus Paşa, padişahın gelişini bekliyorlardı. Saat 8'de alınan telgrafta, padişahın Reine Hortense gemisiyle Boulogne'dan ayrıldığı haberi vardı. Kaleden top atışı yapılıyor, kraliyet birlikleri, padişahı selâmlamak için kıyıda hazır bulunuyordu. Donanmanın Liverpool, Phoebe, Minotaur, Achilles, Bellerephon, Lord Clyde, Pallas gemileri demirlemişti. Sultan Aziz'i getiren Reine Hortense, Dover'e 10.15'te geldi. O gün deniz oldukça çalkantılıydı.

Gemi, güçlükle yanaştı. Millî marş çalındı. Prince of Wales ile Duke of Cambridge, gemiye çıktılar. Padişahın yanında oğlu İzzeddin Efendi ile Fuad Paşa bulunuyordu. Gelenlere selâm verdi; yanında 59 kişi bulunuyordu. Bunların başlıcaları: Veliaht Şehzâde Murad Efendi, Şehzâde Abdülhamid Ef., Şehzâde Y. İzzeddin Ef., Hariciye Nazırı Fuad Paşa, teşrifatçı Kâmil Bey, Divan-ı Hümâyûn tercümanı Arifî Bey, Hariciye Nezareti Hususî Kâtibi Ali Fuad Bey, Baş Mabeyinci Cemil Bey, Başkâtip Emin Bey, İkinci Mabeyinci Halid Bey, saray görevlilerinden Hayrullah Efendi, Hüseyin Bey, Halil Bey, Said Bey, Edib Efendi, asker ve yaverlerden Amiral Rasim Paşa, Doktor Marko Paşa, Rauf Paşa, Albay Rıza Bey ve başkaları.

Dover, çiçeklerle süslenmiş, padişah için bir köşk kurulmuş, yerlere kırmızı yaygı serilmişti. Karaya çıkınca, padişahı Londra'ya götürecek trene binildi. Tren, baştan başa Türk armaları ve çiçeklerle süslüydü. Prince of Wales, Mısır Hıdivi, Duke of Cambridge, Viscount of Sydney, Lord Raglan, padişahla oturdular. Tren yolda Folkestone ile Redhill'de durdu. 12.30'da Dover'den kalkan tren 14.30'da Londra Charing Cross istasyonuna varmıştı.

Burada seyirciler için kırmızı örtüler, çiçekler, armalar, Türk ve İngiliz bayraklarıyle süslü galeriler kurulmuştu. İstasyonun sağ yanında bando yer almıştı. Padişahı istasyonda karşılayanlar arasında Duke of Beaufort, The Master of the Horse, Polis Müdürü Sir Richard Mayne, Albay Clifton, Duke of Cambridge'in yardımcısı Viscount Hamilton, Prince of Wales'in yardımcısı Mr. Wood vardı. Padişaha, kraliçenin tören arabası ayrılmıştı. Türk elçisi, Duke of Beaufort ile Sir Richard Mayne'ı, padişaha takdim etti. Türk millî marşı çalındı. Padişahın arabasına Prince of Wales, Duke of Cambridge, Fuad Paşa; ardından gelen arabalara da Yusuf İzzeddin Efendi, Hamid Efendi, Murad Efendi, Kâmil Bey, Arifî Bey, Cemil Bey ve başkaları binmişti. Yol boyunca toplanan İngiliz kadınları padişaha mendil sallıyordu. Whitehall'da Royal House Guards bandosu, parkta Woolwich tersanesinden Royal Marine bandosu, Mall'de İskoç muhafız alayı bandosu, durmadan Türk millî marşını çalıyordu. Malborough House'da bir galeri kurulmuştu, burada Princess of Wales ile oğlu bulunuyordu. Saat 15'i biraz geçe padişah, Buckingham Sarayı'na vardı.

BUCKİNGHAM SARAYINDA

Burada gene Türk millî marşı çalındı, Lord Chamberlain, Lord Steward ve başka saray ilgilileri, padişahı karşıladılar. 1855'te Fransız imparatoruna ayrılmış olan ve Belçika Dairesi adı verilen seçkin daire yeniden düzenlenmiş, yatak odası koyu pembe ve yeşil ipekle kaplanmış, oturma odası gri, beyaz ve altın rengi bezenmişti. Kew Garden'dan binlerce çiçek getirtilip, odalara ve merdivenlere konmuştu. Duvarlara, Avrupa'nın kral ve kraliçelerinin resimleri asılmış, bahçeye, havuz kıyısına 2 büyük çadır kurulmuştu.

Ertesi gün padişah, Windsor Sarayı'nda oturan Kraliçe Victoria'yı görmeye gitti. Kraliçe padişahı büyük salonda karşıladı, onu, Türk biçimi selâmladı, padişah da onun elinden öptü. Kraliçe, İzzeddin Efendi'yi yanaklarından öptü, Prenses Mary of Teck de, şehzadeyi aynı şekilde öptü, yemek yendi ve Tille Terrace' de gezinti yapıldı. Padişahın kolunda kraliçe, prenslerin kolunda da prensesler vardı. Saat 14'te Londra'ya dönüldü.

OPERADAKİ TEMSİL

15 temmuzda padişah, Covent Garden Kraliyet İtalyan Operası'ndaki galaya, Prince of Wales ve Duke of Cambridge ile gitti. Opera, kırk bin küçük ağaçla donanmış, on iki loca birleştirilip, tek loca yapılmıştı. Operada Auber'in **Portici'nin Dilsiz Kızı** adlı operası (İtalyanca adıyle **Masaniello**) oynandı. Ayrıca, Sultan Aziz için yazılmış bir kaside okundu. Ertesi gün Woolwich tophanesine gidildi. Orada padişahı, Prince of Wales ile başkumandan karşıladı. Albay Boxer'in buluşu olan düşmanı ışıkla aydınlatan paraşütler, bir yeni can kurtaran, yeni tüfekler, mermiler gösterildi. Woolwich'deki manevraları, mermi fabrikasını da görüp, saat 18'de Londra'ya dönüldü. Aynı gece Crystal Palace'de (Sırça Saray) binlerce dinleyicinin bulunduğu bir konser verildi. 2 000 şarkıcı ve Titiens, Santley gibi solistlerin katıldığı bu konserde, sözlerini Zafiraki Efendi'nin Türkçe'ye çevirdiği, Miss Hullah'nın padişah için yazdığı kaside okundu. Konserden sonra görülmemiş güzellikte havaî fişekler atıldı. Sultan Aziz, kışın yangından zarar gören Crystal Palace'ın onarılması için, bin İngiliz lirası bağışta bulundu.

DONANMANIN GÖSTERİSİ

17 temmuzda Porstmouth'da, Spithead' de Kraliyet Donanması'nın gösterisi vardı. Hava bozuk ve sertti. Sabahın 8'inde kraliçenin özel treniyle yola çıkıldı. 10.30' da Porsmouth'a varıldı. Mısır Hıdivi, erkenden gelmişti. Parlamento üyeleri kendilerine ayrılan gemilere binmişlerdi. Belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri de hazır bulunuyordu. Sultan Aziz, Osborne gemisine bindi. Belediye başkanı bir söylev verdi. Saat 11.50'de, önde Osborne, arkada Hıdiv'in bindiği Helicon, Enchanteress, daha arkada, parlamento üyelerinin bulunduğu Tanzore, Ripon ve Syria gemileri hareket etti. Savaş gemileri iki sıra olmuşlardı. Sancak yönünde on beş zırhlı gemi vardı. Gemiler, başta Amiral Warden'in sancağını taşıyan Minotaur olmak üzere şunlardı: Achilles, Warrior, Black Prince, Bellerephon, Lord Clyde, Valiant, Pallas, Research, Royal Sovereign, Prince Albert Vivern, Viper, Vixen, Water Witch. İskele yönünde ise

Sultan Aziz'in Guildhall'de karşılanışı.

yine birçok savaş gemisi yer almıştı. Bu gemiler başta Amiral Sir T. S. Pasley'in sancağını taşıyan Victoria olmak üzere şunlardı: Donegal, Revenge, Duncan, Irresistible, Lion, St. George, Mersey, Liffey, Phoebe, Sutley, Dauntless, Nymphe, Daphne, Royal George.

Sultan Aziz'in bulunduğu Osborne ile, kraliçenin bulunduğu Victoria ve Albert gemileri birbirlerini topla selâmladı. Padişah ve Hıdiv, Serapis ve Malakin gemilerini gezdiler, kraliçe, padişaha diz bağı nişanı verdi, gemilerdeki ve karadaki toplar karşılıklı selâm atışı yaptılar, daha sonra, kraliçenin gemisi ayrılarak Wight adasına gitti. Fuat Paşa aynı gün, padişah adına, amirale bir teşekkür telgrafı çekti.

18 temmuz günü padişah, belediye sarayı Guildhall'a davetliydi. Burada, 36 metre yüksekliğinde mermer taklidi, çift sütunlu bir kemer yapılmıştı. Törene üç bin kişi davetliydi. Gelenler arasında Duke of Cambridge, Prince ve Princess Teck, Prince of Wales, Prince ve Princess Edward of Saxe, Meklenburg-Strelitz Dükü vardı. Padişah, 19,30'da geldi, kendisini belediye başkanı karşıladı. Yüksekçe bir yere üç taht ve iki kadife yastıklı iskemle konmuştu. Sultan Aziz ortadaki tahta, Prince of Wales sağdakine, belediye başkanı soldakine oturdu. İskemlelere ise belediye başkanının karısı ile Prenses Louisa Hessen oturdular. Sultan Aziz, belediye başkanının söylevine kısa bir cevap verdi, bu cevabında, yolculuğunun iki amacı bulunduğunu, bunun birincisinin, ileri Avrupa merkezlerini görüp, kendi memleketinde de bu örnekler üzerine kalkınmayı ve ilerlemeyi tamamlamak, ikincisinin ise Avrupa ile kardeşçe bir dostluk kurmak olduğunu belirtti. Şarkıcılardan Mlle Lucca, Madame Lemmens-Sherrington, Mr. Sinis Reeves, Signor Graziani, Signor Ciampi, Signor Naudin ve piyanoda M. Benedict bir konser verdiler. Gece 11.00'de padişah, Buckingham'a döndü. Burada, üç bin kişilik bir balo verildi.

ŞAHÂNE BALO

19 temmuzda Duke of Cambridge, bir ziyafet verdi. Aynı gece Yeni India Office'de bir balo verildi. Binanın mimarı M. Digby Wyatt, binayı balo için yeniden düzene sokmuştu. Salona, otağ biçimi bir tavan yapılmış, her yere aynalar yerleştirilmişti. 22.30'da Prince of Wales geldi, gi-

rişte, büyük bir hilâl vardı, yarım saat sonra Sultan Aziz geldi. Kolunda Princess Alice vardı. Padişah, diz bağı nişanını, Prince of Wales ile Duke of Cambridge de Osmâniye ve Mecidiye nişanlarını takmışlardı. Türk millî marşından sonra Sultan Aziz, ortadaki koltuğa oturdu. Sağına Duchess of Meklenburg Strelitz, soluna Prenses Alice oturdular. Müzik başlayınca Sir Stalford Northocote Prenses Alice'i, Prince of Wales de Lady Northcote'u dansa kaldırdı. Orkestra, müzik olarak Offenbach, Strauss, D. Godfrey gibi bestecilerin eserlerini çaldı. Sultan Aziz'in yanında ayrıca, Dulip Sing mihracesi ve eşi de bulunuyordu. 24.30'da yemek odasına geçildi, saat 2'de padişah ayrıldı. Baloda 2 600 kişi bulunuyordu. Ancak bir olay balonun neşesini gölgelendirdi. Musurus Paşa'nın eşi fenalık geçirdi. Bombay'dan bir askerî doktor kendisine baktı, fakat 4 kız annesi Bayan Musurus, o gece öldü.

20 temmuz'da Wimbledon'da, 25 bin gönüllünün gösterisi vardı. Duke of Sutherland, Stafford House'da bir yemek ve konser düzenlemişti. Ayrıca South Kensington'da düzenlenen çiçek sergisi gezildi. Ancak yağmur her şeyi bozdu, padişah fazla kalmadan ayrıldı. Sultan Aziz, Londra'da kaldığı on iki gün süresince daha birçok faaliyetlerde bulundu. Bir gün fes giymiş elli kadar Ermeni tüccar, padişahı ziyaret etti. Başlarında papaz Vartabet bulunuyordu. Kendisine, maden oymalı, değerli bir çekmece sundular.

Padişahın önemli ziyaretleri arasında, Richmond'da, Thames nehri üzerinde, dul Lady Palmerston'a olanı sayabiliriz. Bu arada, çeşitli topluluklar kendisini görme-

Sultan Aziz şerefine bir gösteri yapan İngiliz donanmasının o zamanki bir dergide yayınlanan bir gravürü.

Türk padişahı, İngiliz donanmasının gösterisini takib etmek üzere Portsmouth'tan ayrılıyor.

ye geldi. Bunlar arasında Reform Club, Royal Asiatic Society üyeleriyle Sheffield, Newcastle, Liverpool, Manchester'den iyi niyet toplulukları vardı. Bunların söylediklerini Türkçe'ye Mr. Charles Wells adında, Türk edebiyatı üzerine kitap yazmış biri çevirdi.

SULTAN AZİZ, DÖNÜŞ YOLUNDA

23 temmuz günü padişah, Buckingham Sarayı'ndan ayrıldı. Gene Charing Cross'dan trene bindi: saat 14'te Osborne yatındaydı. Prince of Wales ile Duke of Cambridge kendisini geçirdiler. Padişah, belediye başkanına, Londra yoksullarına dağıtılmak üzere iki bin, ayrıca Dover ile Londra arasında demiryollarında çalışanlara verilmek üzere 500 İngiliz altını bağışta bulundu. Padişahla birlikte gelenler arasında Amiral L. Corry, Amiral Sir Thomas Pasley ve Francis Egerton vardı. Kraliçe, Osborne'a çektiği telgrafla, iyi yolculuk ve mutluluk dileğinde bulundu. Sultan Aziz de buna bir telgrafla cevap verdi. Ayrıca Prince of Wales'e de bir teşekkür telgrafı çekti.

Liège'de Belçika Kralı, Coblenz'de Prusya Kralı ile buluştu, Nüremberg ve Passa'dan sonra, Viyana'da Avusturya imparatoruyla buluştu ve deniz yoluyle döndü. 7, 8, 9 ağustos günlerinde padişahın dönüşünü kutlamak için üç gün, üç gece donanma yapıldı.

İSTANBUL'DAKİ TÖRENLER

İstanbul'da hemen her yer donandı. Boğaziçi'nde Kanlıca'da Fuad ve Safvet paşaların, Emirgân'da Mısır Hıdivi ve İran Elçisi'nin, Kandilli'de Mustafa Fâzıl Paşa'nın, Bebek'te Âli Paşa ile Kâmil Paşa'nın yalıları, Beylerbeyi ve Dolmabahçe Sarayları donanmıştı. Ayrıca, Galatasaray, Galata Kulesi, Taksim Talimhanesi, Fevaid-i Osmaniye, Mısır Çarşısı, Valide Hanı, Topkapı Sarayı, M. N. de Castro, M. Percheron, Tınguroğlu, padişahın pastacısı Vallauri, terzisi Vartabet, Café de Luxemburg, Franco Efendi, Chavin, Katolik, Ermeni, Rum kiliseleri hep pırıl pırıl süslenmiş, Bebek'te sadrâzamın yalısında büyük bir şenlik düzenlenmişti. Denizde de kayıklarla fener alayları yapıldı. Haliç'te gemiler, camilerin minareleri, Mehmed Ali Paşa, Edhem Paşa, Nuri Paşa'nın konakları süslenmişti.

Yalnız Hıdiv'in yalısında tertip edilen donanma için 40 000 İngiliz altını harcanmıştı.

İslâm'ı kabul edeli bin yıl oluyor...

TÜRKLER NASIL MÜSLÜMAN OLDU

Yazan: Albay Tahsin Ünal

642 'DE Numan İbni Mukarrin ismindeki Müslüman Arap kumandanı, Sâsânî hükümdarını Nihavend'de feci bir şekilde mağlup etmişti. Nihavend bozgunundan sonra Sâsânîler bir kere daha kuvvet toplayıp Araplar'la mücadele etmek, İran'ı ve tahtını kurtarmak azmini ve kudretini kaybetti. Her şeyden ümidini kesen hükümdar, Batı Göktürk hakanına sığındı. Birkaç sene sonra da, kederinden vefat etti.

İLK TÜRK - ARAP TEMASLARI

642'den 650 tarihine kadar 7-8 sene içinde Müslüman Arap orduları İran'ı istilâ ettiler. İran imparatorluğu, Kûfe'ye bağlı bir eyâlet haline getirildi. Batıdan kuzey-doğuya doğru bir silindir gibi ilerleyip gelen Arap orduları, Türk sınırlarına geldikleri zaman Müslüman Araplar'la Türkler, temasa geçmiş oldular (650). 650-660 tarihleri arasında muzaffer Arap orduları Türkler'i yenemediler. Zira, bu tarihler arasında Harzem, Mâverâünnehr ve Kuzey Horasan'a sahip bulunan Batı Göktürk devleti kuvvetliydi. Sınırlarına gelip dayanmış olan ve içeri girmek isteyen Arap ordularını sınırda tutmaya muvaffak oldu. Araplar 660-700 tarihleri arasında da Batı Türk ülkelerine giremediler. Çünkü Göktürkler'in yerine geçen Türkişler de (666-751) kuvvetliydi. Fakat 700'den sonra Türkiş idaresindeki Batı Türk ülkelerinde bazı karışıklıklar oldu. Bundan istifade eden Arap kumandanı Kuteybe, Merv'den hareketle 705'te Beykent'i, 706'da Buhara'yı, 707'de Semerkand'ı, 708'de Harzem'i ve 720'de Kâşgar'ı zapt etti. İsmi geçen şehirler, Batı Türk ülkelerinin kalabalık ticaret, sanayi ve fikir merkezleri, hatta Uzak Doğu, Önasya ve Rusya arasındaki kara ticaret yollarının (ipek yolunun) düğüm noktalarıydı.

Bu suretle, Müslüman Araplar, Batı Türkistan'ın güney ve batı kısımlarını ellerine geçirmiş, Türkler'i bu ülkenin kuzey-doğu kısmına, Talas ve Otrar havalisine atmışlardı. Lâkin Araplar buraları ancak 730 tarihine kadar ellerinde tutabildiler. 730'da Türkişler'in başına geçen Sulu Kaan, iç karışıklıklara nihayet verdikten sonra, mukabil taarruza geçerek, Türkistan'ı geri aldı (730-745). Tarihçi Jean Paul Roux'nun dediği gibi: «Düşmanlarına darbe indirmekte mahir olan, er meydanlarının aslanlarını, silâh kuvveti ile yenemeyeceklerini anlayan Araplar, Türkler'i siyaset ve hile ile yenmek için işe giriştiler».

BAĞA TARHAN'IN ÖLÜMÜ

Araplar, Sulu Kaan'ın muavini olan Bağa Tarhan'a yanaşmıştı, ona kendisinin Sulu Kaan'ı öldürdüğü takdirde, Batı Türkistan'da hakanlığını tanıyacaklarını, dışarıdan gelmesi muhtemel tehlikelere (Çin'e) karşı kendisin yardım edeceklerini vadettiler. Arap hilesine kanan Bağa Tarhan, 745'te Sulu Kaan'ı öldürerek Türkişler'in kaanı oldu. Fakat çok geçmeden Araplar

taarruz ettiler. Yanıldığını, hata ettiğini anladı ama, iş işten geçmişti. Bir savaşta pusuya düşürüldü ve esir oldu. Araplar, Türkler'in vermeye razı oldukları külliyetli miktardaki kurtuluş parasını kabul etmediler. Sulu Kaan'la beraber 72 kere Araplar'a karşı savaşmış olan Bağa Tarhan, idam edildi. Türkler yine başsız kalmıştı. Bundan istifade eden Araplar, Batı Türkistan'ı 750 tarihine kadar, tamamen işgal ettiler.

Araplar, Batı Türkistan'ı işgal ederken, Çinliler de Doğu Türkistan'ı işgal ediyor, Batı'ya yaklaşıyorlardı. Asya'nın büyük menfaatlerini ele geçirmek isteyen, o zaman için büyük olan bu iki kuvvetin bir yerde karşılaşmaları, kozlarını paylaşmaları mukadderdi. 751'de Talas'ta Çin ve Müslüman Arap kuvvetleri karşılaştı. Arap kumandanı Ziyad İbni Salih, Çin kumandanı Kao-Şien-Çe'yi mağlûp etti.

Ziyad İbni Salih, gerek kendi ordusunda bulunan Türkler'in kahramanlığı ile, gerek, Çin ordusunda bulunan Karluk ve Yağma Türkleri'nin kendi tarafına geçmesi ile Talas zaferini kazandı. Böylece Ziyad, Batı Türkistan'ı İslâm âlemine kazanırken, Ebu Müslim Horasanî de, Türk çocuklarından müteşekkil kuvvetleriyle Emevîler'i yeniyor, Abbasîler'e, İslâm âleminin halifeliğini temin ediyordu. Bundan sonra İranlılar'a ve Araplar'a güvenemiyen Abbasîler, ordularını Türkler'den teşkil edeceklerdir.

Türkler, düşmanca münasebette bulundukları devirlerde değil, dostane münasebette bulunmaya başladıkları senelerden çok sonraları, kitleler halinde Müslüman olmaya başlamışlardır. Başka bir ifade ile Türkler, 650-750 arasında İslâm dinini kabul etmedikleri gibi 750-900 tarihleri arasında da, yani Müslümanlar'la 150 sene yakından temas ettikleri halde de, İslâm dinini kabul etmediler. Bu arada hiç kimse İslâm'ı kabul etmedi mi?... Etmiştir. Fakat, yüzde nispeti azdır. Kitleler halinde İslâm olan yok gibidir. Türkler ancak 900'den sonra kitleler halinde Müslüman olmaya başlamıştır.

Türkler'in, 900 tarihinden sonra Müslüman olmaya başlamaları, İslâm'ı zorla değil, kendi arzuları ile kabul ettiklerini gösterir.

TÜRKLER, İSLÂM'I NİÇİN KABUL ETTİ?

Türkler'in, yeni dini kendi arzuları ile kabul etmiş olmalarının pek çok ve çeşitli sebepleri vardır. Başlıcaları, ekonomik, sosyal, dinî, askerî ve siyasî sebeplerdir.

Ekonomik sebepler: 751'de yapılan Ta-

Türkler, Müslüman olduktan sonra büyük sanat eserleri yarattılar. İşte, Hindistan'da bir Türk-İslâm eseri: Cuma Mescidi.

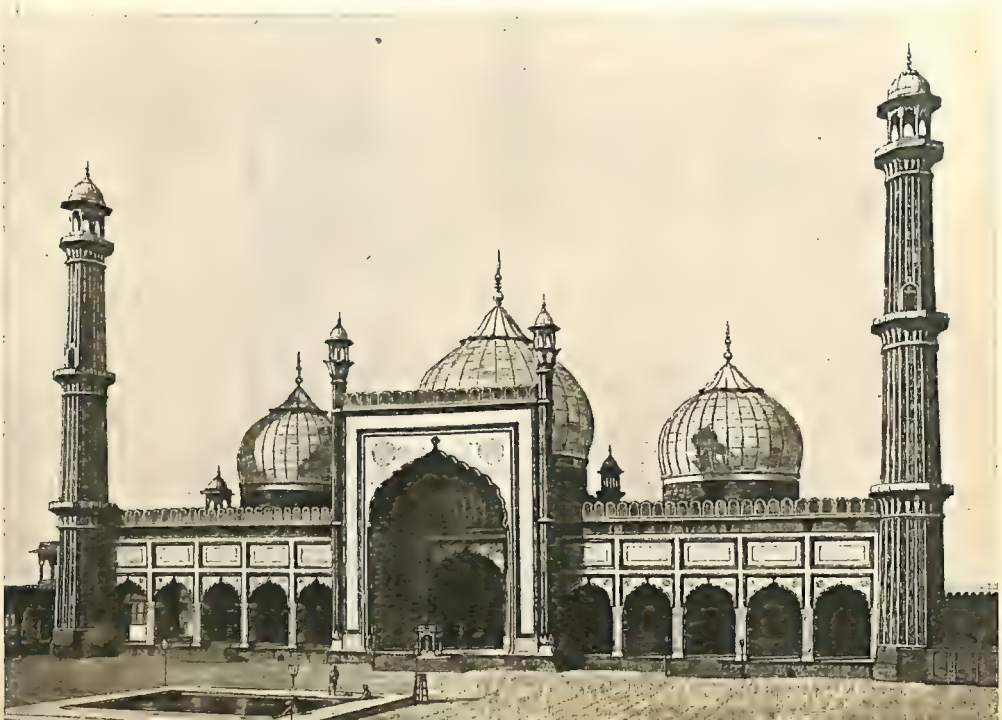

las savaşından sonra artık Batı Türkistan, İslâmlar'ın eline geçmişti. Dolayısıyle Türkistan'daki yerli Türkler'le Müslümanlar arasında daha sık temaslar oluyordu. Müslümanlar'ın idaresi altına geçen ülkelerde, gerek iç pazarlarda, gerek dış pazarlarda ve gerekse içerdeki kısa, dışardaki uzun ticaret yollarında ve sanayi merkezlerinde Türkler'le Müslümanlar birlikte ticaret yapmaya, sık sık aynı yollarda gidip gelmeye, aynı pazarlarda, aynı toptancı veya perakendecilerden alış veriş etmeye başladılar. Elbette taraflar birbirleriyle anlaşıyor, birbirini yakından tanıyarak dost oluyorken, arada, dinlerini, âdetlerini konuşuyordu. Bu türlü temaslarla İslâm dinini yakından tanıyan ve İslâm'ın ekonomik ve ticarî haklarından daha çok istifade etmek isteyen Türkler, Müslüman olmaya başladılar. Yeni dinin Türkler arasında şehirlilerden önce göçebeler arasında yayıldığını, sonra şehirlilere sirayet ettiğini kabul eden bir tez varsa da, ben bunun aksi kanaatteyim. Türkler arasında İslâm, önce şehirlerde, sanayi, ticaret ve fikir merkezlerinde kabul edilerek yayılmıştır.

Sosyal sebepler: Aynı yollarda gidip gelerek ticaret yapan, aynı ticaret, sanayi ve fikir merkezinde oturan, yolda, mahallede, çarşıda, pazarda alış, veriş ve arkadaşlık, dostluk eden taraflar arasında zamanla izdivaçlar olmuş, kan akrabalıkları, teessüs etmiştir. Bu sosyal oluşumlar da, tarafların yaklaşmasına, dolayısıyle, bir kısım Türkler'in Müslüman olmasına sebep olmuştur.

Dinî sebepler: Türkler'in Müslüman olacağına dair âyetler ve hadîsler zikredenler olduğu gibi, başta Brockelmann (Histoire des peuples de etats İslâmiques - Paris: 1949), Barthold (Histoire des Turques d'Asie Centrale - Paris 1945) olduğu halde, birçok müsteşrikler, bu konu üzerinde uzun uzadıya durarak tetkikler yapmışlar ve Türkler'in eski dinleri olan Şamanizm ile başka inanç sistemleri arasında büyük farkların olmadığını görerek «İslâmiyet, Türkler'e yeni bir şey getirmedi. Kendilerinin, sade ve vâzıh olan îman esaslarını, İslâmiyet'ten pek de ayrı görmediler. Heyecanlarına ve inanç sistemlerine müsait buldukları için yeni dini kabul ettiler» demektedirler.

Gerçekten Şamanizm'i bilenlerce malûmdur ki, bu dinde «tek Allah'a inanma, ahirete, ölümden sonra dirilmeye, göğün yedi kat olduğuna, kaza ve kadere, kurbana, fuhşun fenalıklarına inanma» vardır. Aynı esaslar, İslâm dininde de mevcuttur. Savaş, Türkler'de de kutsaldı, İslâm'da da. İslâm'da çok kadınla evlen-

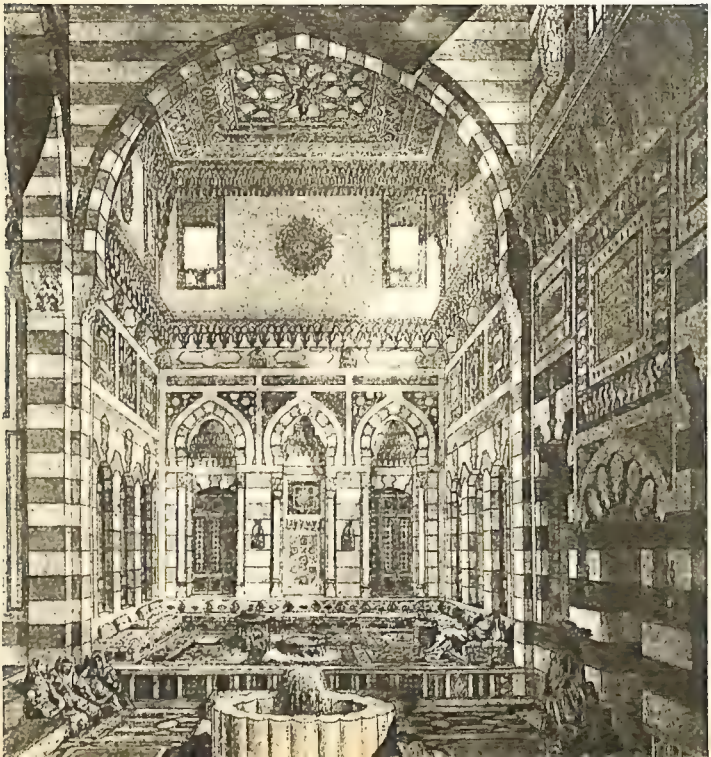

Şam'da bir Türk mimarî eseri: Suriye Beylerbeyisi Azım-zâde Es'ad Paşa'nın sarayından bir görünüş. Bu saray, bugün müzedir.

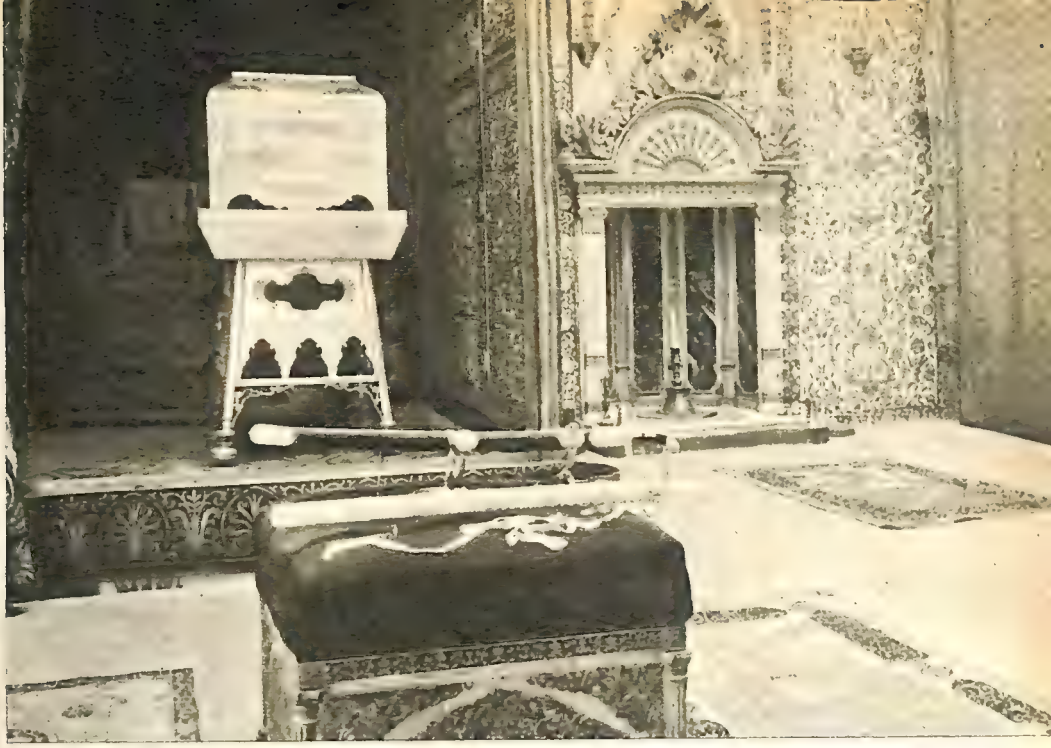

Yavuz Sultan Selim'le halifelik de Türkler'e geçti. İslâm'ın mukaddes emanetleri İstanbul'a getirildi. Yukarıda, Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Saâdet Dairesi görülüyor.

me olduğu gibi Türkler'de de çok kadınla evlenme geleneği vardı. Son zamanlarda Türkler'de, «çok kadınla evlenme yoktur. Tek kadınla evlenme vardır» diye bir tez ortaya atılmışsa da, tarihî hakikatlere aykırıdır. Türkler'in çok kadınla evlenmeleri, değil kanunlarına ve tarihlerine, Türk destanlarına bile geçmiş bir hakikattir. Meselâ «Oğuz Kaan» destanında, Oğuz Kaan'ın üç kadınla evlendiği yazılıdır (S. M. Arsal, Türk Tarihi ve Hukuku, S. 337).

Askerî sebepler: Abbasîler'e hilâfeti temin eden Ebu Müslim'in kumandasındaki muzaffer ordunun çoğunluğunu Türkler teşkil ediyordu. İranlılar'a ve Araplar'a güvenemeyen Abbasîler, Türkler'e fazla itibar ettiler. Önce taht ve saltanatlarını korumak için Türkler'den bir hassa veya muhafız birliği kurdular. Bu birlik için, Samerra'da büyük bir garnizon tesis ettiler. Zamanla, bu Türk birliği genişletildi. İmparatorluğu koruyan büyük bir kuvvet haline geldi. Orduya er olarak gelen ehliyetli ve kabiliyetli Türkler, çavuş, subay, kumandan oldular.

Üst rütbeye çıkmış olanlardan vali tayin edilenler oldu. Ebu's Süleyman-ı Türkî, Tulunoğlu Ahmed, İhşitoğlu Mehmed, bunların başında gelir. Hulâsa şudur ki, asker olanların ve zamanla üst mevkilere geçenlerin tamamı Müslüman olduğu gibi, yanlarına aldıkları aileleri veya memleketlerinde kalan akrabaları, yakınları da Müslüman olmuşlardır.

Siyasî sebepler: Türkler, 751'den sonra Müslümanlar'ın siyasî hegemonyasına girmişlerdir. Müslüman olan Türkler'e, devlet mekanizmasında memuriyet verilmiş, siyasî haklar tanınmıştır. Bu da, Türkler'in Müslüman olmalarını sağlamıştır. Diğer taraftan, kumandanlıklara, valiliklere, hatta başkumandanlığa tayin edilen Türkler, İslâm imparatorluğunu idarî ve siyasî bakımdan ele geçirmişlerdir. Bu ise, Türkler'in eskisinden daha çok Müslüman olmalarına sebep olmuştur.

Sonuç: Türkler'in Müslüman olması, tarihin akışını değiştirmiştir.

900 tarihinden sonra Türkler, kitleler halinde Müslüman oldular, 935'te Karahanlılar ilk Müslüman Türk devletini (940-1123) kurdu. Müslüman Türk bilginleri, İslâm kültür ve medeniyetinde bir varlık olarak belirdiler. Selçuklular, İslâm dünyasının idaresini ele almakla kalmadılar, İslâm'ı, Bizans'a, Haçlılar'a, Moğollar'a karşı da kordular. İslâm, Selçuklular eliyle Anadolu'ya, Osmanlılar eliyle de Balkanlar'a götürülüp yayıldı.

IV. Sultan Mehmed'in Av Merakı

Yazan: Ragıp Şevki Yeşim

Serhadler kan ve ateş içindeydi. Kara Mustafa Paşa, Viyana kapılarından ricat ediyordu. Birbiri ardısıra Osmanlı kaleleri düşman eline düşüyor, imparatorluk temellerinden sallanıyordu.

İçeride ise, ihtilâller, rüşvet ve rekabet devleti çok sarsmıştı. Saray, kadınların etkisi ve yönetimi altındaydı. Avcı Mehmed diye ün salan IV. Sultan Mehmed gününü ve gecesini av peşinde geçiriyor, hasekilerine şiirler yazıyordu. Kalelerin birbiri ardınca düşüşü İstanbul halkı arasında büyük kaygulanmalar doğuruyordu. Bu yüzden için için padişaha karşı bir kin ateşi kıvılcımlanmaya başlamıştı:

— Memleket elden gitti, o şikârdan feragat etmez! Allah'tan da mı korkmaz? Niceyedektir bu? deniyordu.

Padişah aleyhindeki vaazlar

O kadar ki, padişahın bazı fermanları bile bazan reddediliyordu. IV. Mehmed, bir gün Şeyh Hasan Efendi'yi Davutpaşa kasrına vaaza çağırmıştı. Şeyh, bu daveti kabul etmemiş:

— Vaaz isterlerse İstanbul'a gelip sair nâs gibi camide, meclisimizde hazır bulunurlar, demişti. Biz anda varmağa memur değülüz. Bunda gelsünler ve benim söyleyeceğim: «Avdan fâriğ ol ve gelip tahtına otur ve ibadet ve taat ile meşgul ol. Vilâyet harap oldu. Hidmet-i ibadullahı gör, gözet» dir. Nasihat kabul etmeyen, âdemin ayağına varmak caiz değüldür ve hak kelâm bir kulağından girer ve birinden çıkar! Üstelik, kendisini dâvete gelen adama da bu sözleri padişaha sakınmadan söylemesi için yemin ettirmişti.

Ulemâdan Himmetzâde Abdullah Efendi de, bir gün padişahın dinleyicileri arasında bulunduğu camide, ağzına geleni söyledi:

— Ümmet-i Muhammed! Devlet sahipsiz kaldı ve bunca memalik ve kal'a düşman eline girip bîhesap cevami ve mesacit puthane oldu. Fi'linizi değiştürün. Günahınıza tövbe ve istiğfar idün. Şimden sonra bize lâzım olan gözümüz yaşından çimen bitince başımız yerden kalkmamak gerek. Nedür bu inüp binmeler? Nedür bu hay ü huy, nefs-i emmârenize uymalar? Nice bir hâb-ı gaflette yatursuz?

Artık devlet içinde ne itaat, ne ferağat, ne de uğur kalmıştı. Bizzat yüzüne karşı yapılan çıkışmalar bile IV. Mehmed'i yola ge-

tirmiyordu. Serhatlerden gelen acı haberlerle beraber, memleket içinde her şey ateş pahasını bulmuştu. Buğdayın kilesi iki kuruşa, 30 dirhem ekmek bir akçaya çıkmıştı. Hele İstanbul'u baştan başa donduran bir kış, halk arasında ıstırabı büsbütün artırmıştı.

Budin'in Düşüşü

Budin kalesinin düşmesi İstanbul'da padişah aleyhindeki havayı büsbütün zehirledi. Yeni şeyhulislâm Ankaravî Mehmed Efendi, padişahın ihsan ettiği kürkünü giyerken, memleketin hâlini biraz olsun söylemekten kendini alamadı. Padişah şikâyetlerin «av» dan çıktığını duyunca:

— Şikârdan ferağat eyledim. İnşallah birkaç güne değin tersaneye geçerim! dedi.

Fakat aradan on gün geçince yine dayanamadı. Av merakı onu gecelerce uykusuz bıraktı. «Şikâr sevdası galebe çaldı, geceler de gözlerine uyku gelmeyip bihûzur» oldu. Davutpaşa'dan ileriye geçmemek şartı ile ulemâdan izin istedi, «mezun oldu».

Serhad bozgunları, Anadolu ihtilâlleri, pahalılık, kış ve yangınlar, memleket üzerinde uğursuz bulutlar gibi dolaşıyordu. Bütün bunlar, padişah aleyhindeki havayı zehirliyordu. Dört bir taraftan gelen felâket, şikâyet, huzursuzluk haberi Avcı Mehmed'i de artık pek müteessir ediyordu. Pişmandı, fakat, iş işten geçmişti. Mora'nın Venedikliler tarafından işgal haberini aldığı gün, sarayda, denize nazır köşküne kapanmış:

— Nolaydı da öleydim, bugünleri görmeye idim. Bugünleri görmekten ölmek yeğdir. Ölmek isteyeni ta'yib ederdim. Hakkı var imiş. İşte başıma geldi! demiş, bir gün, bir gece durmadan ağlamıştı.

Avdan vaz geçilince

Padişah, pişmanlığını o dereceye vardırdı ki, tamamen avdan vazgeçti, «feragat ve istiğfar etti». Tazıları dışarılara gönderdi, Şadırvan ahırlarını kapatıp, hademelerinin bineklerini aldı. Kendilerini salıverdi. «Nefs-i hümâyûn için», has ahırda ancak yüz kadar at alıkoydu. Geriye kalan bin kadar atı, hayvansızlık yüzünden yaya kalan sipahilere dağıttı.

Bu, IV. Mehmed için yürekler acısı bir haldi. Aynı zamanda birbirinden güzel beş yüz kadar cariyeyi saraydan dışarı çıkardı. Bunları azad ettiği halde, atları dağıttığı kadar müteessir olmamıştı. Bütün bu tedbirler, taht ve saltanat uğruna yapılan bütün bu fedakârlıklar Avcı Mehmed'i halka ve orduya ısındıramadı.

Aslında padişahın otoritesi de kalmamıştı. Küçük bir vâizin IV. Mehmed'e hakaret edercesine çıkışması, halk arasında bir masal gibi ağızdan ağıza dolaşıyordu. Padişah, bu umumî bezginlik karşısında, hasekileri arasında bile rahat olamıyordu. Ergeç bir felâketin vukua gelmesini bekliyordu. Sağdan, soldan kulağına gelen haberler, orduda gizli bir hazırlık başlamış olduğunu gösteriyordu.

Nihayet bir gün, IV. Mehmed karşısında Kızlarağası Ali Ağa'yı gördü. Uzun ve zayıf boyu ile iki büklüm el bağlayıp duran Ali Ağa, gözlerini yerden kaldırmadan susuyordu. Padişah, onun bu sükûtundan bir felâket mânasını çıkardı:

— Nedür, söylen! dedi.

Ali Ağa, parmaklarını yakan bir nâmeyi korka korka padişaha uzattı:

— Muradullah bu imiş padişahım, buyurun! dedi.

«Muradullah» tahttan indirilişti, «buyrun» ise ikamete memur edildiği yeri gösteren bir işaretti.

Padişahın boğazına bir yumruk tıkandı. Gözleri yaşlandı, Ali Ağa'ya daha fazla bakamadı. Gözlerini Boğaz'ın haşin akıntılarına dikti, için için ağladı.

100 Yıl Önceki Amerika

Yazan: M. L. SİMONİN
Çeviren: ESER TUTEL

Colorado'lu kızılderililer, bir posta arabasına saldırıyor.

100 Yıl Önceki Amerika

Yazan: M. L. SİMONİN
Çeviren: ESER TUTEL

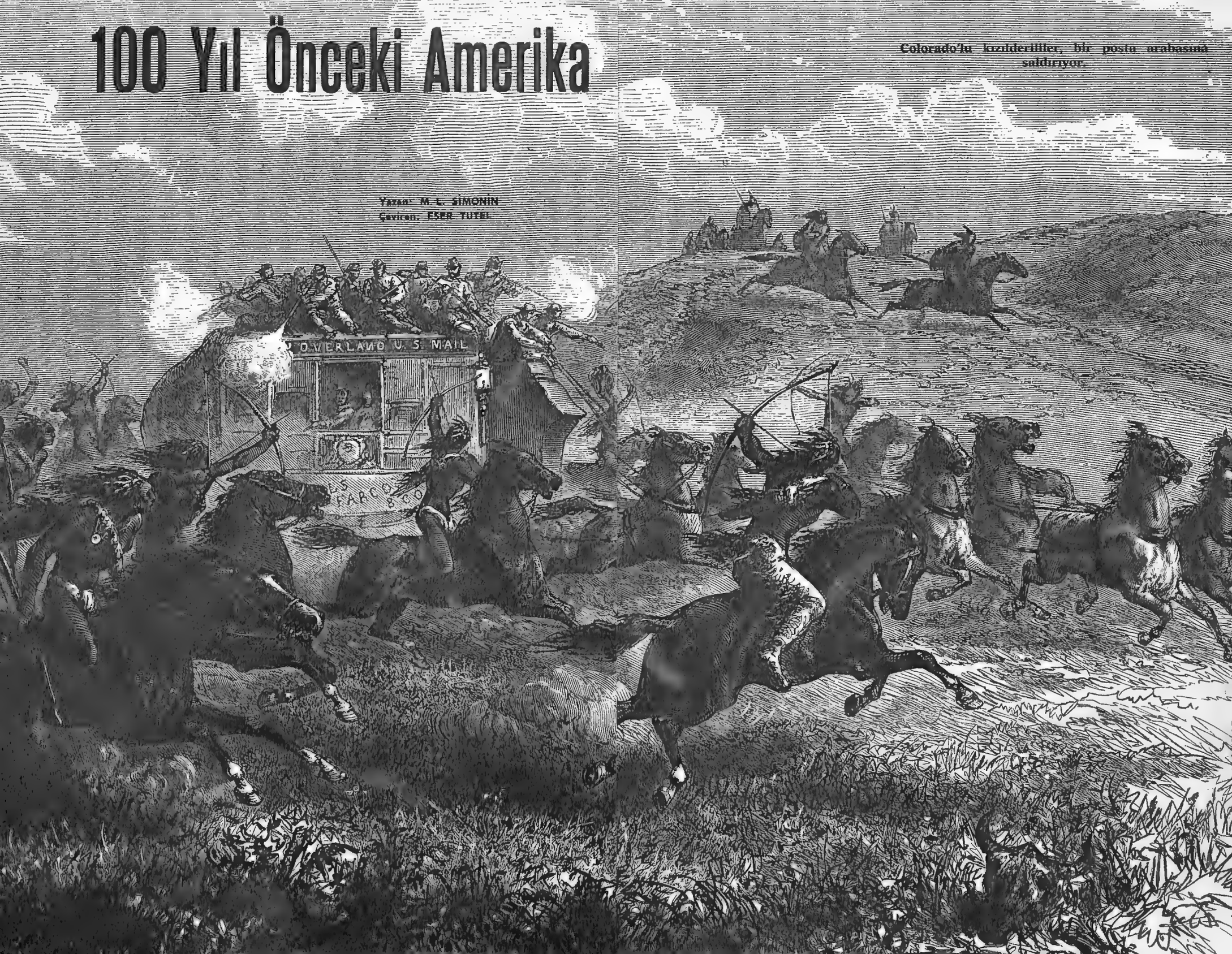

Colorado'lu kızılderililer, bir posta arabasına saldırıyor.

Bundan 100 yıl önce, A.B.D.'nden batıya doğru seyahat eden bir Fransız'ın seyahat notları.

PARİS'TEN Amerika'ya gitmek için Brest'e doğru yola çıktığım gün, eylülün 13'üydü. Yani ayın en uğursuz günü... Eş dost arasında bu hareketimin hiç de doğru olmadığını söyleyen pek çok kimse vardı. Hatta ben de zaman zaman onlara hak vermiyor değildim. Eh, Yeni Dünya' ya, altın arayıcılarının memleketine, kafatası derisi yüzen Kızılderililer'in ülkesine gitmeyi göze aldığıma göre, her türlü felâketi şimdiden kabullenmem gerekirdi.

Trenle Brest'e gidip, oradan da limanda demirli duran «Saint Laurent» adlı gemiye gitmek pek uzun sürmedi. 24 eylül sabahı New York'a vardık.

Karaya çıkınca ilk işim Beşinci Avenue'de, aynı adı taşıyan lüks otele yerleşmek oldu. Duvarlar bizde olduğu gibi kâğıtla kaplı değil, kireçle badanalanmış. Sonra, altıncı kata inip çıkmak da çok eziyetli... Her ne kadar «dikey demiryolu vagonu»na (1) binip öyle çıkılıyor, ama ne zaman çıkmak istediysem vagon iniyor, ne zaman inmek istediysem vagon yukarı çıkıyordu. Birkaç gün sonra trene binerek yola koyuldum.

Trendekilerin büyük bir çoğunluğunu Batı'ya giden altın arayıcıları teşkil ettiği için konuşulanların hemen hepsi Kızılderililer etrafında oluyordu. Nasıl posta arabasının yolunu keserler, nasıl sinsi sinsi arkadan yaklaşıp insanı gafil avlarlar, nasıl insanın kafatası derisini yüzerler!

KAFATASI DERİSİ NASIL YÜZÜLÜR?

Ben, New York'ta bulunduğum sıralarda «Franco-Americain» gazetesinde 2 ağustos 1867 günü çıkan şu haber, bütün şehir halkını dehşet içinde bırakmıştı: Haber aynen şöyleydi: «Plum - Creek katliamında ölenlerin cesetleri Omaha'ya getirildiği zaman, William Thompson adlı bir İngiliz de bu cesetler arasındaydı: Onun da ötekiler gibi kafatası derileri soyulmuştu. Şu farkla ki, William Thompson ölmemişti ve başından geçen, tüyleri diken diken edici olayı, oradakilere dehşet vererek anlatıyordu: «Salı günü, vadiye doğru telgraf hatları çekmek için Plum-Creek'ten yola çıkmıştık. Bir süre sonra, etrafımızın kızılderililerle çevrildiğini hissettik. Derken az sonra, çığlıklar atarak ortaya çıktılar, atlarını etrafımızda koşturarak ateş ediyorlardı. Bir ara, alaca bir ata binmiş genç bir kızılderilinin bana doğru geldiğini gördüm. Şöyle böyle on metre kalınca tüfeğini ateşleyip, beni kolumdan vurdu, arkasından da tüfeğinin dipçiğini başıma indirerek yere yıktı. Bayılmışım. Birden, tarif edilmez bir acı ile kendime geldim. Baktım: Başımı koltuğunun altına sıkıştırmış, elindeki sivri uçlu bıçağını boynuma sokup, kafa derimi saçlarımın altından kaldırmaya çalışıyordu. Canımı dişime takıp, ölü gibi bekledim. Bıçağını, başımın saçlarımın sınırı boyunca dolaştırdıktan sonra, kafatası derimi yüzerek atına atladı, arkadaşlarının yanına koştu. Bir elinde tüfeğini, ötekinde de kanlar akan kafatası derimi sallıyordu. Böyle bir acıya dayanılamayacağını bildiği için beni öldü sanmış olmalıydı.' Telgraf işçisinin anlattıkları bu kadar. O, bu akıl almaz işkenceyi anlatırken, halk da karşısında duran, başı feci bir yara ile kaplı adamı dehşetle seyrediyodu.»

Bu, benzerine hemen her hafta sık sık raslanan günlük olaylardan sadece bir tanesi... Yolcuların anlattıklarına kulak kabarttıkça insan, içinin ürpermesine engel olamıyor.

TRENLERDE BİR YENİLİK

Amerikan trenlerinin bizimkilere benzemeyen pek çok tarafı var: Bir kere koltuklar, istendiği zaman istendiği kadar arkaya yatıyor. Bu koltuklar üzerinde rahatça uyku kestirmek mümkün. Eğer biletinizi, şapkanızın kenarındaki kurdelenin arasına, görünebilecek şekilde sıkıştırırsanız, kontrolörün sizi uyandırıp bilet sormasını da önlemiş olursunuz. Canınız sıkılınca da, bir vagon içinde hapsedilmiş gibi olmadığınız için, bir vagondan ötekine, bütün katar boyunca gezinebilirsiniz.

Gece olunca katara bir de yataklı vagon takılıyor. Adam başına alınan 1 dolarlık bir farkla, yolcuların gayet rahat kuşetlerde yatması sağlanıyor. Orta koridorun bir yanındaki perdeyi aralayıp da yatağınıza uzandınız mı, artık kimse sizi rahatsız edemez.

Chicago'da trenden indik. Bugün Amerika'nın belli başlı şehirlerinden olan Chicago, otuz yıl öncesine kadar, 70-80 kişilik bir köyden başka bir şey değilmiş. Şehrin yakınlarında, görevi, kızılderilileri uzakta tutmak olan bir askerî birlik varmış. Şu son yıllarda Amerika'nın kaydettiği gelişme gerçekten ilgi çekici. (Bu tarihte Chicago'nun nüfusu 220 000 kişiden ibaretti. Bugün banliyöleriyle beraber 8 500 000.)

Chicago'dan Council-Bluff'e, oradan da

(1) *Asansör.*

Omaha'ya bir posta arabasıyle gittik. Araba'da da konuşulan tek şey, kızılderililerden başkası değildi. Çünkü her dakika onların bulunduğu bölgeye biraz daha yaklaşıyorduk.

POSTA ARABALARININ HALİ

Dört yıl önce buralara bir kere daha gelmiştim. O zamandan beri, posta arabalarında büyük bir değişme görmedim: Yine eskiden olduğu gibi ilkel, yine rahatsız... Bununla beraber, son yıllarda demiryolları ile posta arabaları arasında sıkı bir rekabet başlamış.

Amerika'nın her yerinde posta arabaları aynı. Yalnız biçimleri değil, renkleri de bir: Kırmızı. Zaten ülkedeki bütün posta arabaları New-Hampshire'deki Concord kasabasında yapılıyor. Kocaman dört tekerlek... Dingil üzerine kayışlarla asılı gövde... İçerde de oturmak için üç sıra... Her sıra üç kişilik olduğu için, arabanın içi dokuz kişi alıyor. En kötü yer orta sıranın orta yeri. Yaz günü çölün öldürücü sıcağında, iki yanınızda iki yabancı, sallana sallana yol almak kadar feci bir şey daha tasavvur edilemez. Hele yanınızdakiler de şişmansa... Kapıların arasından içeri dolan tozu da buna katarsanız, Batı yolculuğunun zor şartları ortaya çıkmış oluyor. Bununla beraber, yolcular arasında kadın varsa, arabada yer beğenme hakkı önce ona veriliyor. Tabiî dolayısıyle kocasına da... Kenarda oturmak belki biraz daha rahat, ama bir kızılderili hücumunda vurulmak işten bi-

Ölmüş düşmanın kafatası derisini yüzen Siyu kızılderisili.

Bir süvari birliği, kızılderililerin öldürdüğü askerlerin cesetleri başında.

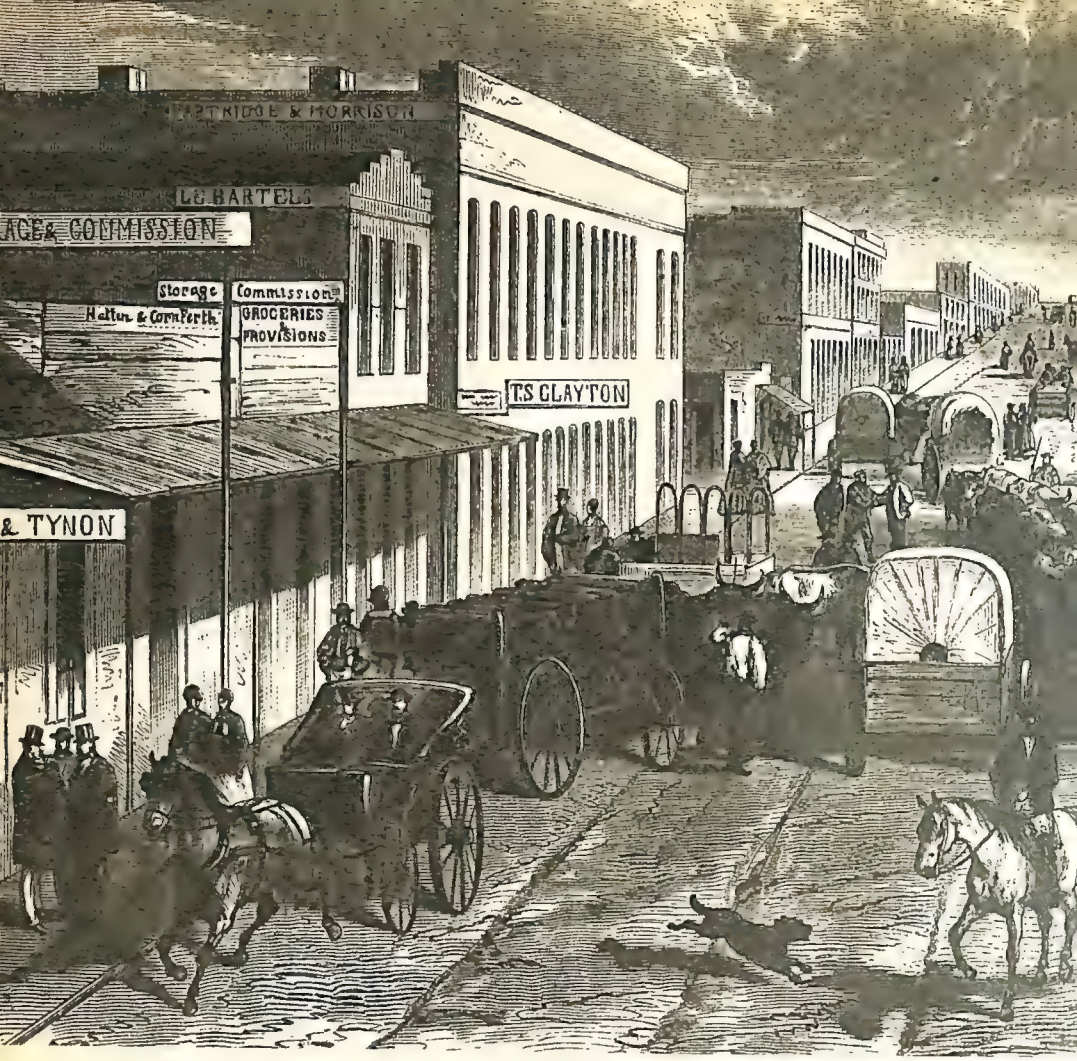

le değil. Gençler, tabiat âşıkları, bütün yolculuğu, dışarda, arabacının yanında manzarayı seyrederek yapıyorlar, ama fazla ihtiyatlı olanlar içerisini tercih ediyor: Kızılderililerin en önce sürücüyü vurduklarını bilmeyen yok...

Yol boyunca sıcak, yol boyunca kuraklık, yol boyunca kızılderili korkusu... Derken, epey ilerde bir hanın duvarları, hayal gibi seçilmeye başladı. Atlar durmamacasına dört nala koşuyor... Sanki kızılderililerden kaçmak ister gibi... Her 10 milde bir konak yeri var. Her konakta atlar acele arabadan çözülüyor, yerine dinlenmiş, yeni atlar koşuluyor.

Tam atlar değişirken tiz bir çığlık, arkasından silâh sesleri, hepimizi yerinden sıçrattı. Emekli albay tabancasına el attı, maliye bakanlığının vergi memru beylik rövolverine uzandı, arabacı ise sadece küfretti. Meğer kızılderili gibi çığlıklar atan, bizi korkutmak için muziplik yapan hancının oğlundan başkası değilmiş.

HANLARDA YEMEK KARAVANA İLE GELİYORDU

Atlar değiştirilirken herkes ihtiyacını görmeye gitti. Bu gibi yerlerde akar su, silinmek için bir havlu, tarak, ayna, sabun, bir elbise fırçası, bir de diş fırçası var. İsteyen ağzını çalkalayıp, dişlerini fırçalıyor. Fırçalar, açıkgözlerin peşinden kayıplara karışmasın diye bir iple sıkı sıkıya duvardaki çiviye bağlanmış.

Hanlarda yemek oldukça ucuz. Herkes masanın etrafına geçip, ortaya konan ten-

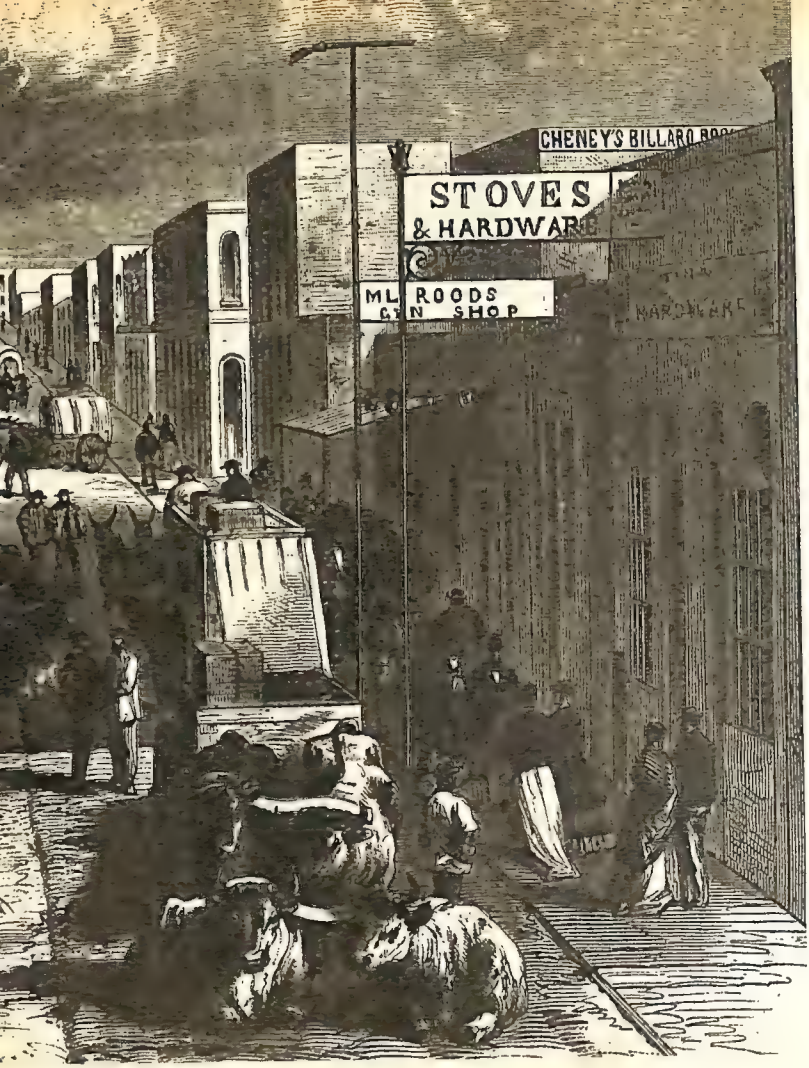

O zamanki Denver kasabasının anacaddesi. Denver, bugün 1,5 milyon nüfuslu koca bir şehirdir.

cerenin içine bata çıka yemeğini yiyor. Hanlarda ekseri patatesli sığır eti veya tuzlanmış som balığı, üzerine de meyvalı bir turta veriliyor. Bütün bunlara karşılık verilen para, bir buçuk dolardan az. Aranızda bu yemek için bu parayı çok görenler çıkabilir. Onlara şu kadarını hatırlatırım ki, bu yemeği size Paris'in Seine kıyısında bir lokantada değil, kızılderililer ülkesinde çıkartıyorlar.

Yol boyunca irili ufaklı kasabalara da raslanıyor. Bunlar, altın arayıcılarının, toprak sahibi olp oraya yerleşmek isteyenlerin bir, iki gün içinde kurdukları derme çatma yerleşme merkezlerinden başka bir şey değil. Zaten bu kesimde şimdilik daha da büyük bir kasaba kurulması hemen hemen imkânsız bir şey. Bununla beraber, kasabaların hepsinde şu üç şey eksik değil: Altında salonu olan bir otel, ki burada müzik dinlemek, oyun oynamak ve içki içmek mümkündür, bir mahalî gazete, bir de kilise.

ALTIN ARAYICILARI

Etrafta her milletten, her meslekten çeşit çeşit insanlar dolaşıyor: İçlerinde Norveçli'sinden tutun da İspanyol'una kadar her ırktan beya zinsan var. Hemen hepsinin de üzerinde renkli ekose kumaştan kir içinde parça parça bir gömlek, ayaklarında da kalın deri çizmeler var. Bunlar, altın aramak için, her mahrumiyeti göze alan, gözü pek insanlar. Doktorsa gömleğini, yazarsa elindeki kalemini, kanlı katilse elindeki kanlı bıçağını bırakıp

bir kazma, bir de katır aldıktan sonra buralara gelmiş. Hepsi de birbirine çok benziyor. Hepsi de çok cesur, çok çalışkan insanlar. Dere yataklarında altın bulmak, bu altını başkalarına kaptırmadan şehre dönmek doğrusu cesaret işi...

Haftalarca süren yolculuğum boyuca, hiç bir kızılderiliyle karşılaşmadım. Halbuki beni asıl bu bilmediğim topraklara sürükleyen şey, kızılderilileri yakından görmek, yaşayışlarını incelemekti.

Denver'den ayrıldıktan üç hafta kadar sonraydı ki, yolum Leramie kalesine düştü. Burası, beş yıl önce inşa edilmiş, etrafı kalın ve yüksek duvarlarla çevrili bir garnizondan ibaret. Anlatılanlara bakılırsa, Laramie kalesi kuvvetleri ile kızılderililer arasında üç yıldan beri hiç bir çatışma olmamıştı. Üstelik bu birbirine düşman iki taraf arasında garip bir yakınlık, hatta bir dostluk bile başlamıştı. Askerlerin arasında kızılderililerin dilini çat pat konuşmayı öğrenenler bile olmuştu.

Bunu haber alınca, Laramie'de bir süre kalmaya karar verdim. Askerlerin arasından bir tercüman bulup, beni, onların kamplarının bulunduğu yere götürmesi için ikna etmek pek zor olmadı. Tercümanımın söylediğine göre bu civardaki kızılderililer «Siou» kabilesindendi.

Kaleye gelişimin ilk haftasında hazırlıklarımı tamamlayıp yola çıktık. Siou'ların köyü, yol kenarındaki bir tepenin arkasında bir derenin kıyısındaydı. Renkli çadırlar, etrafında otlayan atlarla tam bir göçebe obasını andırıyordu. Şöyle bir bakışta çadırların seksen ile yüz arası olduğunu tahmin ettim. Her çadırda ortalama beş kişi yaşadığını kabul edersek, köy halkı 400-500 kişi arasındaydı.

Siou kızılderilileri, birçok bakımdan öteki ırkdaşlarından çok ileri bir hayat sürüyordu. Çadırların etrafında yeni yüzülmüş bizon postları kurutuluyordu. Ayrıca, ince, uzun şeritler halinde kesilmiş etler de tuzlanıp kurutulmuş, bir kenara asılmıştı. Çadırlar arasında yarı çıplak kızılderili çocukları koşuşuyor.

Tercümanımın yardımıyle ne istediğimi güçlükle anlattım. Ne evet dediler, ne de hayır. Tabiî, çadırların bir çoğuna girip çıkamadım. Hele aynı zamanda hem doktor, hem de sihirbaz olanın çadırının yanına bile yaklaştırmadılar. Kapısından içeri bakabildiğim bir çadırda, bir grup kızılderili yere oturmuş, bizim iskambil oyununa benzer bir oyun oynuyorlardı. Ama ne iddiasına, ne de parasına... Sadece kaybeden kazanana, cebindeki tüfek kurşunlarından birkaç tane veriyordu, o kadar. Bir başka çadırda da bizim zar atma veya aşık oyununa benzeyen bir oyun oynuyorlar, sayılarını da yere, ellerindeki mızrakların ucuyle işaret ediyorlardı. Diğer bir çadırda da yaşlılar oturmuşlar, uzun bir çubuktan tütün içiyorlardı. İçerde sekiz kişi olmasına karşılık tek bir çubuk vardı. Biri bir nefes çekiyor, sonra çubuğu yanındakine uzatıyordu.

KADIN DEMEK, ESİR DEMEK

Kızılderili kadınlar güzel değil. Hattâ, yüzlerine bakılmayacak kadar çirkin olduklarını da ifade edebilirim. Kadınlar bir çadırda toplanmışlar, bizon veya ayı postlarını dikerek giyim eşyası yapıyordu.

Kadınların kızılderililer arasında büyük bir değer taşımadığı ilk bakışta farkediliyor. En ağır işleri kadınlar yaptığı gibi, en kötü muameleye de yine kadınlar maruz kalıyor. Yolculuklarda eşyaları toparlayan, atlara yükleyen, hep kadın. Sabahtan akşama kadar yemek yapan, çocuklara bakan, atları tımar eden kadınlar bu yüzden vaktinden çok erken çöküyor. Erkekler ise ya tütün içip oyun oynuyor, ya da okunu yanına alıp ava, savaşa gidiyor.

Erkekler kadınlara bir esire gösterdikleri muameleyi yapıyorlar. İstediği zaman yerden yere atarak dövebiliyorlar. Hele ihanet eden karısını istediği gibi cezalandırmak, kulağını, burnunu kesmek, erkeklerin en tabiî hakkı. Daha doğrusu Siou'larda, herkesin, her erkeğin kendine göre bir kanunu var.

KÖPEK ETİNİN LEZZETİ

Genç bir kızılderili evlenmek istediği zaman bir bizon derisi veya bir tay karşılığında, istediği kızı, babasından alıp, çadırına götürebiliyor. Bu yüzden dört, beş kadınla evli olan pek çok erkek var. Eskiden karısından bıkan kızılderili, onu bir başkasına satabiliyormuş. Ama zamanla bu âdet kalkmış. Gözüme çarpan bir başka şey de, bazı gençlerin hem renklerinin açık, hem de kızılderililere pek benzememesi oldu. Sonra bunların bir beyaz babadan dünyaya gelen melezler olduğunu öğrendim. Melezlerin bazıları gerçekten çok güzel, çok alımlı gençlerdi.

O gün kızılderililerin sofrasında yemek yemek fırsatını da elde ettim. Mihmandarımın sonradan söylediğine göre ortaya getirilen et, meğer köpek etiymiş. Doğrusunu söylemek gerekirse köpek eti, daha önce yediğim at etinden çok daha lezzetli. Hele özel olarak beslenip, semirtilmiş köpek yavrularının etiyle ancak kuzu eti yarışabilir.

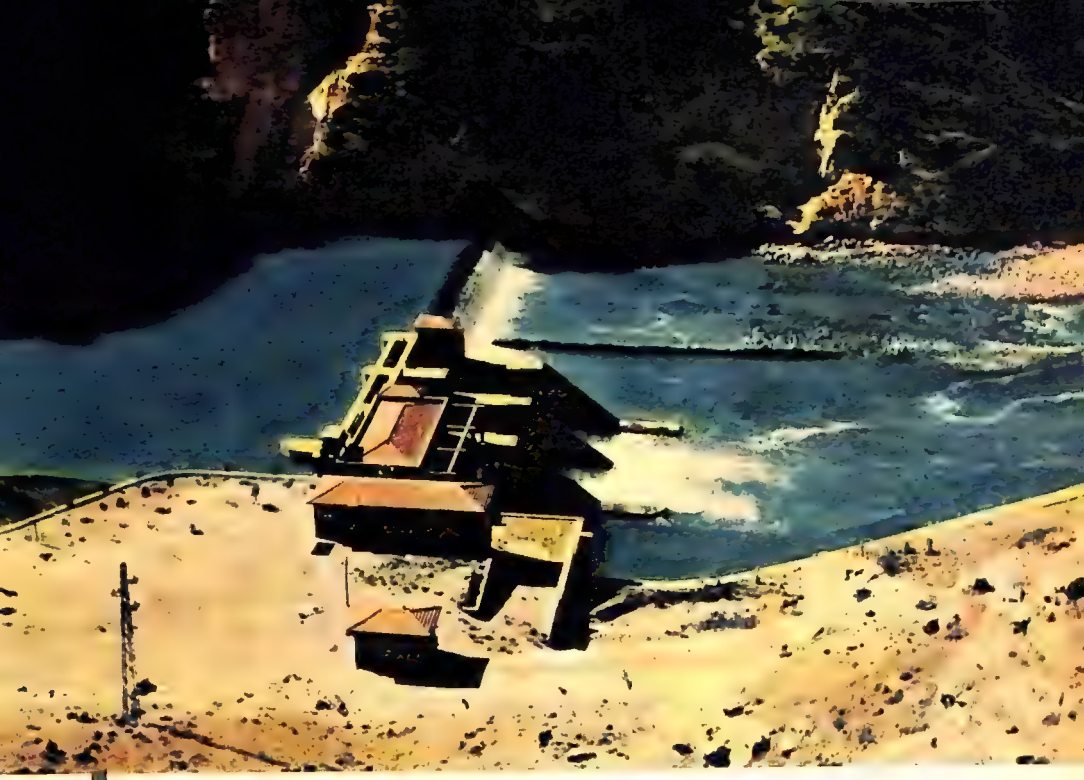

Botan Çayı üzerindeki hidroelektrik santrali.

Siirt

MALAZGİRT zaferi kazanıldığı sırada Siirt, Arap hâkimiyeti altındaydı. 1071 Malazgirt zaferi üzerine Siirt'i ellerinde tutan Âmid'deki Arap hükümdarları, daha sıkı bir şekilde Selçuklu Büyük Türk Hakanlığı'na bağlanmış, bir müddet sonra da bu topraklar, doğrudan doğruya Selçuklular'a katılmıştır.

Türkiye Devleti, yani Anadolu Selçuklu İmparatorluğu bazan buralara da hâkim olmuşsa da, daha çok çevre, Büyük Selçuklular'da ve onları metbu tanıyan Türk atabeylerinde kalmıştır. XIII. asır ortalarında Moğollar ve hemen onların yerini alan İlhanlılar (yani Türkleşmiş İran Moğolları) burayı da ele geçirmişlerdir. Eyyûbîler buraya kadar uzanmışlarsa da, Mısır ve Suriye'de onların yerini alan Türk Memlûkleri, buraya kadar gelememişler ve İlhanlılar'la sınır umumiyetle Fırat üzerinde kalmıştır. 1344'te İlhanlı Hakanlığı dağılınca, onun mirasının en büyük kısmı gibi burası da gene Türkleşmiş Moğol olan Celâyirliler'e (İlkânlılar'a) geçmiştir. Onlardan sonra Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler gibi 4 Türk imparatorluk hanedanı, birbirini müteakıp buraya hâkim olmuştur. Yavuz Sultan Selim, 1514 Çaldıran zaferi üzerine burasını Safevîler'den alıp

Osmanlı İmparatorluğu'na katmıştır.

Osmanlı idaresinde Siirt, Diyâr-ı Bekr Beylerbeyliği'nin (eyaletinin) 24 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştur. Tanzimat'tan sonra Bitlis vilâyetine (eyaletine) bağlanmış ve onun 4 sancağından birini teşkil etmiştir. 5 kazası vardı. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara «vilâyet = il» denince, Siirt de bir vilâyet olmuştur. Demiryolu, son yıllarda Siirt vilâyetine kadar uzanmış ve petrol ile beraber kalkınmasına âmil olmuştur.

Siirt çevresinde bir süre Cebel-Cûdî beyleri hüküm sürmüştür. Bu beyler şunlardır:

1.) Hacı Bekir (1380?-)
2.) Mehmed I.
3.) Şemseddin I.
4.) Bedr
5.) Mehmed II.
6.) Ahmed I.
7.) Şemseddin II.
8.) İbrahim
9.) Ahmed II.
10.) Mehmed III.
11.) Ahmed III. (1592?)

Topraklarında petrol bulunması Siirt'in tarihinde bir dönüm noktası oldu. Aşağıda, Batman rafinerisinin bir kısmı görülüyor.

XIX. YÜZYILDA SİİRT

Şehrin XIX. yüzyıldaki nüfusu 10 000-20 000 arasında tahmin edilmektedir. Şehir, Osmanlı - Mısır harbi sırasında kısmen harabe haline gelmiş ve nüfus 5 000'e kadar düşmüştür. Cuinet, XIX. yüzyılın sonlarında 15 000 kadar tahmin ettiği şehir nüfusundan 10 000'inin Müslüman, geri kalanların Ermeni, Keldânî ve Süryânî olduğunu kaydeder. I. Dünya Savaşı'ndan önceki bir kaynak da şehir nüfusunu 16 500 olarak göstermekte ve bunun 11 000'inin Müslüman olduğunu kaydetmektedir. XIX. yüzyılın sonlarıyle, XX. yüzyılın başlarında Siirt ve çevresi, Ermeni ihtilâllerinden zarar görmüştür. I. Dünya Savaşı'nda ise Ruslar'ın savaş cephesi yakınında olması şehre zarar vermiş, savaşın sonlarında İngiliz cephesi yakınında bulunması bu zararın büyümesine yol açmıştır. Mütareke devrinde ise bir aralık İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

ESKİ ESERLER

Ulucami, 1129 tarihli bir Türk eseridir. XIII. asırda, geniş ölçüde onarılmıştır. Tek minarelidir. Cevizden yapılmış nefis bir sanat eseri olan minberi, Ankara Etnografya Müzesi'ne kaldırılmıştır. Asâkir veya Çarşı Camii de bir XIII. asır eseridir. Şimdi «Cumhuriyet Camii» ve eskiden «Ahdar Camii = Yeşil Cami» denen mâbet de bu devirden kalmadır. Cevizden yapılmış kapısı çok değerlidir. Kavvam Hamamı da bu devirden kalmıştır. Sûku'l - Ayn (= Kaynak Çarşısı) Çeşmesi de pek eski bir yapıdır. Siirt âbideleri ilmî bakımdan incelenmemiştir.

Garzan (Arzan)'da kale harabeleri vardır.

SİİRT ADI

Şehrin menşei bilinmediği gibi, Siirt adının menşei de kesin olarak bilinememektedir. Siirt sözünün, Sâmî bir menşei olduğu sanılıyor. Bazı eski seyyahlar, eski devirlerin çok ünlü bir şehri olan Tigranocerta'nın, Siirt'in şimdiki yerinde olduğunu iddia etmişlerdir. Bunların başında Macdonald Kinneir (1814) ve Shield (1836) gelir. Ancak bir kısım bilginler, şehrin çevresinde eskiden kalma yapı harabeleri bulunmaması ve daha başka deliller karşısında bu iddianın gerçeğe uymadığını iddia ettiler. Öte yandan, bazı Plinius mütercimleri ise Tigranocerta'yı Siirt'in yerinde göstermektedir. Tigranocerta M.Ö. I. yüzyılda, Ermenistan'a başkent olmak üzere Kral Tigranes tarafın-

Siirt'in genel görünüşü.

dan kurulmuş bir şehirdi. Sonradan, Romalılar tarafından yapılan şiddetli bir hücuma uğradı.

Şehrin adı İslâmî kaynaklarda çeşitli şekillerde geçer. Si'ird, Si'irt, Sâ'ird şekillerini bu arada sayabiliriz. XIX. yüzyılın batı müelliflerinde şehrin adı Sert, Sört, Sa'irt gibi şekillerde geçmiştir. Türk kaynakları ise Si'ird şeklini kullanmayı tercih etmiştir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE SİİRT

Bugün, Siirt vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, Hitit İmparatorluğu'nun dışında kalmaktadır. M.Ö. II. bin başlarından itibaren Sâmîler, Bâbil ve Âsûr imparatorlukları, bu topraklara hâkim olmuşlardır. Kısa süren Hurri - Mitanni Krallığı da çevreyi içine almaktadır. Sonradan Urartu Krallığı'na geçen topraklar, yeniden Âsûrlular'a, M.Ö. VII. asırda da Medler'e, onlardan M. Ö. VI. asırda Persler'e, yani İran İmparatorluğu'na intikal etmiştir. M.Ö. IV. asırda Büyük İskender, İran İmparatorluğu ve Anadolu ile beraber burasını da Makedonya devletine katmıştır. Ondan sonra bir ara Selevkoslar devletine, yani Asya İmparatorluğu'na geçmiştir. Fakat İran İmparatorluğu'nu dirilten ve Persler'in bir kolu olan Partlar, çevreyi Yunanlılar'dan geri almışlardır. Onlara tâbi olarak İran asıllı Ermeni devletçikleri de nüfuzlarını buraya kadar uzatmışlardır. M.S. I. ve II. asırlarda Roma, bu toprakları İranlılar'la çekişmişse de, sonunda Partlar'ın elinde kalmıştır. M.S. III. asırda Partlar'ın yerini Sâsânîler almıştır. M.S. 395'te Roma'nın yerine geçen Bizanslılar da, burasını Sâsânîler'den alamamışlardır.

Hz. Ömer zamanında, VII. asrın ortalarında, İran İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Müslüman Araplar, burasını da fethetmişler ve İslâm İmparatorluğu'na katmışlardır. Siirt, Elcezîre eyaletine bağlanmıştır. Bundan sonra İslâm İmparatorluğu'nun başındaki Emevîler'in ve 750'de onların yerini alan Abbâsîler'in hâkimiyetinde yaşamıştır.

Abbâsî Halifeliği zayıfladığı zaman mahallî Müslüman devletler, bilhassa Âmid'de (şimdiki Diyarbakır) kurulanlar, Siirt'i elde etmişler ve Abbâsîler'e ismen tâbi olarak saltanat sürmüşlerdir. Bizans, X. ve XI. asırlarda Müslümanlar'a karşı taarruza geçerek buraya kadar sokulmuştur. Fakat artık Türkler, Anadolu kapılarını çalmak üzere idiler.

Samsun'daki Atatürk heykeli.

Samsun

Cumhuriyetimizin Temelleri Burada Atılmıştı.

1896 YILINDA bir gece, Karadeniz'de, sahile oldukça yakın seyreden bir geminin kaptanı, gözüne çarpan alevlerle irkildi. Alevlerin 15-20 mil öteden böylesine heybetli görünüşü bu eski deniz kurdunun tüylerini ürpertmişti. Bu mesafeden alevler bu derece şiddetli göründüğüne göre, yanan bir gemi, yahut ev değil, bir şehir olmalıydı. Evet, tahmini gerçekten de doğruydu. Samsun yanıyordu.

1869'daki yangın, Karadeniz'in önemli ticaret şehirlerinden olan Samsun'u kısa bir süre içinde, kül yığını haline getirmişti. Yangın, şüphesiz felâkettir ama, bazan müspet değişikliklere de sebep olur. Samsun da yanıp harabeye döndükten sonra, kısa bir süre içinde yepyeni bir şekilde inşa edildi. Bu inşa ediliş rasgele olmadı. Şehrin mutasarrıfı Muhlis Es'ad Paşa, İsviçre'den şehircilik mütehassısı getirtti. Zamanın ihtiyaçlarına uygun bir plan yapıldı, bundan sonra şehrin yeniden kurulmasına başlandı. Gerçekten bugün Samsun'a giderseniz, şehrin başka Anadolu vilâyetlerine benzemeyişi hemen dikkatinizi çeker. Kimi geniş, kimi dar, fakat birbirini dik olarak kesen muntazam caddeler görürsünüz. Yangının şehre bir faydası da, bataklıkların kurutulmasında oldu. Fenerburnu ve Mertırmak ağzı yakınları birer bataklık ve sıtma yuvası halindeydi. Bu yüzden Samsun, havasının fenalığıyle tanınmıştı. Şehir yeniden kurulurken bu bataklıkların kurutulması işi de ele alındı. Böylece Samsun yeniden kurulurken, bataklıktan da kurtulmuş oldu.

İSLÂMLAR VE TÜRKLER

Bundan 1100 yıl önce, Anadolu'ya hücum üstüne hücum tazeleyen Müslümanlar, 863 yılında Samsun çevresine ulaştılar. Bu tarihte Malatya Emîri Ömer bin Abdullahu'l Akta' (eli kesik) komutasındaki birlikler, burasını zapt ve yağma etti. Ancak İslâmlar burada sürekli bir hâkimiyet kuramadılar. İslâm kumandanı, Bizanslı kumandan Petronas tarafından bozguna uğratıldı. Bundan sonra şehir yine bir ticaret merkezi olarak yaşamaya devam etti.

Samsun çevresinin Türkler'le ilk teması Malazgirt muharebesinden (1071) sonradır. Dânişmendliler, Samsun topraklarına akınlar yapmış, 1158 yılında Dânişmendli hükümdarı Yağı-Basan bu bölgeyi istilâ etmiştir. Bu defa Samsun havalisinin tekrar Bizans'a geçmesi savaşla değil, doğrudan doğruya siyasî teşebbüslerle olmuş, İmparator Manuel, Selçuklu hükümdarı II. Sultan Kılıç-Arslan nezdinde teşebbüste bulunmuştur. Türk kuvvetlerinin Samsun'dan çekilmesi yolunda yapılan bu teşebbüs üzerine bu bölge Bizans'a iade edilmiştir.

II. Sultan Kılıç-Arslan, ölümünden önce memleketi oğulları arasında paylaştırmış, Tokat merkez olmak üzere, Karade-

Bugünkü Samsun'dan bir görünüş.

niz sahillerine kadar olan kısımları Rükneddin Süleyman-Şah'a vermişti. Niketas Choniates adlı tarihçi, Rükneddin Süleyman-Şah'ın daha babasının sağlığında arazisini genişlettiğini, Samsun'u bile aldığını kaydeder.

Bu devirde 2 Samsun göze çarpar: Türkler'e ait «Müslüman Samsun» ve Ceneviz ticaret sitesi olan «Gâvur Samsun». İki şehrin arasında 2-3 km. kadar küçük bir mesafe vardı. Bugünkü Samsun, Türkler'in kurduğu Müslüman Samsun' dur. Gâvur Samsun'dan bazı yıkıntılar hâlâ ayaktadır. Samsun'daki Ceneviz Sitesi, XIV. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetini kabul etmekle beraber, ancak XV. yüzyılda kesin şekilde Osmanlı Türkiyesi'ne katılmıştır.

OSMANLI DEVRİ

1398 yılında Yıldırım Sultan Bâyezid, Samsun'u da alarak, Toroslar'a ve Fırat'a kadar Anadolu'yu, Osmanlı hâkimiyetinde birleştirdi. 1402 Ankara felâketinden sonra Samsun, tekrar Kubad-oğlu Cüneyd Bey'in eline geçti. Birkaç yıl sonra da Tâceddin oğlu Hasan Bey, Cüneyd Bey'i öldürerek Samsun'u aldı. Az sonra Samsun, Kastamonu'da oturan İsfendiyar (Cancar) Oğulları'nın eline geçti. 1413'ten sonra Çelebî Sultan Mehmed, Samsun'u aldı. Böylece şehir kesin şekilde Osmanlı birliğine katılmış oldu.

Samsun, «Canik Sancağı» (vilâyeti) adıyle 8 sancaklı Rum (Sıvas) Beylerbeyliği'nin (eyaletinin) bir vilâyeti oldu. Tanzimat'tan sonra Trabzon vilâyetine (eyaletine) bağlandı: XX. yüzyıl başlarında Trabzon'un 4 sancağından biriydi ve 6 kazası vardı. Cumhuriyet devrinde sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet» denildi ve «Canik» adı da «Samsun»a çevrildi.

Samsun, Osmanlı çağında Sinop ve Trabzon'un yanında ikinci derecede bir Karadeniz limanı olarak rol oynadı. Burada, askerî ve sivil tersaneler de vardı. Anadolu'nun bir iç şehri ve bölgesi olduğu için, sakin bir hayat yaşadı. Samsun' un Lâdik, Vezirköprü gibi kasabaları, zaman zaman orta Anadolu'nun ikinci derecede kültür merkezi olarak parladı. Köprülü Mehmed Paşa Vezirköprülü olan zevcesi Ayşe Hatun, oğulları Sadrâzam Fâzıl Ahmed ve kardeşi Sadrâzam Fâzıl Mustafa Paşalar, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Vezirköprü'yü imar ve ihya ettiler, büyük bir kasaba haline getirdiler. Lâdik ise, Amasya'ya bağlı kaldı, XV - XVI. yüzyılda Amasya, Türkiye'nin büyük şehirlerinden biri olduğu zaman, Lâdik parladı. Bafra ve bilhassa Çarşamba da, mühim kasabalardandı.

Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettişi olarak 19 mayıs 1919'da Samsun'a ayak

İki minareli Yalı Camii.

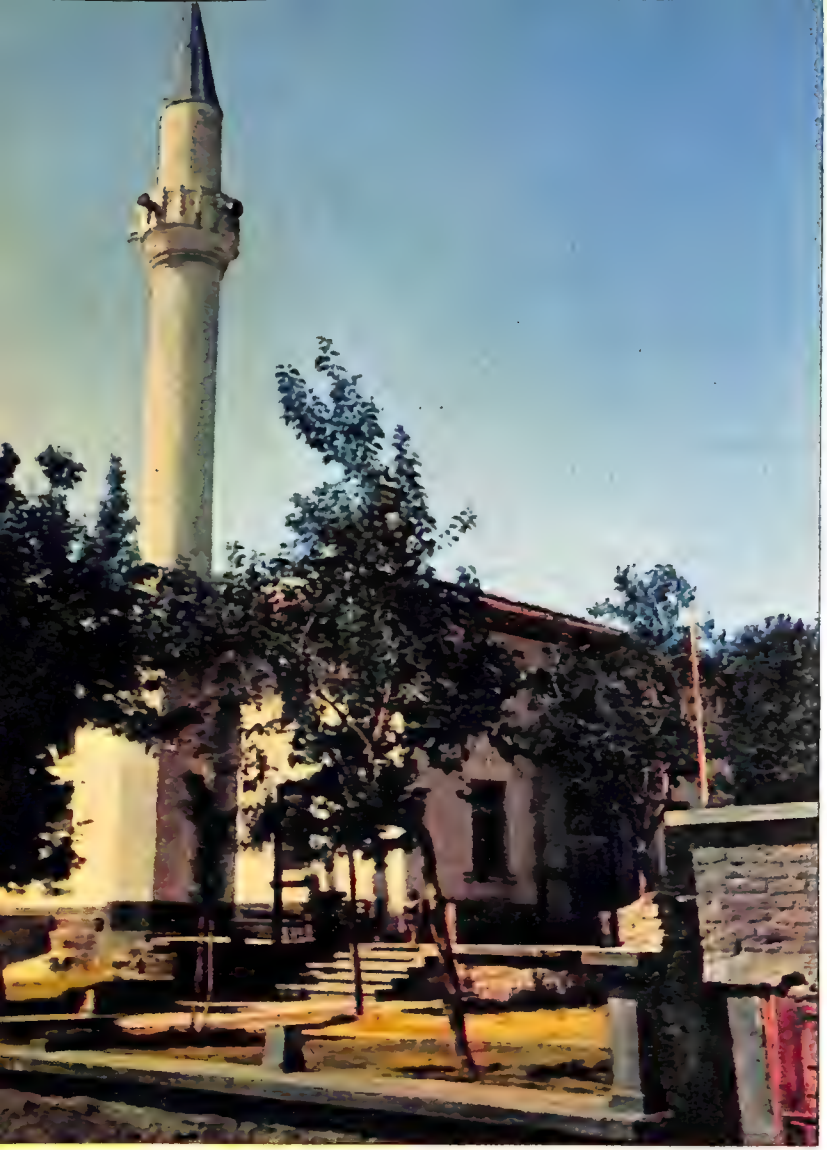

Samsun'daki tarihi camilerden biri olan Selâhiye Camii şehri süsleyen eserlerdendir.

HAVZA

Havza kasabası, kaplıcalar merkezidir. Havza'nın radyoaktivitesi yüksek olan şifalı suları, eski çağlardan beri bilinmekteydi. Atatürk de, 25 mayıs - 12 haziran 1919'da Havza kaplıcalarında kalmış ve çok istifade etmiştir. Atatürk'ün kaldığı oda, bugün aynen muhafaza edilmektedir. Kışın da ziyaret edilen ve 49° hararette suları olan Havza kaplıcalarının en ünlüsü, Kız Gözü - Arslan Ağzı Kaplıcası'dır. Diğer kaplıcalar, Maarif Kaplıcası ile Küçük Hamam'dır. Havza - Lâdik arasında da Hırlas (Hamamayağı) Kaplıcası bulunur. Havza'nın, değerli yazma kitapları içine alan 5 000 ciltlik bir kütüphanesi vardır.

TÜRKLER'DEN ÖNCE SAMSUN

Bugünkü Samsun vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, tarihte ilk defa Anadolu birliğini kuran Hitit İmparatorluğu'na dahildi. Hititler, Orta Karadeniz bölgesindeki eyaletlerine «Gasgas» diyorlardı. M.Ö. VIII. yüzyılda İyonyalı Miletliler tarafından Samsun (Amisus) limanı kuruldu ve bu bölge, Kafkaslar'dan gelen Kimmerler'in istilâsına uğradı. Frikya Devleti, bu topraklara doğru hafifçe

uzanıyordu. M.Ö. VI. yüzyılda İranlılar (Persler), bütün Anadolu gibi, bu bölgeyi de imparatorluklarına kattılar. M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender, bütün Anadolu'yu Makedonya İmparatorluğu sınırları içine aldı; geçici olarak İran Devletini yıktı. İskender'den sonra Yunanlılaşmış Pontus Devleti, bütün Kuzey Karadeniz'e ve Kırım'a hâkim oldu ve Büyük Mitridates, Roma istilâsına karşı Anadolu'yu şiddetle savundu. Ancak M.Ö. I. yüzyılda, bütün Anadolu gibi, bu bölge de, Roma'ya katıldı. M.S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, Anadolu, Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun hissesine düştü. İmparator Justinianus devrinde, M.S. VI. yüzyılda Samsun da parladı ve piskoposluk merkezi oldu.

Bizans çağında, İran Sâsânî ve Müslüman Arap akınları bu bölgeye az temas etti. Bundan sonra Samsun'da, Türk hâkimiyeti devri başlar.

MÜZE VE KÜTÜPHANE

Gazi Kütüphanesi'nde 25 000 cilt kitap vardır. Kütüphanenin bulunduğu bina, Atatürk'ün Samsun'a çıktığı vakit oturduğu binadır. Burası sonradan kendisine hediye edilmiş, Atatürk de millete iade etmiştir. Binanın kütüphane olmayan katı, «Atatürk Müzesi» olarak, o zamanki eşyası ile muhafaa edilmiştir.

Samsun'daki Arkeoloji Müzesi, Anadolu'daki mahallî müzelerin önemlilerinden biridir. Müzede, Yunan, Roma, Pontus, Bizans, Türk (Selçuklu ve Osmanlı) eserlerinden zengin örnekler vardır: Çanak - çömlek, lâhit, sütun, kitâbe, heykel, silâh, zırh, miğfer vs. Etnoğrafya bölümünde de dikkate değer eşya bulunur.

HALK MUSİKİSİ

Samsun - Çarşamba çevresi, halk musikisi, Karadeniz bölgesinden çok fazla, Orta Anadolu'nun kuzey bölümü halk musikisi özelliklerini taşır. Şu parçaların ikisi de Çarşamba'ya aittir: Evc Aksak Türkü (Kar mı Yağmış Çarşamba'nın Dağına?) ve Uzzal Yürük Curcuna Türkü (Çarşamba Yollarında).

Samsun'daki Kılıç Dede Camii.

UŞAK

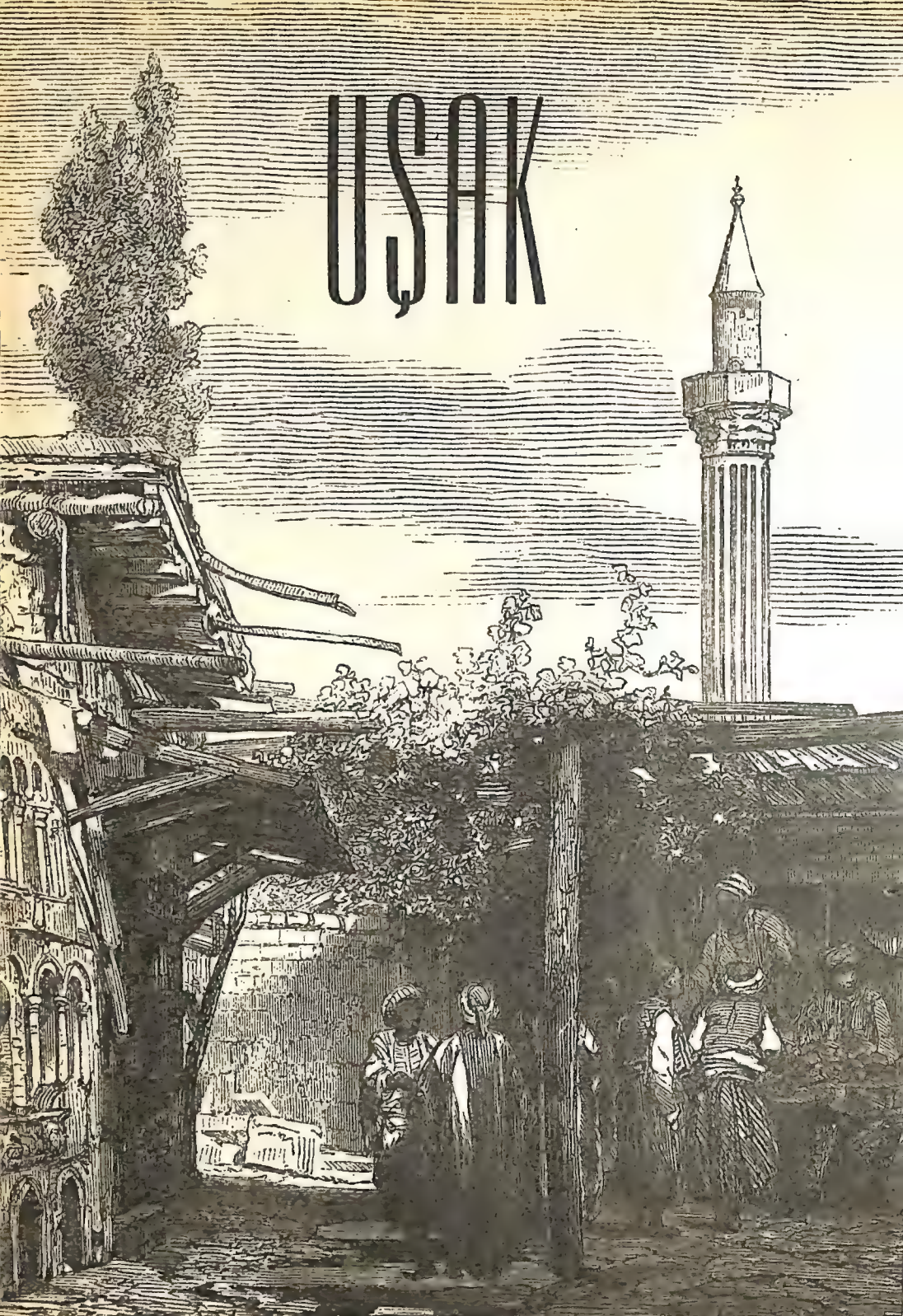

Uşak'ın yüz yıl kadar önce yapılmış bir gravürü.

YÜZ yıl kadar önce, 1868'de Batı Anadolu'da seyahat etmiş olan bir Fransız asilzadesi Comte A. de Moustier, seyahati sırasında Uşak'tan da geçmiştir. 100 yıl önce Uşak'a gelen bu Avrupalı seyyah, intıbalarını şöyle anlatıyor:

«Uşak'ta, şehre yarım saatlik yoldan bizi kaymakam karşıladı. Yanında zaptiye neferi vardı. Büyük bir nezaketle önümüze düşerek bizi şehre getirdiler. Uşak'ta Rum çorbacı'nın evinde misafir olduk. Bize çok iyi muamele etti.

«Uşak, büyük bir ticaret merkezi. Bir yandan, nispeten denize yakınlığı, öte yandan verimli bir arazide bulunması şehre büyük bir önem kazandırmış. Her hafta birçok deve kervanı İzmir'e, tütün, tahıl, haşhaş götürüyor.

«Uşak'ta, çok ilgi çekici bir endüstri var; İzmir halısı diye bildiğimiz güzel halılar Uşak'ta dokunuyor. Şehirde 800 evde halı dokunuyor. Her tezgâhın olduğu yerde çalışan üç işçi var. Halılar, elle dokunuyor. Şehrin nüfusu rahat on beş bin var. Nüfusun yarısını Hıristiyanlar teşkil ediyor. Ticaretin önemli bir kısmı da onların elinde. Kaymakam ile Hıristiyan ileri gelenleri arasındaki münasebetlerin son derece iyi ve karşılıklı anlayış havası içinde olması dikkatimi çekti.

«İzmir ile Uşak arasında haftada bir defa posta var. Yol, birkaç gün sürüyor. Türkiye'de zaten mektuplar evlere dağıtılmıyor. Eğer mektup bekliyorsanız, daireye gidip bizzat sormanız lâzım. Uşaktan ayrılırken çevrede yürük çadırları gördük.»

Zengin bir tarihe sahip olan Uşak, Birinci Cihan Harbi'ni takip eden Yunan işgalinden ve Millî Mücadele'deki muharebelerden son derece zarar görmüştü. Kurtuluş Savaşı'nda, şehit kanları ile sulanan bu topraklar, yakın tarihin en büyük vuruşmalarına sahne olmuştur.

1071 Malazgirt zaferinden sonra, Sultan Alp-Arslan, kuzeni Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlü Gazi I. Sultan Süleyman-Şah'a, Anadolu'nun fethini emretmiştir. Uşak da bu sıralarda Selçuklu Türk orduları tarafından fethedilmiş ve henüz teşekkül eden genç Türkiye devletine katılmıştır.

UŞAK'IN FETHİ

I. Haçlı Seferi'nin Türkiye'ye indirdiği sarsıcı darbeden faydalanan Bizans imparatorları Komnenoslar, bütün sahil Anadolu'su ile beraber burasını da Türkler'den geri aldılar.

Ancak, devamlı Türk akınlarına mâruz kalan Gediz vâdisinin doğu kısmı, yani şimdiki Uşak toprakları, XII. asırda Türkler tarafından geri alındı. Bununla beraber bu çevre «uc», yani Bizans sınırı sayılıyordu. III. Haçlı Seferi'nin birinci dalgası, yani Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa da, bu topraklardan geçip, Akdeniz kıyılarına indi.

Sıvas ve Kayseri'deki saltanatlarından mahrum edilen Dânişmendoğulları, Selçuklular tarafından buralara yerleştirildiler. Bunlar her yıl Bizans ile savaşarak, Türkiye devletinin batı sınırını genişletmek ve Süleyman - Şah devrinde olduğu gibi Ege'ye ulaşmak gayesinde idiler. XIII. asrın ikinci yarısında Türkiye, Moğollar'ın ve hemen onların yerini alan ve «İlhanlılar» denen İran Moğolları'nın tahakkümüne düştü, bir müddet sonra resmen İlhanlılar'a tâbi oldu. İlhanlılar, XIII. asır sonlarında Türk'leştiler ve Müslüman dinini kabul ettiler. 1308'de Selçukoğulları düştü. Türkiye İmparatorluğu parçalandı ve teşekkül eden devletçikler, İlhan'ı büyük hakan olarak tanıdılar. 1335'te İlhanlılar — 9 yıl sonra büsbütün ortadan kalkmak üzere — dağılmak emareleri gösterince, Anadolu'daki Türk devletleri de bağımsız oldular.

Dânişmendoğulları'nın bir dalı olan Karasıoğulları, Kuzeybatı Anadolu'yu aç-

Halıcı kızlar, dokudukları bir Uşak halısı ile.

Uşak Belediye Meydanı ve Ulucami.

mak ve Marmara ile Çanakkale Boğazı'na erişmek gayesiyle Gediz vâdisini terk edince, XIII. asrın sonlarında, onların yerine büyük Selçuklu beylerinden Germiyanoğulları, buradan «uc beyi» oldu. Uşak ve çevresi de bu beyliğe aitti. Germiyan devleti sonradan eski büyüklüğünü kaybetti ise de, Uşak çevresini muhafaza eyledi. Daha I. Sultan Murad Hudâvendigâr zamanında, 1380 yıllarına doğru Germiyanoğulları, Osmanoğulları'nın nüfuzuna düştü ve ona tâbi oldu. 1391'de Yıldırım Sultan Bâyezid, Germiyan devletine de son vererek, Uşak çevresini Osmanlı birliğine kattı.

Büyük Türk Hakanı Timur'un 1402'de Ankara'da Osmanlılar'a indirdiği darbe üzerine, Yıldırım'ın ortadan kaldırdığı beylikler diriltildi. Uşak da, Osmanlılar'a tâbi olmak üzere, yeniden Germiyan Türkmen beyliğine geçti. II. Murad'ın ilk yıllarında, 1429'da Germiyan Devleti, son hükümdarları II. Yâkub Bey'in vasiyeti mucibince Osmanlı Devleti'ne geçti.

OSMANLI DEVRİNDE

Osmanlı devlet teşkilâtında Uşak, pek geniş Anadolu beylerbeyliğinin (eyaletinin) 14 sancağından (vilâyetinden) biri olan Kütahya merkez sancağına bağlı bir kaza oldu. Tanzimat'tan sonra da merkezi Bursa olan Hudâvendigâr vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından biri olan Kütahya'ya bağlı bir kaza merkezi idi. Cumhuriyet çağında bütün sancaklara (mutasarrıflıklara = livalara) «vilâyet = il» denildi ve Kütahya da bir vilâyet oldu. Uşak, Kütahya'nın bir kaza merkezi idi. 1953'te Kütahya'dan ayrılan kazalarla Uşak vilâyeti teşkil edildi.

I. Cihan Harbi'ni takip eden Yunan işgalinden ve Millî Mücadele'deki muharebelerden son derece zarar görmekle beraber, Cumhuriyet devrinde, önceleri yavaş, sonrâ gittikçe hızlanan bir tempo ile kalkındı. Millî Mücadele'nin en mühim bazı vuruşmaları, Uşak topraklarında geçmiştir. General Trikopis'in başkumandalık ettiği müstevli Yunan ordularının en büyük parçaları, Büyük Taarruz'da bu topraklarda imha edilmiştir.

ESKİ ESERLER

Banaz'ın Ahlat köyü, eski Flaviopolis kasabasının yerindedir. Burası, Romalılar devrinde mâmur bir kasaba idi. Sıvaslı'nın Selçikler köyünde de klasik çağa ait bir tiyatronun yıkıntıları görülmektedir. Uşak'ın 82 km. güney-batısındaki Eşme, eski Katakekomene sitesinin yerindedir. Eşme, «Yanmış Topraklar» adı verilen, volkanik arazinin ortasında bulunan tipik bir kasabadır.

Uşak ve Sıvaslı gibi yerlerde, mahalî kıyafetler çok renkli ve zengindir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE UŞAK

Bugün Uşak vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, Anadolu'da tarih devresini açan ve ilk siyasî birliği kuran Hitit İmparatorluğu'na dahil olmuştur. Sâmî Âsûrlular'ın nüfuzu bu çevreye kadar uzanamamıştır. Hititler'den evvel bölgenin M. Ö. 2500'e doğru Luvi istilâsına mâruz kaldığı da sanılmaktadır. Hitit İmparatorluğu dağıldıktan bir müddet sonra, Frikya Krallığı, buraya da hâkim olmuştur. Ülke daha sonra Lidya Krallığına geçmiştir. M.Ö. VI. asırda Lidya Krallığı ve bütün Anadolu gibi İran (Pers) İmparatorluğu'na dahi olmuştur. Lidyalılar zamanında Ege'yi Yakın Doğu'ya bağlayan dünyanın ana ticaret yollarından «Kral Yolu», bu çevreden geçmiştir.

M.Ö. IV. asırda Büyük İskender, İran İmparatorluğu'nu yıkmış ve bütün Anadolu'yu Makedonya Devletine katmıştır. İskender'in ölümünden hemen sonra, imparatorluğu parçalanınca buraları, Selevkoslar'a, yani Asya İmparatorluğu'na ve Bergama Krallığı'na geçmiştir. M.Ö. II. asrın sonlarına doğru Roma, Bergama Krallığı ile beraber burasını da ilhak etmiştir. M.S. 395'te Roma ikiye bölününce, bütün Anadolu gibi, şimdiki Uşak çevresi de Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun payına düşmüştür.

7 asırlık Bizans idaresinde çevre, Sâsânî İranlılar'ın ve VII. asır ortalarında onların yerini alan Müslüman Araplar'ın akınlarından müteessir olmamıştır.

Uşak'taki mezarlığı ve şehrin girişini gösteren eski bir gravür.

Konya'daki Selçuklu eserlerinin en değerlilerinden Alâeddin Camii

KONYA

BUNDAN dokuz asır önce, 1069'da Türk akıncıları, Konya ovasında at koşturuyordu. Kızgın güneşin alnında yanan bu uçsuz bucaksız ovadaki Konya şehri, o zamanlar bile var olan Meram bağlarıyle genç savaşçılar için hem bir vaha, hem bir akın yeriydi. Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra, Konya yakınlarında geceleyen savaşçılar, bir yaz sabahının serin saatlerinde şehre hücum ettiler. Konya dayanamadı. Bundan sonra, daha birçok defalar Türk kuvvetleri tarafından tekrarlanan bu akınlar bir türlü önlenemedi. Türk hücumlarını durdurmak için imparator Romanos Diogenes tarafından sarfedilen gayretler de semeresiz kaldı. 1071'deki Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra ise, Anadolu fâtihi Kutalmışoğlu Süleyman - Şâh, şiddetli bir hücumla Konya'yı fethetti.

Konya'nın Türkler tarafından fethi üzerine Anadolu'da savaşan Türk beylerinden bir kısmı Konya'ya gelerek Süleyman - Şâh'a biat ettiler. Bağdad'daki Abbasî halifesi de kendisine sancak, hil'at ve hükümdarlık menşûru gönderdi. Halife bu temaslarında büyük Türk kumandanına «sultan» unvanıyle hitap ediyordu.

İLK BAŞKENT

Bundan sonra Konya, Selçuklular'ın başkenti oldu. Bu ilk başkentlik süresi ancak 1080 yılına kadar sürdü. Bu tarihte İznik'in fethedilmesi üzerine başkent oraya nakledildi. Ancak, Haçlı seferlerinin başlaması üzerine Selçuklu saltanatı tekrar iç Anadolu'ya çekildi ve Konya 1097' den itibaren tekrar başkent oldu. Bu de-

faki başkentliği, Selçuklu devletinin inkırazına kadar devam eder.

«Bu tarihte, İkinci Haçlı kuvveti, Konya önünden geçti ve Merâm bağlarında bir müddet dinlendikten sonra, Toros geçitlerine doğru yoluna devam etti. Haçlılar'ın arkasından, Bizanslılar, Batı Anadolu'da kaybetmiş oldukları yerleri geri alarak, hemen hemen bir asır müddetle ellerinde tuttular ve 1177'de Hoyran Gölü civarında Myriokephalion geçidinde, II. Kılıç-Arslan, bunları tam bir bozguna uğrattıktan sonra, Batı Anadolu'daki kayıplarını kısmen telâfi etti. Geniş topraklarını 11 oğluna dağıtmış olan bu hükümdar, büyük oğlu Kutbeddin Melikşah'ın taarruzuna uğramış ve Konya'yı ele geçiren Melikşah, kendisini veliahd yapmaya babasını zorlamış idi. İşte Üçüncü Haçlı Seferi, II. Kılıç-Arslan'ın, büyük oğlu yanında, yarı esir durumda yaşadığı son demlerine rastlar. Haçlılar'ın başkumandanı olan imparator Friedrich Barbarossa 1190'da Konya önlerine geldi. Haçlılar'ın esas kuvvetleri, muhtemel olarak imparatorla beraber, Merâm'da dinlenirken, Schwab dukasının kuvvetleri, şehrin sûrlarını zorlayarak, Konya'ya girdi ve çarşıyı yağma ederek, birçok insanı öldürdü (18 mayıs 1190).

«Bu sırada iç kaleye kapanmış olan Kılıç-Arslan ve oğlu, imparatora sulh teklif ettiler. Esas gayesi Anadolu'yu fethetmek olmayan ve burada tutunmanın güçlüğünü takdir eden imparator buna razı oldu ve Konya'da beş gün kaldıktan sonra, ordusu ile beraber, buradan ayrıldı. Ertesi sene, Melikşah, Kayseri'de hüküm süren kardeşi Nureddin'in üzerine yürüdüğü sırada, Kılıç Arslan büyük oğlunun yanından kaçabildi ve sonunda, merkezi Uluborlu olmak üzere, göller bölgesinde hüküm süren en büyük oğlu Gıyaseddin Keyhusrev'in yanına iltica ederek, onunla beraber Konya üzerine yürüdü. Sultanın gelişini gören Konyalılar, şehri ona teslim etti. Bundan sonra, küçük oğlu ile Melikşah üzerine yürüyen Kılıç-Arslan, Aksaray'ı, onun elinden alamadan öldü. Saltanatı uzun yıllar sürmüş olan bu hükümdarın Konya'yı imar hususunda büyük gayretler sarfettiği, Haçlı seferine iştirak edenlerin yazılarında, Konya'nın Almanya'daki Kolonya şehri eb'âdında büyük ve zengin bir şehir olduğu ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu devirde Konya, Anadolu'yu baştan başa geçen büyük yol üzerinde, canlı bir ticaret merkezi idi» (İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 7, sayfa: 843-844).

II. Kılıç-Arslan devrinde, yani XII. yüzyılın ikinci yarısında Konya, Türkler tarafından geniş ölçüde imar edildi ve dünyanın sayılı şehirlerinden biri haline geldi. XIII. yüzyılın ilk yarısında Büyük Alâeddin Keykubad devrinde ise, ihtişamının en yüksek derecesine erişti. Bir daha da, tarihi boyunca bu derece mâmurluğa kavuşamadı. Bu devirde şehir, yeryüzünün en büyük ilim, sanat ve kültür merkezlerinden biri oldu; çok büyük âbidelerle bezendi. Bu devirde Hazret-i Mevlânâ, babası ile Konya'ya geldi. Sultan Keykubâd tarafından ağırlandı. Fakat, XIII. yüzyılın ikinci yarısı başlarken, Türkiye, ihtişam çağını bitirmiş bulunuyordu. Konya sûrlarına kadar Moğol nüfuzu yayıldı. Anadolu Selçuklu hanedanı, daha yarım yüzyıl Konya'da saltanat sürdü ise de, sonunda İlhanlılar'ın yüksek hâkimiyetini tanımaya mecbur kaldı.

KARAMANOĞULLARI

Selçuklular'ın son zamanlarında Konya bölgesinde Oğuzlar'ın Avşar boyundan olan Karamanoğulları'nın nüfuz devresi başladı. Karamanoğulları, önce Ermenek kasabası başkent olmak üzere, bir Beylik kurdular; sonra «Karaman» adı verilen Lârende'ye yerleştiler ve Konya'ya el attılar. XIX. yüzyıla kadar Konya bölgesine «Karaman İli» ve kısaca «Karaman» denmiştir. Konya, yalnız bu ilin başkentine verilen isimdi. Karamanoğlu I. Mehmed Bey, Selçuklular'a tabi olarak Konya'yı ele geçirmiş, Türkiye'nin başkentine hâkim olmuştu. Mehmed Bey, Selçuklu padişahı namına Konya'da:

«Bugünden sonra divanda, dergâhta, bârgâhta, meclisde ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmaması» nı emretti. Bu suretle yüksek tabaka arasında yazışmalarda kullanılan Farsça'ya Türkiye'de son verilmiş oldu.

Karamanoğulları, XV. yüzyılın sonlarına kadar iki yüzyıldan fazla saltanat sürdü. Bir ara, Yıldırım Bâyezid tarafından ortadan kaldırıldılar. Fakat Timur, 1402'de bu devleti tekrar diriltti. Karamanoğulları sıkı akrabalık bağları kurdukları Osmanoğulları'na tabi olmak şartıyle daha bir hayli hüküm sürdüler. Bununla beraber, Selçuklular'dan miras kalan Türkiye tahtı için Osmanoğulları ile mücadeleden ve onların azılı düşmanları ile ittifaktan çekinmediler.

Anadolu beyliklerinin Osmanlılar'dan sonra en önemlisi olan Karamanoğulları, zengin mimarî anıtlar ve kültür eserleri bırakmışlardır. Konya, Mevlevî tarikatinin merkezi olduğu için, ayrı bir önemi haizdi. Hazret-i Mevlânâ'nın torunları «Çelebî»

Konya'da Selçuklular'dan kalan bir mimarî şaheseri:
İnce Minareli Mescit.

Konya'da Selçuklular'dan kalan bir mimarî şaheseri:
İnce Minareli Mescit.

unvanı ile bu şehirde yüzlerce yıl mânevî saltanat sürdüler. 1924'te bütün tarikatlarla beraber Mevlevîlik de ortadan kalkıncaya kadar bu hal devam etti. Osmanlı padişahlarının çoğu Mevlevî veya Mevlevîliğe çok hürmetkâr oldukları için, çelebîlere büyük saygı gösterdiler. Bazı çelebîler, padişahlara, Eyüp Sultan'da kılıç bile kuşatmışlardır.

OSMANLI ÇAĞI

Karamanoğulları saltanatına kesin şekilde son verilince, Konya bölgesi, «Karaman Tahtı» adıyle en mühim Osmanlı şehzadelerinin idaresine verildi. Karaman Beylerbeyliği, yani eyaletinde, önce Fâtih'in büyük oğlu Şehzade Mustafa, sonra kardeşi Şehzade Cem, II. Bâyezid'in büyük oğlu Veliaht - Şehzâde Dâmad Abdullah, bunun kardeşi Şehzâde Şehenşah ve bunun oğlu Şehzâde Mehmed-Şah hüküm sürdü. Şehzâde Şehenşah'ın valiliği 1483'ten 1511'deki ölümüne kadar 28 yıl devam etti. Yavuz tahta çıkınca 1512'de Hemdem Paşa'yı Karaman Beylerbeyliğine getirdi ve «Karaman Tahtı»na şehzâdelerin oturtulması geleneceğine son verdi.

KONYA'YA GİDEN PADİŞAHLAR

Osmanlı padişahları, Selçuklular'ın bu ünlü başkentine karşı hiç bir zaman ilgisiz kalmadılar.

Yavuz, Mevlânâ türbesini onardı. Kanunî, Irâkayn Seferi'nde şehre uğradı, Mevlânâ sandukasının örtüsünü öpüp, büyük bağışlarda bulundu. Oğlu II. Selim de, Konya'yı büyük ölçüde imar ettirdi. 1636'da, İran Seferi'ne çıkan IV. Murad da şehirden geçti. Bundan sonra hiç bir padişah şehre uğramamıştır.

1896'da şehre demiryolu geldi. Fakat XIX. yüzyılda şehir genel olarak nüfusunu ve mâmurluğunu kaybetti. Cihan Harbi ve Millî Mücadele'den bir kat daha perişan olarak çıktı. Bununla beraber, hiç bir düşman istilâsına uğramayan bahtlı şehirlerden biri olarak kaldı. Meşrutiyet'ten sonra, Konya ovasının sulanması projesi ele alındıysa da, savaş dolayısiyle tatbik edilemedi. II. Abdülhamid devrinde, Konya'da bir hukuk mektebi, yani fakültesi açılmıştı. Konya, 1910'da 102 100 km² genişliğinde, 1 380 000 nüfuslu bir eyaletti. 5 sancağı (vilâyeti) vardı: 11 ilçeli Konya merkez, 7 ilçeli Niğde, 2 ilçeli Burdur, 5 ilçeli Hamid (Isparta) ve 5 ilçeli Teke (Antalya). Son yıllarda en önemlisi şeker fabrikası (1954) olmak üzere, önemli sanayi tesisleri kuruldu ve Mevlânâ ihtifalleri ile şehir, milletlerarası çapta bir turizm merkezi hüviyetini kazandı.

KONYA SÛRLARI

«Selçuklu devri Konyası'nda, mimarlık bakımından büyük değer taşıyan eserler vardır. Konya'da bugün mevcut en kıymetli âbidelerden bir kısmı Selçuklu hükümdarları, bazıları da onların çağdaşı olan büyük şahsiyetler tarafından yaptırılmıştır. Bu eski yapılar arasında şüphesiz en geniş yer tutan, şimdi hiç bir izi kalmamış olan Konya sûrlarıdır. İbni - Bîbî tarafından çok methedilen bu sûrların inşasına 1219'da Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad karar vermiş, sûrların bazı kapıları ile burçları hazineden, diğerleri de memleket büyüklerinin yardımıyle yaptırılmış ve inşaat 1211'de tamamlanmıştır. Hamdullah Müstevfî de, sûrların eski bir tasvirini yapar. İbni-Bîbî'nin ifadesine bakılınca, Konya'nın Keykubad'dan evvel sûrdan mahrum olduğu zannedilebilir ise de, Hamdullah Müstevfî, iç kaleyi ve buradaki sarayı Kılıç - Arslan'ın inşa

KARAMANOĞULLARI

1) *Karaman Bey (1256 - 1261)*
2) *I. Mehmed Bey (1261 - 1278)*
3) *Güneri Bey (1278 - 1300)*
4) *Mahmud Bey (1300 - 1308)*
5) *ahşı Bey (1308 -1318)*
6) *I. İbrahim Bey (1318 - 1333)*
7) *Halil Bey (1333 - 1350)*
8) *Alâeddin Ali Bey (1350 - 1398)*
9) *II. Mehmed Bey (1398 - 1399 + 1402 - 1423)*
10) *II. İbrahim Bey (1423 - 1463)*
11) *İshak Bey (1463 - 1464)*
12) *Pir Ahmed Bey (1464 - 1479)*
13) *Kasım Bey (1479 - 1483)*

KARAMAN EYALETİ

Beylerbeyisinin (umumî valisinin) yıllık tahsisatı: 600 000 akça (takriben 5 milyon TL.)

Eyaletin çıkardığı asker (tımarlı sipahi): 5 184

Bu sipahilerin tımarlarının yıllık gelir toplamı :10 500 175 akça (takriben 79 milyon TL.)

Eyaletin genişliği: 79 000 km².

Eyaletin 7 sancağı (vilâyeti): Konya, Aksaray, Akşehir, Beyşehri, Kaysarîye (Kayseri), Kırşehri ve Niğde.

Eyaletin arazisinde bugün Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir ve Niğde illeri var.

Konya'da, özel olarak muhafaza edilen bir saray kalıntısı.

ettirdiğini söyler. Burada adı geçen sultanın I. Kılıç - Arslan olmasını muhtemel bulan Fr. Taeschner, iç kalenin I. Alâeddin Keykubad tarafından ihya edildiği ve şehrin de, sûrlar ile kuşatıldığı hükmüne varır. Konya sûrları üzerinde birçok kıymetli kitâbeler ve kısmen eski, kısmen de çağdaş sanat mahsulü çeşitli tezyinat var idi. Daha sonraları bir çok savaşlar gören ve harap olmaya yüz tutan sûrlar, Selçuklular, Karamanlılar, hatta başlangıçta Osmanlılar tarafından tamir edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda hudutların uzaklaşması sebebiyle, bir zaman sonra sûrların ehemmiyeti kaybolmuş ise, de bunlar XIX. asrın ilk yarısında, esas kısımlarında henüz ayakta duruyordu. Zamanın seyyahları, bu sûrları tasvir etmişlerdir. Texier sûrlar üzerinde, kırkar adım aralıklı, 108 kule bulunduğunu ve her bir kulenin 10 metre kadar bir cephesi ve 8 m. derinliği olduğunu kaydederek, sûrların önünde, o zaman kısmen dolmuş bir hendeğin varlığını da belirtir. Bu sûrların, şehri, köşeleri müdevver bir müstatil şeklinde kuşattığını, iç kale etrafında ayrı bir sûr, 8 kule veya burç bulunduğunu da bildirir. 1826 yılı sonbaharında Konya'yı ziyaret eden ve şehrin o zamanki umumî manzarası ve sûrları hakkında güzel resimler bırakmış bulunan seyyah L. de Laborde, zamanla, tamamiyle ortadan kalkmış olan eski çağın, burayı küçük bir şehir olarak bulup, tahkim eden ve geliştiren Selçuklular ile kendisine lâyık bir halef bulduğunu, Selçuklular'ın burada buldukları sanat eserlerini büyük bir zevk ve saygı ile tanzim ettiklerini hayranlıkla anlatırken, bilhassa sûrların tezyinatı üzerinde durur. Eserine ilâve ettiği levhalarda da görüldüğü gibi Selçuklu mimarları, toplayabildikleri kadîm heykel parçalarını ve kitâbe taşlarını, bir müze salonunun duvarlarına yerleştirir gibi yerleştirmişler, en güezl parçaları, burçların dışarıya bakan cephesi üzerine koymuşlardır. XIX. asrın ikinci yarısında sûrlar tamamiyle ortadan kalkmış, taş malzemesi o sırada yaptırılan hükümet konağı ile Kapı Camii gibi binalarda kullanılmıştır. Asrın sonunda Konya'da tetkikler yapmış olan Cl. Huart, o zaman bunların tamamiyle ortadan kalkmış olduğunu, ismi kalmış olan Lârende kapısının bile bulunmadığını, yalnız bazı temel izleri ile birkaç burcun şekilsiz kalıntılarını gördüğünü, bunlardan birisinin üzerine 618 tarihli bir kitâbe seçebildiğini söyler» (İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 7, sayfa 845-846).

BAŞKA MİMARLIK ESERLERİ

Konya, Türk mimarî anıtlarının zenginliği bakımından Türkiye şehirleri içinde İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra 4' üncü gelir. Fakat Selçuklu devri anıtları bakımından, Selçuklu hâkimiyeti hiç bir zaman bu üç şehre yayılmadığı için, daha da büyük değeri vardır.

Konya, Selçuklu çağında — kısa bir müddet başkent olan İznik hariç — Türkiye'nin başkenti idi. Bu eşsiz mevkii, ona tarihî şehirlerimiz arasında müstesna bir yer vermiştir. Daha Selçuklu çağının sonlarında başlayan Moğol istilâsı ve tahripleri, sonraki çağların ihmali pek çok âbidenin büyük ölçüde zarar görmesine,

Mevlânâ Külliyesi, Konya'nın En Önemli Anıtıdır.

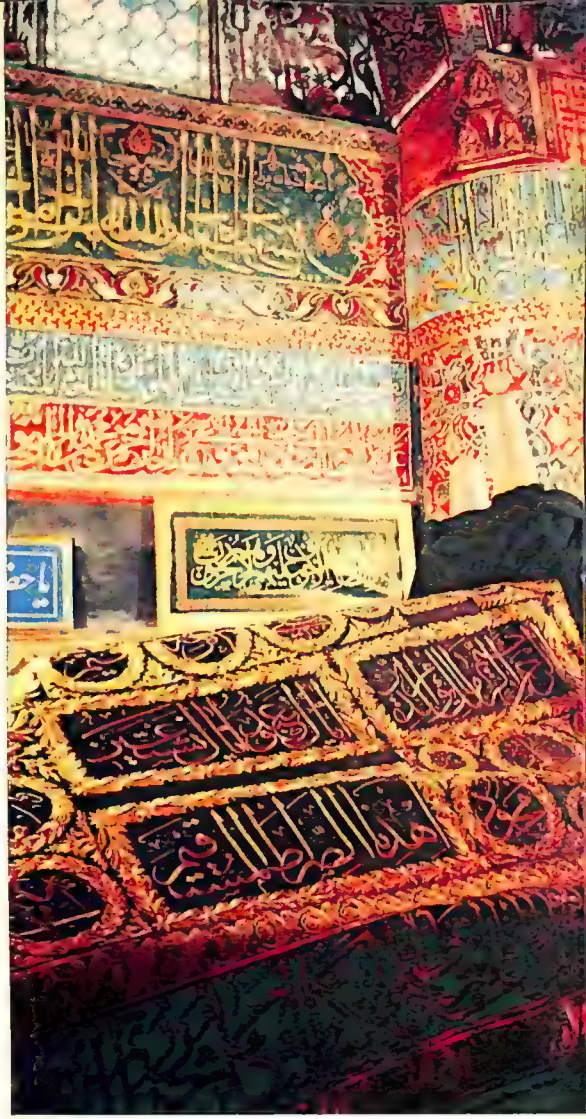

Mevlânâ küllîyesi (solda). **Hz. Mevlânâ'nın sandukası, Kubbe-i Hadrâ'nın altındadır** (sağda).

hatta tamamen ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Geçen yüzyılda ayakta duran bazı anıtların bile bugün izi kalmamıştır. Fakat son zamanlarda gösterilen itina, birçok âbidenin ömrünü uzatacak mahiyettedeir. Konya, bir gün Anadolu Selçuklu tarihi ve Mevlevî tetkiklerinin dünya çapında merkezi olmaya lâyıktır.

ÂBİDELER ÇAĞI

Konya'da tek tük Hitit eserleri de vardır; Roma ve Bizans devrine ait birçok kalıntı da mevcuttur. Fakat, asıl büyük âbideler çağı, Türkler devrinde başlar. İlk Selçuklu eserlerinden, yani XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıldan pek az şey kalmıştır. XIII. yüzyıl ise, pek zengin örneklerle doludur.

Uluğ Alâeddin Keykubad tarafından yeniden yapılırcasına onarılan sûrların son izleri, geçen yüzyılda ortadan kalkmıştır. Keza aynı hükümdar tarafından yeniden yaptırılan Konya iç kalesi ve

Mevlânâ Külliyesi, Konya'nın En Önemli Anıtıdır.

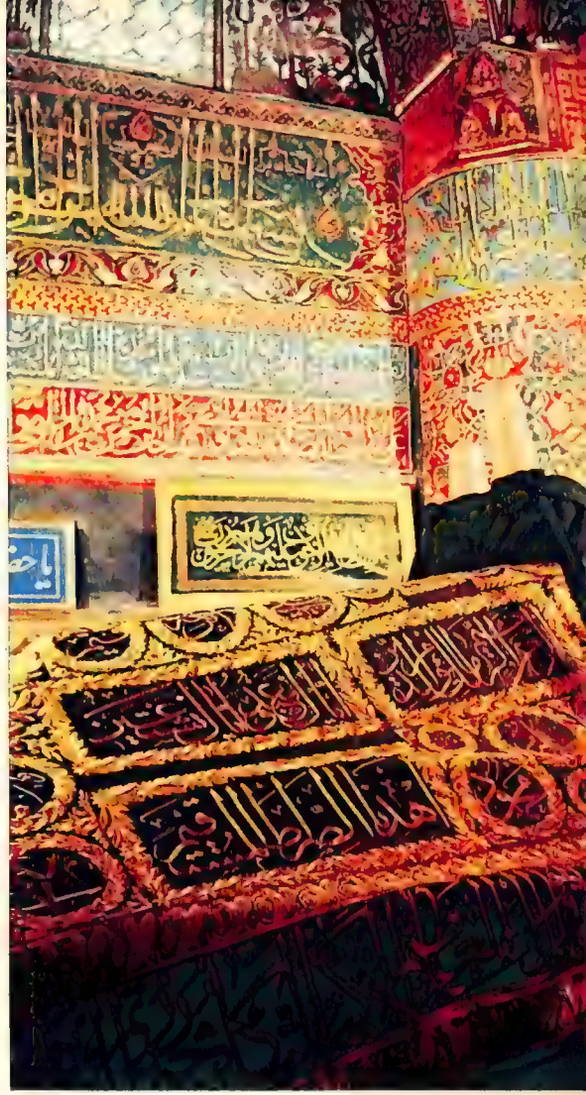

Mevlânâ külliyesi (solda). Hz. Mevlânâ'nın sandukası, Kubbe-i Hadrâ'nın altındadır (sağda).

hatta tamamen ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Geçen yüzyılda ayakta duran bazı anıtların bile bugün izi kalmamıştır. Fakat son zamanlarda gösterilen itina, birçok âbidenin ömrünü uzatacak mahiyettedeir. Konya, bir gün Anadolu Selçuklu tarihi ve Mevlevî tetkiklerinin dünya çapında merkezi olmaya lâyıktır.

ÂBİDELER ÇAĞI

Konya'da tek tük Hitit eserleri de vardır; Roma ve Bizans devrine ait birçok kalıntı da mevcuttur. Fakat, asıl büyük âbideler çağı, Türkler devrinde başlar. İlk Selçuklu eserlerinden, yani XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıldan pek az şey kalmıştır. XIII. yüzyıl ise, pek zengin örneklerle doludur.

Uluğ Alâeddin Keykubad tarafından yeniden yapılırcasına onarılan sûrların son izleri, geçen yüzyılda ortadan kalkmıştır. Keza aynı hükümdar tarafından yeniden yaptırılan Konya iç kalesi ve

iç kale sarayından da, eser kalmamıştır. Konya kalesi ve sûrlarının ortadan kalkmasına sebep, şehrin herhangi bir düşman istilâsı tehlikesinden tamamen uzak olması ile açıklanabilir. XIX. yüzyıl başlarında harap halde de olsa, Konya sûrlarının 108 kulesi ayakta idi; her kulenin 10 metre cephesi ve 8 metre yüksekliği vardı.

TÜRK AĞAÇ OYMA SANATININ ŞAHESERİ

I. Sultan Mesud'un camiine ait 1155 tarihli minber, bugün Alâeddin Camii'ndedir. Abanozdan yapılan bu minber, Türk ağaç oyma sanatının dünya çapında şaheseridir. 1220'de tamamlanan Alâeddin Camii, «Mehmed »adında bir Türk mimarı tarafından yapılmıştır. Eşsiz çinileri, Kerimeddin Erdişah'a aittir. Camiin yanındaki künbette, Selçuklu padişahlarından birkaçı gömülüdür. Eserin mimarı Abdülgaffar oğlu Yusuf'tur. Künbette Türkiye'nin dördüncü hükümdarı I. Mes'ud ile halefleri II. Kılıç-Arslan, I. Keyhusrev, Büyük Keykubad ve daha dört Selçuklu imparatoru yatmaktadır.

Alâeddin Camii'nin yakınlarındaki Selçuklu Sultanlarına ait Türk İmparatorluk Sarayından bugün pek az kısım ayaktadır.

1242'de yapılan Sırçalı Medrese Osmanoğlu Mehmed'in eseridir. Pek muhteşem çinilerle bezenmiş olan bu yapının cümle kapısı, Türk mermer işçiliğinin büyük şaheserlerindendir.

KARATAY MEDRESESİ

1252'de yapılan Karatay Medresesi de, Türk çini sanatının en yüksek örneklerini içine alır. Aynı yıllarda yapılan Sâhib Ata Camii ile İnce Minareli Cami de Selçuklu mimarisinin şaheserlerindendir. Bu eserlerin mimarı Abdullah oğlu Kelûk'tür. Mevlânâ Türbesi ile Sadreddin Konevî (Konyalı)'ye ve Şemseddin Tebrîzi'ye ait olduğu söylenen türbeler de mühimdir.

Karamanoğulları çağına ait eserler içinde 1421 tarihli Has Bey Medresesi, Tac Künbedi, Kâzerûnî Tekkesi, Meram Hamamı, Pîr Hüseyin Türbesi sayılabilir. Karamanoğulları'na ait asıl büyük eserler, Karaman (Lârende) şehrindedir. Bu şehirdeki anıtlar arasında Karamanoğulları'ndan birkaçının gömülü bulunduğu Emîr Musa Medresesi, I. Murad'ın kızı ve Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in zevcesinin yaptırdığı Hatuniye Medresesi, Hazreti Mevlânâ'nın annesinin gömülü bulunduğu Alâeddin Bey Tekkesi, Karamanoğlu İbrahim Bey Türbesi, İmaret Camii, bilhassa değerlidir. Maalesef bu âbidelerin hemen hepsi harap ve bakımsızdır.

OSMANLI ANITLARI

Osmanlılar da şehirde mühim imar hareketlerine girişmişlerdir. Yavuz Selim, Hazret-i Mevlânâ Dergâhı'nı onartmış ve şehre yeniden su getirtmiştir. Mevlânâ'nın yanındaki Selimiye Camii, Edirne'deki Selimiye'yi yaptıran II. Selim'e (1566 - 1574) aittir. İki minareli muhteşem bir eserdir.

Mevlânâ türbesinin girişi.

Şerefeddin Camii, Selçuklu devrine ait olmakla beraber, 1636'da IV. Murad devrinde yeniden yaptırılmıştır. Kapı Camii, şehirdeki en büyük Osmanlı mâbedidir; fakat mimarî değeri büyük değildir; 1658'de IV. Mehmed devrinde yapılmış, yandığı için 1871'de Sultan Aziz tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. 1872'de yaptırılan Aziziye Camii de, Sultan Aziz'e aittir.

ALÂEDDİN CAMİİ

Büyük Sultan Alâeddin Keykubad tarafından Mimar Mehmed'e yaptırılan Alâeddin Camii, 1220'de tamamlanmıştır. İnşaat bir yıl sürmüştür. Caminin yanındaki piramit şeklindeki yüksek künbette, Selçuklu Türk imparatorlarından sekizinin sandukası vardır. Caminin Kerimeddin Erdişah tarafından işlenen çinileri, harikulâde güzeldir. Künbetteki sandukalar da nefîs çinilerle kaplıdır; çinilerin zemini lâciverttir; üzerinde beyaz kabartma yazılar vardır.

KONYA HALK MUSİKİSİ

Konya halk musikisi, Orta Anadolu halk musikisinin en zengin bölgesini teşkil eder. Konya'nın «kaşık» denen kastanyetlerle oynanan «kaşık oyunu» pek ünlüdür. Türkülerde klasik musikinin tesiri şiddetlidir. Konya büyük kültür merkezi ve Mevlevî tarikatinin kâbesi olduğu için, bu tesir tabiîdir. XVI. veya XVII. asra ait olan Karcığar'dan «Yine Yol Vermedi Acem Dağları» diye başlayan Karaman türküsü, Türk musikisinin şaheserlerindendir. Geçen asrın sonlarına ait Mâhur makamından Aksak usulünde şu Konya türküsü de pek değerlidir: «Hapishane Çeşmesi Yandan Akıyor, Yandan». Konya'nın Segâh makamında ve Sofyan usulünde Gelin Havası da ünlüdür. Şu türküler de Konya bölgesindendir: Hümâyûn Sofyan Türkü (Sürmeli'nin Gözlerine Mâilim), Irak Düyek Türkü (Üç Güzel Oturmuş, Gergef İşler), Zengûle Sofyan Türkü (Çıktım Dam Başına, Kum Kayır - Kayır).

KONYA'NIN BAŞLICA MÜZELERİ

Mevlânâ Müzesi — Konya'nın dünya çapında turist çeken Mevlânâ Müzesi, 1924'e kadar Mevlevî tarikatinin merkezi ve Mevlevî Çelebîsi'nin oturduğu binadır. Burası, 6 500 m²'lik büyük bir manzumedir. «Kubbe-i Hadrâ» denen Hazret-i Mevlânâ Türbesi ve müştemilâtından ibarettir. 3 mart 1927'de Atatürk'ün emriyle müze olmuştur. Son derece zengin elyazmaları, yazı levhaları, halılar, kumaşlar v.s.'yi ihtiva eder. Eski dergâhın Matbah-ı Şerîf bölümünde de bir etnografya müzesi kurulmuştur.

Arkeoloji Müzesi — Selçuklu devri eserlerinden İplikçi Camii'ndedir. Klasik devre ait eserleri ihtiva eder.

Mezar Anıtlar Müzesi — Sırçalı Medrese'de açılmış olup, Osmanlı çağına ve daha önceki devre ait tarihî ehemmiyet taşıyan mezar taşlarını içine alır.

Selçuklu Devri Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi — İnce Minare Medresesi'ndedir. Selçuklu çağı eserlerini toplar.

Çini Eserler Müzesi — Karatay Medresesi'ndedir. Selçuklu çağı çinilerini içine alır.

MEVLÂNÂ VE NASREDDİN HOCA

Dünya ölçüsünde ün yapan Konyalı iki büyük, Hz. Mevlânâ ve Nasreddin Hoca'dır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Güney Türkistan'ın Belh şehrinde 30 eylül 1207'de doğmuştur. Konya'da 17 aralık 1273'te ölmüştür. Kendisine hürmeten «Mevlây-i Rûm = Türkiye'nin Efendisi» denmiş olan Celâleddîn Rûmî, dünyanın en büyük mütefekkir ve şairlerinden biridir. 25 700 beyitli ve 6 cilt Mesnevî'si ve 40 380 beyitli büyük bir Divan'ı vardır. Mevlevî Türk tarikati, Hazret-i Mevlânâ adına kurulmuş ve Türk kültür ve sanatının yüzyıllarca hareket noktalarından başlıcası olmuştur. Şahıs ve fikir hürriyetine verdiği olağanüstü değer ve insanı âdeta kutsal bir varlık derecesine yükseltmesi, hiç bir doğuş farkı, sonradan edinilmiş hiç bir mevki farkı tanımadan beşeri bağışlanmaya ve sevgiye lâyık görmesi, Tanrı aşkını tamamen dehasına has bir söyleyişle terennüm etmesi, Mevlânâ'yı bütün insanlığın ortak değeri haline getirmiş, eserleri dünya dillerine çevrilmiştir.

Türk büyüklerinden Nasreddin Hoca da, Konya'nın Akşehir'inde yaşamıştır. Nasreddin Hoca, Türk espri dehasının şahikasını temsil eder. Tarihî şahsiyeti çok ihtilâflıdır. Anadolu Selçukluları'nın son zamanlarında yaşadığı ileri sürülüyor. Torunları, yüzyıllarca Osmanlı devrinde önemli mevkiler işgal etmişlerdir. İstanbul'un ilk kadısı ve Fâtih'in hocalarından Hızır Bey - Çelebî ile, bunun oğlu ve gene Fâtih'in hocalarından, edip Sinan Paşa, Nasreddin Hoca'nın torunlarındandır. Nasreddin Hoca'nın Akşehir'deki türbesi, pek ünlü bir ziyaret yeridir. Türbenin etrafı açık olduğu halde vaktiyle kapısına asılan koca kilit, Türk halkının, Hoca'nın espri dehasına bir karşılığıdır. Hoca'nın fıkraları dünyanın belli - başlı dillerine çevrilmiştir. Hiç bir Türk tasavvur edil-

Konya'nın ana caddelerinden biri.

mez ki, Nasreddin Hoca'nın birkaç fıkrasını bilmesin.

KONYA ADI

Konya çevresinde tarihten önceki zamanlara ait iskân izlerine rastlanmıştır. Hitit İmparatorluğu ile Konya da tarih çağına geçmiştir. Bölge, Hititler'den Frikler'e, onlardan Lidya devletine geçmiştir. M.Ö. VI. yüzyılda bütün Anadolu gibi, İran İmparatorluğuna katılmış, M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender tarafından İranlılar'dan alınmış, Makedonya İmparatorluğuna katılmıştır. Bu imparatorluğun paylaşılması üzerine, Selefkoslar'a ve bir ara Bergama Krallığına geçen Konya bölgesi, M.Ö. II. yüzyılda Roma'ya katılmıştır. Roma'nın ikiye bölünmesi üzerine, M.S. 395'te Doğu, yani Bizans İmparatorluğunun payına düşmüştür. Havârîler'den Aziz Paulus, Konya'da bulunduğu için, Hıristiyan dini, erken zamanlarda, bu çevrede yayılmıştır. VII. yüzyıl başlarında İran Sâsânîleri'nin akınlarından sonra, Müslüman Araplar'ın Anadolu seferleri, Konya'ya da uzanmıştır. X. yüzyıla kadar Araplar, zaman zaman bu bölgeye akmışlar, fakat hiç bir zaman devamlı şekilde ellerinde tutamamışlardır. Konya'nın fethi, Türkler'e nasip olmuştur.

Kars'ın ilçelerinden biri: Ardahan

KARS

Doğu'nun Kahraman Serhad Şehri

TÜRKİYE devletinin kurucusu olan I. Sultan Süleyman-Şah'ın babası Selçuklu prensi Kutalmış, 1049 ve 1053 Anadolu akınlarına giderken, Kars topraklarından geçmişti. 1058 akınında da Selçuklu prensi Yâkutî, Kars şehrinin varoşlarını almıştı. Ani'nin fethinden sonra, o zaman Ani'nin yanında ikinci derecede bir merkez olan Kars ile Ardahan, 1068'de gene Sultan Alp-Arslan tarafından alınmıştır. Alp-Arslan'ın oğlu ve halefi Büyük Türk Hakanı Sultan Melik-Şah, 1080 yılında çevreyi geri almak isteyen Bizanslılar'ı yenmiş ve burasını Erzurum'u merkez yapan Saltukoğulları'na vermiştir. 1124'te Gürcüler, ilk defa olarak Ani'ye hâkim olmuş ve Türkler'den almışlardır. 1153'te Saltukoğulları, Kars şehrini Gürcüler'den geri almış, fakat Ani, karşı tarafta kalmıştır.

1226'da Celâlüddin Harzem-Şah, Ani'yi muhasara etmişse de, Tiflis'i fethettiği halde, burasını alamamıştır. Az sonra Moğollar, bu topraklara erişmişler ve 1239'da Cormagon Noyan, Kars ile Ani'yi almış ve Gürcüler'i bu topraklardan uzaklaştırmıştır.

İlhanlılar, onlardan sonra Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular çevreye hâkim olmuşlardır. Büyük Türk Hakanı Timur, 1394, 1400 ve 1403 yıllarında bizzat Kars'tan geçmiştir.

XVI. asrın ilk yıllarında Türk Safevîler, Akkoyunlu İmparatorluğu'nu yıkmış, onun bütün mirasına, bu arada Kars'a da hâkim olmuştur. Bu sıralarda Osmanlı Türkleri'nin sınırı da Kars'a dayanmış bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferinden dönerken, Kars kalesi yakınla-

rında konaklamıştı. Kars ve çevresi, ancak 1534 yılında Safevîler'den, Osmanlılar'a geçmiştir ki, Kanunî Sultan Süleyman devrinin başlarına raslar. Bu suretle Kars, Osmanlı Türkiyesi'ne katılan ve hâlen Türkiye'ye dahil bulunan, sonuncu Anadolu parçasını teşkil etmektedir.

Osmanlı ve Safevî Türk imparatorluklarının cihan çapındaki stratejik çekişmelerinin bir kısmı da Kars topraklarında geçmiştir. 1548'de Kanunî, Kars kalesini iyice tahkim ettirmiş, fakat Safevîler, zaman zaman bu topraklara akından geri kalmamışlardır. III. Sultan Murad, 1579 yılında birkaç hafta içinde Kars şehrini yeni baştan inşa ettirmiş, kaleyi, sûrları yeniletmiş, camiler ve her türlü tesisler yaptırmıştır. Bu iş, XVI. asır Türk ordusunun istihkâm sınıfının parlak başarılarından birini teşkil eder. Müteakıp yıllarda yapılan büyük Kafkasya fütuhatında Kars, ilk Osmanlı üslerinden biri vazifesini görmüştür. 1604'te Safevîler, ânî bir hücumla Kars'ı zaptetmiş, fakat çıkarılmışlardır. 1616'da Kars kalesi yeniden geniş ölçüde tahkim edilmiştir. Revan seferinde bu topraklardan geçen, IV. Sultan Murad, 1636'da Kars'ı yeniden imar etmiştir. XVII. asırda Kars ve Çıldır şehirleri, 2 beylerbeyliğin (eyaletin) merkezi olmuştur.

29 mayıs 1664'te başlayan ve bir hafta süren zelzele, şehre büyük zarar vermiştir. 1734 yılı içinde Nâdir Şah Avşar, iki kere şehri kuşatmışsa da, düşürememiştir. 10 yıl sonra, 1744'te teşebbüsünü tekrarlamış, fakat bu kere de muvaffak olamamıştır. Hacı Ahmed Paşa, Türk tarihinin sonuncu cihangiri olan Nâdir Şah'a karşı kahramanca savunmuş, gümüş takımlarını darphaneye verip para kestirerek askere dağıtmıştır.

XIX. asırda Ruslar, bu taraflara yanaşmaya başlamışlardır. 1807'de Rus ordusu şehre kadar sokulmuş, fakat Türkler tarafından bozulup Tiflis'e atılmıştır. 1821-1823'te İranlılar da Kars topraklarına akınlar yapmışlardır.

Bu tarihten sonra Rus savaşları başlar. 15 temmuş 1828'de Ruslar, Kars şehrini düşürmüşler, fakat Edirne Muahedesi'nin hükümlerine göre, 8 ay sonra şehri ve çevresini boşaltıp çekilmişlerdir. 8 ay içinde şehrin dörtte üçü harabe haline gelmiştir. Kırım Savaşı'nda da büyük muharebeler olmuştur. Ruslar'ın büyük kuvvetlerle yaptığı 29 eylül 1855 taarruzu, halkın desteklediği Türk ordusunun destânî savunması ile kırılmıştır. «Kars 1272» ibaresini taşıyan altın, gümüş ve bronz madalyalar, bu hâdiseyi ebedileştirmek için bastırılmış, şehre «Gazi» unvanı verilmiş, halk 3 yıl için vergi ve askerlikten muaf tutulmuştur. 1856'da Ruslar Kars'ı şarta bağlı olarak 5 ay işgal etmişler, Paris Muahedesi ile boşaltmışlardır.

93 HARBİ

«93 Harbi» denen 1877-78 Türk-Rus savaşında Kars çevresi, dünya çapında ehemmiyet taşıyan muharebelere sahne olmuştur. 20 000 nüfuslu, 25 camili bir şehir olan Kars, Türkiye'nin Kafkasya sınırında başlıca kalelerinden birini teşkil ediyordu. Kafkasya cephesindeki Türk kuvvetlerine Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa kumanda ediyordu. Muhtar Paşa, pek üstün Rus kuvvetlerini 3 meydan muharebesinde bozup, Rus başkumandanının Çar tarafından azline sebep olmuş, fakat cepheye yığılan cehennemî düşman kuvvetleri karşısında bir meydan muharebesi daha kabul etmeyip, Erzurum'a çekilmiştir. Bu suretle Kars, 18 kasım 1877'de 3. kere Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Ruslar, 3 gün, 3 gece şehri yağma etmişler ve ahaliyi kılıçtan geçirmişlerdir. 1878 Berlin Muahedesi, Artvin ve Batum'la beraber Kars'ı da harp tazminatının bir kısmına karşılık olmak üzere Rusya'ya bırakmıştır. 40 yıl devam eden acıklı Rus işgalinde Kars, bir askerî vilâyetin merkezi olmuş, bu vilâyet, Tiflis'te oturan Kafkasya umumî valisine bağlanmıştır.

RUSLAR'IN İMHA SİSTEMİ

1878 - 1881 arasında 3 yıl içinde 82 000 Türk, Kars topraklarını bırakıp, Erzurum çevresine yerleştirilmiştir. Bunun 11 000'i Kars şehrinden idi. Ruslar, Türkler'den boşalan yerlere Ermeni, Rum, Süryânî, hattâ Ukran, Eston gibi kavimleri iskân etmişlerdir. Ruslar'ın eline geçtikten 9 ay sonra yapılan sayımda, Kars şehrinde ancak 9 000 nüfus bulunduğu anlaşılmıştır. 1897 sayımında ise ahalinin ancak %51'inin Türk olduğu tespit edilmiştir. 1914'te vaziyet büsbütün Türkler'in aleyhine dönmüş, bu yılda Kars şehrinde ancak 40 Türk evi kalmıştır. Bu hal, Ruslar'ın sistemli imha programını gösterir.

I. Cihan Harbi'nde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, bizzat idare ettiği Sarıkamış taarruzu ile, bu kasabayı almış, fakat cahilâne davranışlarıyle, III. Türk Ordusunu Allahüekber Dağlarının buz tutmuş karlı yamaçlarına gömmüştür. Ruslar, Türk ordusu ile işbirliği yaptıklarını iddia ettikleri Kars Türklerini 1915'in ilk 3 ayında sistemli şekilde kı-

Kars'tan bir görünüş.

lıçtan geçirmişlerdir. Bu katliamdan ancak 22 000 Türk kurtulmuş, bunlar Âzerbaycan Türkleri'nin himayesine sığınarak 3 yıl Bâkû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin sayesinde yaşamışlardır. 1918 başında Türkiye ve müttefiklerine yenilen Rusya, silâhlarını bırakmış ve Brest - Litovsk Muahedesi'ni kabul etmiştir. Bu muahede ile Kars, Artvin ve Batum, Türkiye'ye geri verilmiştir. Ancak birkaç ay sonra harbi İtilâf Devletleri kazanınca bu muahedeyi tanımamışlardır. Ruslar ve İngilizler tarafından silâhlandırılan Ermeniler, Kars şehrindeki bütün Türkler'i öldürmüşler, ancak 3 Türk, iyice gizlenmek suretiyle hayatını kurtarabilmiştir. Bizzat İngiliz kuvvetleri, bu çevredeki Türk birliklerini dağıtıp, Kars'ı Ermeniler'e bırakmışlardır. Bu arada Ardahan ile Posof da Gürcüler tarafından işgal edilmiştir. Bu faciadan sonra XV. Türk Kolordusu'nun başında Kâzım Karabekir Paşa, 30 ekim 1920'de Kars'ı almış, Ermeniler'i Kafkasya'ya atmıştır. 23 şubat 1921'de de Ardahan, Çıldır ve Posof, Gürcü işgalinden kurtarılmıştır. Rusya, 16 mart 1921 Moskova Muahedesi ile, Batum hariç olmak üzere, Kars ve Artvin'in Türkiye'ye iadesini kabul etmiştir. Bu muahede, 13 ekim 1921 Kars Muahedesi ile, Ermenistan ve Gürcistan tarafından da tasdik edilmiştir. Hıristiyanlar göçmüş, Karslı Türkler de yerlerine yerleşmişlerdir.

TÜRKLER'DEN ÖNCE KARS

İlk defa Urartular, Kars topraklarına kadar uzanmış, M.Ö. VIII. asırda Kimmerler, buradan geçmiştir. M. Ö. VI. asırda Persler, bütün Anadolu gibi, burasını da İran imparatorluğuna katmışlardır. Büyük Dârâ'nın da Kafkasya seferinde bizzat bu topraklardan geçtiği sanılmaktadır. İskitler, birçok defalar bölgeye akın yapmışlar, hattâ hâkimiyet kurmuşlardır. M. Ö. IV. asırda İran İmparatorluğu'nu yıkan Makedonyalılar, kuzey-doğu Anadolu'nun bu parçasında ancak sözde bir egemenlik kurmuşlardır. İran imparatorluğunu dirilten Partlar, burasını almışlar ve bu devirde İran asıllı Ermeni kıralları, bu toprakları İran'a tâbi olarak idare etmişlerdir. M. Ö. I. asırda Pontos kırallığını yıkan Roma, buraya da yaklaşmış, sonraki 2 asırda zaman zaman çevreyi elinde tutmuşsa da, Partlar ve onların yerine geçen Sâsânîler tarafından itilmiştir. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, bu bölge de bütün Anadolu gibi, Bizans'ın (Doğu Roma İmparatorluğu'nun) payına düşmüştür. Bizans da burasını Sâsânîler'le çekişmiştir. Ermeni kıralları, bazan Bizans'ı, bazan İran'ı metbu tanıyarak bölgeyi ellerinde tutmuşlardır. VII. asırda başlayan Müslüman Arap fetihleri buraya kadar uzanmış, VIII. asırda Ermeni kıralları, İran imparatorluğu-

Kars çeşitli istilâlara uğradığından, birçok eski eser tahrip edilmiştir. Solda, yıkılmaktan kurtulmuş eski bir Türk eseri: Yeni Cami. Sağda da, tarihî Kars kalesi ve Selçuk Camii diye anılan eski bir kilise görülüyor.

nu da fetheden Araplar'ı, yani Abbâsî halifelerini metbu tanımışlardır. Bu devirde Müslümanlar, yerleşmeye başlamıştır.

Abbâsîler'e tâbi olarak bir devlet kuran Türk Sâcoğulları ve onların yerine geçen Kürt Şeddâdîler, buraya kadar uzanmışlar ve ülkeyi Ermeniler'le çekişmişlerdir. X. asrın ikinci yarısında şimdiki Kars şehrine 50 km. mesafede olan Ani şehri, Ermeni kırallığının başkenti olmuş ve X. asrın sonları ile XI. asrın başlarında büyük bir merkez haline gelmiştir. 1044'te Bizanslılar, Ermeniler'i kovarak buraları almışlardır. Bizans hâkimiyeti ancak 20 yıl sürmüş ve 1064'te Büyük Türk Hakanı Selçuklu Sultan Alp-Arslan, Ani'yi feth ederek, Bizanslılar'ı kovmuştur. Bu suretle Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilen ilk parçası, bugünkü Kars toprakları olmuştur (1064). Bu olay, Malazgirt zaferinden 7 yıl öncedir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Selçuklu Oğuz Türkler'i bölgeye hâkim olmuşlardır.

TARİHÎ ESERLER

Rus harp ve istilâları, Kars ve civa-

rındaki tarihî âbideleri, bilhassa Türk anıtlarını, geniş ölçüde tahrip etmiştir. Kars şehrinin başlıca camileri, 1579'da III. Sultan Murad'ın yaptırdığı Evliyâ Camii ile Ulu Cami ve Künbet Camii'dir. 1604 ve 1628'de yeniden yapılmış olan Evliyâ Camii, şehrin en büyük mâbedidir. Ulu Cami, I. Cihan Harbi'nden sonra, şehir Ermeniler tarafından boşaltılırken tahrip edilmiştir. Künbet Camii, X. asır yapısı bir kiliseden, 1579'da camiye çevrilmiştir; «Kethudâ Camii» de denir.

● III. Murad devri eserlerinden olan Taşköprü, 3 gözlüdür ve Kars suyunun iki kıyısını birleştirir. Başlıca hamamlar, İlbeyi ve Cuma hamamlarıdır. Bunlar, XVIII. asır Türk eserleridir.

● Kars'ın 50 km. doğusundaki tarihî pek mühim Ani şehrinde, Ermeniler'den kalma kale, kilise vs. yapılar vardır.

● Ardahan'da bir kale, Sarıkamış'ta bir şehitler anıtı vardır.

KARS KALESİ VE ADI

XII. yüzyılın yarılarında Saltuk beylerinden İzzeddin Han tarafından yaptırılmıştır. Çeşitli eller değiştiren kale, Yavuz Sultan Selim zamanında bir yıkıntı haline gelmişti. Kanunî Sultan Süleyman, kaleyi 1548'de tamir ettirdi. Safevî taarruzunda kale yeniden yıkıldı. III. Murad, kaleyi yeni baştan yaptırdı. Bugün yıkıntı halindeki dış kalenin çevresi 27 km. idi. İç ve dış kalelerde 2 000'den fazla mazgal, 220 tane burç ve kule vardı. XVIII. yüzyılda kalenin içinde 3 000 ev, 47 cami ve mescit, birçok dükkân bulunuyordu.

«Kars» adı, bir rivayete göre, Bulgar Türkleri'nin «Karsak» adlı boyundan, başka bir rivayete göre de, Gürcü dilinde «Kari = Kapı» veya «Karis-Kalaki = Kapı Şehri» kelimelerinden gelir.

Yeni Bir Şehir

Yozgat

1071 MALAZGİRT zaferinden sonra Anadolu Fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlu Gazi I. Sultan Süleyman-Şah'ın başkumandanlığındaki Selçuklu Oğuz orduları, bütün Anadolu gibi burasını da fethetmiş ve 1077'de teşekkül eden Türkiye devletine katmıştır. Bir ara Dânişmendoğulları'nın nüfuzu buraya kadar uzanmakla beraber çevre, daima Konya'ya, yani Türkiye imparatorluğuna bağlı kalmıştır. Ülke, Selçuklular'ın mukadderatına iştirak etmiş, XIII. asrın sonlarında İlhanlılar'ın, yani bir müddet sonra Türkleşen İran Moğolları'nın tahakkümüne düşmüştür.

1308'de Selçukoğulları düşünce, ülke doğrudan doğruya İlhanlı Büyük Hakanlığı'na katılmıştı. İlhanlılar'ın sonuncu Anadolu umumî valisi Uygur Türkleri'nden Eretna Bey, 1335'te Sıvas'ta istiklâlini ilân etmiştir. Bu suretle Eretna Krallığı'na geçen topraklar, 1380'de Selçukoğulları'ndan Melik Rükneddin'e intikal etmiştir. 1398'de Kadı Burhaneddin öldürülünce, Yıldırım Sultan Bâyezid, ülkeyi Osmanlı Türk İmparatorluğu'na katmıştır. Yozgat, 1402-1403 yıllarında Timur istilâsına uğramış, sonra Çelebî Mehmed'e geçen topraklardan bir parçayı teşkil etmiştir. Bu suretle, asırlarca bir iç Anadolu şehri olarak Osmanlı idaresinde yaşamıştır. Osmanlı çağında, «Bozok» denen ve aşağı yukarı bugünkü Yozgat topraklarını içine alan sancak (vilâyet), Rûm (Sıvas) beylerbeyiliğinin (eyaletinin) 8 sancağından biri idi. Tanzimat'tan sonra Ankara vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından biri olmuştur. 3 kazası vardı. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet = il» denince, Yozgat da bir vilâyet olmuştur. Demiryolu, vilâyet topraklarından geçmekle beraber, Yozgat şehri, kenarda kalmıştır.

ÇAPANOĞULLARI

Yozgat, XVIII. asrın ortalarına doğru, Türkmen beylerinden Çapanoğlu Ahmed Paşa tarafından kurulmuş yeni bir Türk şehridir. Çapanoğulları, vali olarak 1762'den 1813 aralığına kadar 51 yıl Yozgat'ı idare etmişlerdir. Bir ara Yozgat'tan başka Çorum, Kayseri, Ankara, Amasya, Çankırı, Niğde, Tarsus da ailenin idaresine verilmiştir. Derebeylerini ortadan kaldıran II. Sultan Mahmud, 3. Çapanoğlu olan Süleyman Bey'i azletmiş ve 1805'ten beri vezir (mareşal) rütbesini taşıyan büyük oğlu Celâleddin Paşa'yı devlet hizmetinde kullanmakla beraber, çok nüfuzlu olduğu Yozgat'a tâyin etmeyerek, Sıvas, Diyarbakır, Halep, Maraş, Erzurum, Adana, Kayseri valiliklerine atamıştır. Celâleddin Paşa, 1846'da ölmüştür. 11 erkek ve 13 kız kardeşi vardır. Bunlardan Abdül-

fettah Efendi, bir ara Yozgad'a hâkim olmak istemişse de başaramamıştır. Çapan, Çapar veya Cebbâroğulları'nın ilki Ahmed Paşa, sonrakiler bunun 2 oğlu olan Hacı Mustafa ve Süleyman Beyler'dir. Ahmed Paşa, 1704'te ölen ve «Çapar - Koca» denen Ömer Ağa'nın, o da muhtemelen Müderris Abdülcebbâr Efendi'nin oğludur.

«Yozgat» adının menşei belli değildir. Eski bir Türkmen adı olduğu sanılıyor. Yozgat şehri, 1760'a doğru Çapanoğlu Ahmed Paşa tarafından kurulmuştur. Bu çevrenin evvelki adı «Bozok» idi.

Yozgat şehrinin 40 yıllık nüfus gelişmesi

1927	11 000
1935	13 000
1940	15 000
1945	12 000
1950	14 000
1955	15 000
1960	18 000
1965	24 000

ESKİ ESERLER

Yeni bir şehir olan Yozgat'taki eserlerin çoğu, şehri kuran ve 1762'den 1815'e kadar idare eden Çapanoğulları'na aittir. Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın büyük oğlu Mustafa Bey, şehirde cami, han ve çarşı yaptırmıştır. 1779 tarihli caminin yanında, kardeşi Süleyman Bey'in 1795 tarihli camii vardır. Bu mâbetler, İç Cami ve Dış Cami şeklinde anılmaktadır. Saat Kulesi, 1870'te Belediye Reisi Tevfikîzade Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır.

TÜRKLER'DEN ÖNCE YOZGAT

Şimdi Yozgat vilâyetinin bulunduğu topraklar, Anadolu'da ilk siyasî birliği kuran ve tarih devrini açan Hititler'in imparatorluğuna dahil olmuştur. Hattâ Hititler'in en kesif yerleşme merkezlerinden biri, bu topraklardı. Sâmî Âsûrlular, Kızılırmak'ı geçerek, buraya kadar erişmişlerdi. Fakat Frikya ve Lidya krallıkları, doğuya doğru Kızılırmak'ı atlayamamış görünüyorlar. M.Ö. VI. asırda çevre, bütün Anadolu gibi, İran (Pers) İmparatorluğu'na katılmıştır. M.Ö. IV. asırda ise, bütün İran imparatorluğu ve Anadolu gibi Büyük İskender tarafından fethedilmiş, Makedonya devletine ilhak edilmiştir. İskender'den sonra, Helenistik Çağ devletlerinden Kapadokya Krallığı'na geçmiş ve Kayseri'den idare edilmiştir. M.Ö. I. asırda Roma, bütün Anadolu gibi burasını da ele geçirmiştir. M.S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, Anadolu, Bizans (Doğu) İmparatorluğu'nun payına düşmüştür. İranlı Sâsânîler ve onlardan sonra Müslüman Araplar, sık sık bu topraklara akınlar yapıp Bizans'ı rahatsız etmişler, fakat hiç bir zaman çevreye hâkim olamamışlardır.

ALİŞAR HÖYÜĞÜ

Anadolu'daki eski yerleşme merkezlerinin en önemlilerinden biri, Yozgat'ın 45 kilometre güney-doğusundaki Alişar Köyü yakınında bulunmuştur. Alişar Köyü'nün 3 km. kadar kuzeyinde bulunan 950 m. uzunluğunda ve 520 m. genişliğindeki höyük, önce 1927 - 1932 yılları arasında Chicago Üniversitesi adına Von der Osten başkanlığındaki bir heyet tarafından kazılmış ve burasının çok eski bir yerleşme merkezi olduğu anlaşılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucu, buradaki ilk yerleşmenin, bundan 5 000 yıl öncesine kadar uzandığı anlaşılmıştır. Yaklaşık olarak M.Ö. 3200 - 2600 yılları arasını kaplayan bu yerleşmeyi Bakır Çağı kültürü, onu da, Tunç Çağı kültürü takip etmekte ve nihayet yaklaşık olarak M.Ö. 2200 - 2000 yılları arasında ise Hitit Çağı kültürüne raslanmaktadır.

Yapılan araştırmalar, bugünkü Alişar höyüğünün M.Ö. 2000 - 1500 yılları arasında büyük bir şehir olduğunu meydana koymuştur. Bu devirde, şehir kuvvetli sûrlarla çevriliydi. Kazılarda tipik Hitit çağı örnekleri sayılan çeşitli biçimlerde çanak, çömlek, üzerinde hayvan, insan ve bitki tasvirleri bulunan mühürler ve nihayet Âsûr tüccarlarına ait yazılı tabletler bulunmuştur. Ele geçen arkeolojik eşya arasında madenî harp araçları ve çeşitli süs eşyalarını da sayabiliriz.

Alişar, M.Ö. 1400 - 1200 yıllarında eski önemini kaybetmiştir. Bu çevrede, M.Ö. 1200 - 700 yılları arasında bir Hitit - Frig kültürüne raslanmaktadır. Hitit - Frig çağının daha sonraki devrelerinde burası kesif bir şekilde iskân edilmiştir. Bu devreye ait Frig çanak ve çömleklerinin ince hamurla yapıldığı ve iyi işlendiği dikkati çekmektedir. Parlak sır üzerine yapılan boyalı şekillerin çoğu, geometrik olmakla beraber, insan, bitki ve hayvan şekillerine de raslanmaktadır.

Frigler'den sonra Alişar önemini kaybetmiştir.

Yozgat şehrinin güney-doğusundaki Kerkenez de eskiden bir Hitit şehri idi. Yozgat topraklarındaki Hitit eserlerinin araştırılmasına T.T.K. tarafından daha devam edilmektedir. Bilhassa çok zengin, tipik ve karakteristik çanak, çömlek, çeşitli aletler vs. çıkmaktadır. Hitit arke-

Yozgat'ın genel görünüşü.

olojisinin en mühim merkezlerinden biri olan Yozgat vilâyetinde yeraltı tarihî zenginlikler, yeni yeni araştırılmaya başlanmıştır. Hemen her yıl çıkarılan eserler, dünya ilim âleminde büyük alâka görmekte ve hititoloji alanında mühim neticeler elde edilmektedir.

XX. Yüzyıldaki Haçlı Seferi

KUDÜS'Ü NASIL KAYBETTİK

Yazan: Osman Öndeş

KUDÜS'ten çok uzaklarda, Londra'da, Avam Kamarası, tarihî bir gün yaşıyordu. İngiltere imparatorluğunun mağrur devlet adamları heyecan içindeydiler. Maliye Bakanı Bonar Law ayağa kalkmış ve şunları söylemişti: «Kudüs'ün ele geçirilmesi, şehri çevreleyen mukaddes yerlerin hasar görmemesi için gösterilen azamî dikkat sebebi ile daha geç sağlanmıştır.»

İşte o sıralarda Westminster katedralinin ancak çok önemli olaylarda çalınan büyük çanı üç senedir ilk defa Londralılar'a huşû veren sesler yayıyordu. İtalya'da ve bilhassa Roma'daki bütün kiliseler bir saat durmadan çan çaldılar. Paris'te Notre Dame Kilisesi'nde özel âyinler tertip edildi.

Telsizler, telefonlar çalışıyor ve muhteşem bir haber memleketten memlekete ulaşıyordu. Şimdiye kadar hiç bir asker ve kumandan bu derece önem kazanmamıştı. Adı dudaklardan eksik olmayan, kalplerde yer eden bu kahraman asker, Kudüs'ü alan İngiliz Generali Allenby idi!

Hıristiyan âlemini çoşkunluklara boğan bu zafer, bir harp başarısı değildi. Araplar'ın büyük yardımları ile arkalarından sinsice vurulan Türk ordularının terkettikleri bu yer, modern bir haçlı savaşının içyüzünü açıklıyordu. Hıristiyan kavimleri, kendi görüşlerine göre, 730 yıl esir kalan mukaddes şehri Müslümanlar'dan kurtarmışlardı. Kudüs'ün alınmasından dolayı, Hıristiyan âlemi bir Haçlı seferleri devrinin taşkınlığını gösteriyordu.

FELÂKET GÜNLERİNE DOĞRU

1917 yılı ekim ayının son haftalarında Gazze şehri, İngilizler tarafından topçu ateşi altına alındı. Gazze ve Berşeba hattı, Alman istihkâm birliklerinin yardımıyle oldukça tahkim edilmişti. İngiliz harp yazarları, bu müdafaanın son sistem olduğunu yazadursunlar, Türk askeri, bakımsız ve perişan bir haldeydi. Çok defa kumanya olarak nohut ve fasulya çiğ çiğ veriliyor ve pişirmek için herkese başının çaresine bakması söyleniyordu. Efradın elbisesi kalmamıştı, çıplak yerlerini örtmek için, canları bahasına da olsa, cepheye gönderilen kum torbalarının çaputlarından kendilerine çamaşır yapıyorlardı. Bunlara rağmen, büyük vatansever ve feragatli Türk askeri, umulmaz bir dayanma gösteriyor, çarpışıyordu.

Bu sıralarda General Chetwode'un XX. kolordusu sıkı bir gece yürüyüşü ile Berşeba'ya ilerlemekteydi. Kolordu, Türkler'i kandırmak için Gazze civarındaki sahra çadırlarını olduğu gibi bırakmıştı. Sabah ezanını edâ eden müezzinin yankılar yapan sesi yayılırken, Berşeba baskına uğradı. 4. Avustralya süvari tugayı Berşeba'ya toz bulutları saçarak girdi. Türk piyadeleri sokaklar arasında dövüşerek gerilediler.

Gazze'ye doğru başlayan hücumun ikinci gününde, Türk birlikleri komutanı olan Kress von Kressenstein, bu yerleri, çaresizlik içinde İngilizler'e terkediyordu. Gazze hücumu hakkında İngiliz Albayı Richard Meinentzhazen, harp hatıralarında

şöyle der: «Şimdiye kadar olanların en iyisi. Yedinci Haçlılar Ordusu, Hıristiyan' lığın mukaddes yerlerinden, kiracı Türkler'i çıkartıyor.»

Bu itiraflar gösteriyor ki, hangi devirde olursa olsun, din ayrılıkları ağır basmış ve ideolojik veya emperyalist menfaatler arkasında, Haçlı Seferleri'nin sonsuz kini gizlenmişti.

İNGİLİZLER VE ARAPLAR TÜRKLERİ ÇEVİRİYOR

İngilizler'in XX. kolordusunu takiben, 10, 60. ve 74. tümenleri, Türk birliklerinin gerisine sarkarken, Arap kabileleri, İngilizler'in idaresinde umulmaz baskınlar yapıyorlardı. Türkler'in gerisine ulaşan deve kolları, telefon hatlarını kesmişti. Bu bölgede çarpışan Türk askeri, ancak cephaneleri bittiği için teslim oldu.

Albay S. F. Newcombe, XX. İngiliz Kolordusu'nun komutanı olarak zaferi kutluyordu. Newcombe, Birinci Dünya Savaşı başlarında Türkler'e esir düşmüş, fakat, bir Rum kızının yardımı ile Türkiye' den kaçmıştı. Newcombe, kendisini hürriyete kavuşturan bu Türk vatandaşı Rum kızı ile sonradan evlendi.

HAÇLI SEFERİNDE DAİMA ARAP YARDIMI

Şimdi, Türk orduları gerisindeki Yarmuk nehrine ulaşılıyordu. Bu nehir üzerindeki köprü, Türkler'in bozguna uğratılması için tahrip edilmeliydi. Bu başarı sağlanırsa, Filistin'deki Türk kuvvetleri büyük bir şaşkınlığa düşecekti. Albay Lawrence, bu görev için yine Araplar'ı kullanmıştır. Netekim Araplar, köprü altına dinamitleri yerleştirdiler, fakat bir Arap askerinin aysız gecenin sessizliğinde silâhını düşürmesi, muhafızları ayaklandırmış, Lawrence, bu görevinde muvaffak olamamıştır.

General Allenby, evine yazdığı bir mektubunda şöyle diyordu: «Türkler korkunç mücadele gücüne sahipler. Bir avuç Türk, etrafı çevrilmiş siperlerde mahpus bir halde, Gazze'nin doğu bölgesindeki kesimleri tutuyor, fakat süvariler onları kuzeye itiyor. Burada veya başka yerde eminim ki Kress von Kressentein ordusu savaş gücünü yitirmiştir.

«... Gazze, artık bizimdir. Bugün öğleden sonra Gazze'ye gittim. Yeni ve eski iki şehir Gazze'yi teşkil ediyor, ama şehri gezerek kaybedecek vaktim yok. Karargâhımda, Avrupa basınının iki mümessili var.

Allenby'nin bahsettiği bu gazeteciler bir harp başarısını değil, Haçlı seferlerinin Hıristiyanlar'ı sevinç içinde bırakan zaferini müjdelemek için bekliyorlar.

Casus Albay Lawrence «Seven Pillars of Wisdom» adlı eserde, kendileri ile birlikte Türkler'e karşı savaşmaları için kimlere ne kadar para verdiğini açıklar. Bu açıklamaya göre; Lawrance, Mezopotamya'da İbni Suud'u, Filistin'de Hâşimî oğullarından Hüseyin'i elde etmiştir. Hüseyin'in oğlu Emîr Faysal, en yakın ahbabıdır. Lawrence, bilhassa altının başarılarında büyük rol oynadığını söyler. Netekim Lawrence 500.000 sterling sarfetmiştir. Çöl savaşları, İngiltere'ye 11 milyon sterling'e mal olmuş ve her ay, Mekke Şerifi Hüseyin'e 125.000 sterling tutarında ödeme yapılmıştır!

YAFA'DAN KUDÜS'E

16 kasım günü Kudüs'ün liman şehri Yafa'ya, İngiliz birlikleri devamlı çıkıyor ve uzaklarda ölümsüz Yuda Tepesi, modern Haçlılar'ı bekliyordu. Nihayet Allenby planlarını tatbik etti ve piyade birlikleri, soğuk, fena hava şartları altında tepeyi aşmak için çarpıştı. Sonra, umulmaz bir azim ve cesaretle çarpışan Türkler, şehre sürüldüler. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi göçmenlerinin sığındığı binalar ve sokaklar, silâh sesleriyle doldu. Von Papen gibi, Mareşal Falkenhayn da, Kudüs'ün bu çarpışmalarda daha ziyade hasara uğramasını istemiyordu. Onun için gerekli emirleri verdi.

GENERAL ALLENBY, RUM KİLİSESİNDE

Allenby, şöyle yazıyor: «Savaşlar, Kudüs'ün kuzey ve kuzey-batısında devam ediyor. Hava çok soğuk; harp sahasındaki gelişmeler hakkında, çok aralıklı haber alıyoruz. Yarın karargâhımı, 30 mil ileride kuracağım.

«Bugün, St. George'un doğduğu yer olan Yunan kilisesine gittim. Kilise, V. asırdan kalmış olup, kısmen eski, kısmen yeni görünüşlü idi ve çok kıymetli tezyinatla süslüydü.

Duyduğuma göre General Kress von Kressenstein kumandayı bir Türk'e terk etmiş...»

ALLAHAISMARLADIK KUDÜS

Kudüs nihayet Türkler tarafından boşaltılmış ve Falkenhayn, önceden Halep'e çekilmişti. Türk ordusu karargâhından Şam'a gönderilen son mesajda şöyle deniliyordu: «Düşman kuvvetleri buradan ancak bir buçuk saat ötedeler. Allahaismarladık Kudüs.»

Türk valisi, şehri son terkeden şahıs

Az sonra mareşal ve lord olan General Allenby.

oldu. Son çarpışmalar ise, Zeytindağı eteklerinde cereyan etti. Sonra, Kudüs'ün Türk belediye başkanı bir beyaz bayrak ile dışarı çıktı.

Allenby birlikleri, 9 aralık 1917 günü sabah 11'de, bu mukaddes şehri kendi izahlarına göre, «dört asır, bir yıl Türkler'in esaretinde kalan Kudüs'ü hürriyete kavuşturdular (!)».

ALLENBY'İN KUDÜS'E GİRİŞİ

İki gün sonra, papazların ve kilise heyetlerinin çevrelediği yollardan geçen General Allenby, Kudüs'e giriyordu. Fransız ve İtalyan hükümetlerinin mümessilleri onun yanında yer aldılar. General Chetwoode ve yirmi subay Allenby'i takip ettiler. Allenby, mektubunda şöyle anlatıyor: «Bugün, Yafa kapısından, yürüyerek Kudüs'e girdim. Kalenin merdivenlerinden çıkarken mürâyice veya hakikaten hisseden binlerce insan, muhtelif lisanlarda bağırarak, bizi alkışlıyorlardı. Sonra, bütün kiliselerin liderlerini kabul ettim. Bunlar arasında Habeş kilisesi papazı dahi vardı.»

İngiliz orduları, XX. yüzyıldaki bu haçlı seferine devam ettiler ve bir gün Bethany işgal olundu. O zaman Allenby, General Sir Louis Bols ile sessizce şehre gitti. Kiliseler çanlarını çalıyor, halk heyecan içinde bulunuyordu. Allenby ve Bols, din kitaplarına göre, Hazret-i İsa'nın doğduğu mahalle gittiler. Oradan dönüşte, halk onları tanımıştı, kadınlar ellerini öpmekte birbirleriyle yarışıyor, âdeta takdis olunuyorlardı.

General Allenby ve Bols, kiliseye girdiklerinde org, «Allah Kralı Korusun» bestesini çalmaya başladı... Şimdi Kudüs'te İngiliz generalleri ve asırlardır Türk vatandaşı olarak en müreffeh hayatı yaşamış bir halk vardı. Bunlar, asırlar boyu her türlü refah ve imkânlara, dinî hürriyetlerine rağmen, her şeyi istismar eden, bencil ve sinsi Rum, Ermeni ve Yahudiler'di. Asırlarca zulüm görmüşler gibi vecde geliyor ve İngiliz ordularını, kurtarıcı diye alkışlıyorlardı. İngilizler bu zafere, o ülkelerin büyük sakinleri Araplar'ın yardımı ile ulaşmışlardı; fakat zafere ulaşıldığı anda alkışlayanlar, itibar görenler sadece Hıristiyanlar'dı. Araplar ise, o zamanki yardımlarının acısını sonradan çekeceklerdi. Kudüs'teki entrikaların hakikî yüzü buydu ve Haçlılar böylece XX. yüzyılda giriştikleri bu yeni seferi kazanmışlardı.

YENİCAMİ HUNKÂR KASRI

Yazan: Erdem Yücel

Hunkâr kasrının dışarıdan görünüşü.

YENİCAMİ, III. Mehmed'in annesi Safiye Valide-Sultan tarafından 1598 tarihinde inşa ettirilmeye başlanmış, külliyenin planını Davud Ağa hazırlamıştır. Fakat, çeşitli sebeplerden inşaatı yıllarca aksayan camiyi tamamlamak, başlangıçtan altmış yıl sonra IV. Mehmed'in annesi Turhan Valide-Sultan'a nasip olmuştur. Cami ve plana sonradan ilâve edilen hunkâr kasrını Mimar Mustafa Ağa tamamlar.

Caminin yeri deniz kenarında olduğundan ortaya birçok güçlükler çıkmış, temellere hücum eden sular, devamlı olarak pompalarla boşaltılmıştır. Temelin atılacağı zemin yumuşak ve zayıf olduğu için, temel taşları aynen Mimar Sinan'ın Büyükçekmece köprüsünde tatbik ettiği gibi kurşunla birbirine bağlanan kazıklar üzerine oturtulmuştur.

Yenicami'ye bitişik bir kemer üzerine inşa edilen hunkâr kasrı, kısmen sahil sûr bakıyelerine istinat eder.

Birkaç odadan ibaret olup, bir geçit vasıtası ile de Yenicami'nin hunkâr mahfiline bağlı olan bu kasır, Türk sivil mimarîsinin bir şaheseridir. Türk mimarîsinde bu tarzdaki kasırların nadir olması, Yenicami hunkâr kasrının önemini bir kat daha arttırır.

Dıştan kesme taş yapısı, geniş ahşap saçakları ile âdeta küçük bir saray hüviyetini taşıyan binada, valide-sultan, ramazan aylarında ibadet etmiş ve dünyanın en güzel manzaralarından birine karşı, ömrünün son yıllarını geçirmiştir.

SALONLAR VE ODALAR

Kasra, üstü ve etrafı kapalı, gittikçe yükselen taş zeminli geniş bir rampa ile çıkılmaktadır. Padişahın at, valide-sultanın araba ile çıkmış olduğu bu rampa zemininin, aslında döğülmüş toprak olması kuvvetle muhtemeldir. Rampadan bir kapı vasıtasıyle taş konsollar üzerine oturan bir balkona, oradan da kasrın alt katındaki hizmetkârların odalarına geçilir.

Kapının geçme ve iki renkli kilit taş-

larıyle yapılmış basık kemeri üzerinde celî hat ile besmele yazılı bulunmaktadır. Kasrın meşe ağacından mâmul sedef ve bağa kakmalı kapıları, Türk oymacılık sanatının nefis birer örneğidir.

Kasrın iç kısmına girildiği zaman karşılaşılan L şeklindeki sofanın bir tarafından valide-sultanın namaz vaktini beklediği daireye, diğer tarafından da Yenicami'nin hunkâr mahfiline geçilir.

Bir kenarında hizmetkârlara ait küçük bir oda bulunan taş zeminli bu sofa, altlı üstlü iki sıra pencerelerle mükemmel surette aydınlatılmıştır. Duvarları nefis çinilerle bezenen sofanın çini panoları arasında şair Âsım'ın yirmi dört beyitlik kasidesinin dokuz beyti, bir sıra halinde birbirini takip eder.

Kasrı iki taraftan kuşatan bu sofadan, üzerinde altın yaldızlı Edirnekâri kalem işleri bulunan ahşap söğeli sedef ve bağa kakmalı bir kapı ile valide-sultan dairesine girilir. Bu daire, küçük bir koridor üzerinde bulunan çini ocaklı iki oda ile, bu odaların arasında bulunan bir tuvaletten ibarettir.

Odalardan ahşap kubbeli olanı, yerden tavana kadar, nefis çiniler ile kaplı olup, şâir Âsım'ın kasidesinin geriye kalan on beş beyti, duvarlarını bir kuşak gibi dolaşır.

Odayı gayet mükemmel aydınlatan pencerelerden alt sıradaki yedi pencere, mermer söğeli ve demir şebekelidir. Üst sıradaki sivri kemerli müzeyyen alçı pencereler ise, renkli camlar vasıtasıyle dekoratif şekillerle süslenmiştir.

Oda, birbirine geçme ufak tahtalardan meydana gelen tezyinî bir tavan ile örtülüdür. Çinili ocağın önündeki mekânın üzerinde de altın yaldızlı ahşap mukarnaslar üzerine oturtulan bir kubbe bulunmaktadır. 1949 yılındaki kasrın restorasyonu esnasında yenilenen bu kubbenin içinin tezyin edilmiş olduğunu, burada bulunan birkaç keten bezi levhadan anlıyoruz. Adetçe pek az olan bu parçalar ise, bugün sadece bir fikir vermek amacıyle kubbenin içine rastgele yerleştirilmiştir.

Nispeten küçük olan valide-sultan dairesindeki ikinci odanın duvarları, çini panolar ile kaplıdır. İçinde bir de çinili ocak bulunan bu oda, koridordan üzerinde altın yaldızlı Edirnekâri kalem işleri bulunan ahşap bir paravana ile ayrılır.

Vâlide - Sultan dairesindeki ocak.

Hunkâr kasrının çini panoları.

KASRIN ÇİNİLERİ

Yenicami hünkâr kasrında, Türk çini sanatının en güzel nümunelerini görmek mümkündür. XVII. asır İznik işi çinilerini Mimar Mustafa Ağa toplamış ve ehemmiyet derecelerine göre kompoze etmiştir. Bu bakımdan bazı nadide parçaların yanı sıra tâli derecede bazı çinilere de tesadüf edilmektedir.

Rampanın nihayetindeki duvarları kaplayan çiniler, desen, teknik ve renk bakımından tâli derecededir. Bu çini panolarda lâcivert ve beyaz zemin üzerinde stilize karanfil, lâle, rûmî motifleri bir sıra halinde birbirini takip eder.

Kasrın içindeki sofanın duvarları ise, yerden tavana kadar iki sıra halinde muntazam bordürler içerisine alınmış, bir çiçek bahçesini andıran nefis çini panolar ile kaplıdır. Bu panolar üzerinde çeşitli tonlarda mavi, yeşil ve kırmızı renkler tam hakkı verilmek suretiyle tatbik edilmiş, karanfil, sünbül, şakayık, gül, erik ve nar çiçekleri ile rûmîler de tam bir ahenk içerisinde kaynaşmışlardır.

Ahşap kubbeli ve çini ocaklı oda, iki sıra halinde kasrın en nefis çini panoları ile süslüdür. Sivri kemerli çerçeveler içerisindeki bu panolar, muhtelif renkte karanfil, gül, şakayık, hançer yaprakları, kıvrık dallar ve rûmîler ile dekore edilmiştir. Bu odanın bir kenarındaki üç büyük çini pano ise, hemen dikkati çeker. Ortadaki pano üzerinde üzüm, salkım ve asma yapraklarının arasında yeşil renkli stilize bir servi ağacı vardır. Yan taraftaki panolarda karanfil, şakayık ve hançer yapraklarının arasında çiçek açmış bir erik ağacı görülmektedir. Fakat, bu panolardan bir tanesi, maalesef vaktiyle yerinden sökülmüş, yerinde sadece ağacın gövdesinin bir kısmı ile hançer yapraklarından bazı parçalar kalmıştır. Sökülen panonun yerine XIX. asırda âdet olduğu üzere, koyu renk boya ile acayip bir kalem işi yaptırılmıştır.

Valide-sultan dairesindeki çini ocaklı ikinci odanın duvarları, kasrın diğer kısımlarına nazaran desen, kalite ve teknik itibarıyle tâli derecede çiniler ile kaplıdır. Bu çiniler üzerinde mavi ve yeşil renkte karanfil, lâle, kasımpatı, şakayık motifleri bulunmaktadır.

Kasrın çinileri ile Yenicami'nin çinileri mukayese edildiğinde, ikisi arasında bâriz farklar olduğu kolayca görülür. Bu çiniler, kalite ve teknik itibarıyle caminin çinilerinden çok üstündür.

Tefeci Karnik Nasıl Öldü?

Yazan : Celâl Nuri İleri

1939'da vefat eden Celâl Nuri'nin hiç bir yerde yayınlanmamış bir makalesi.

TEFECİ Karnik kırk beş sene sanatını icra etmişti. Çocukları, karısı ölmüşlerdi. Kendisinin yalnız bir yeğeni vardı ki, o da Ayvansaray tarafında oturan bir papazdı. Adına Vartabet Hamparsum derlerdi. Temiz bir adamdı. Haram yemezdi.

Tefeci Karnik, kendisinin kocadığını ve hatta bunadığını sezdiğinden şöyle düşündü: Herkes beni zengin biliyor. Frengistan gazeteleri yazıyorlar ki, her gün Paris gibi diyarlarda haydutlar, paralarına tamah ettikleri ihtiyarları öldürürler.

İşin iyisi, şu paraları bizim yeğen Vartabet Hamparsum Efendi'ye teslim edeyim. O, Otoman Bankası'ndan daha sağlamdır. Bana lâzım olunca ondan alırım.

Sonra, tefeci Karnik, kanapenin üzerine uzandı. Gülüyor ve kendi kendine şöyle söyleniyordu:

— Çok şükür ki para biriktirmişim. Daha otuz sene yaşasam (tefeci o dakikada 81'likti) beni geçindirir. Onun için rahatım, zenginim. Para, büyük bir şeydir. Parası olan daima gençtir. Şimdi şöyle yapacağım: Bütün dünyaya ilân edeceğim ki, tefeci Karnik hapı yuttu. Serveti kalmadı. Yalnız oturduğu ev ile civarındaki evden başka malı yok. Evlerin birinde oturacak, ikisinin kirası ile geçinecek. Kendisine kırk yıllık hizmetçisi Takuhi dudu bakacak.

Dediği gibi yaptı. Yeğeni olan papazı çağırdı. Tasavvurlarını ona söyledi. Fakat, Vartabet Hamparsum düşünüyor: «On beş bin liralık altın kıymetinde dediği — yahut o miktar paraya aldığı — hisse senetleri ve tahviller, bugün bin beş yüz altın etmez. Hele bir sandık dolusu Alman banknotundan ise asla bahsetmeyelim.» Ama, 1914'ten 1931 senesine kadar geçen günlerden ihtiyarın haberi yok. İhtiyar adam, yeğenini karşısına almış, hayalât deryasının enginlerine dalıyor. Yirmi seneden sonra bu servetle neler yapacak neler...

Vartabet Hamparsum biraz korktu: Vakıa, bu tahvilleri ve bu banknotları alacak. Lâkin, ihtiyar, liraları altın, banknotları da canlı zannederse... Onun için yanına iki Ermeni papazı daha aldı. Onların huzurunda uzun bir cetvel yaptılar.

Her üçü ve tefeci Karnik kâğıdı imzaladılar ve ancak, ondan sonradır ki çürüyen bu senetleri kilisenin hazinesine yerleştirdiler. Tefeciye gelince o, yalnız evlerden birinin kirasıyle geçiniyor ve diğerinin kirasını saklıyordu. Her ayın ilk cuma günü Vartabet Hamparsum, dayısının evine giderdi. Uzun boylu konuşurlardı.

Papaza karşı bir cemile olmak üzere, tefeci Karnik biraz Allah'tan, Hz. Meryem'den bahsettikten sonra, borsadan, bankadan, tahvilâttan dem vurur, on sene sonra müreffeh bir hayat süreceğini nakleder, dururdu.

Zamanla ihtiyar tefeci, kendilerine kahve içirtmediği için ahbapsız kaldı. Yalnız Takuhi, ihtiyarın sözlerini dinlerdi. Takuhi, kocakarı olduğu halde, henüz kız idi. On sene sonra, servet mayalanınca, Takuhi'yi de evlendirecekti.

Takuhi, bu martavallara kulak asmamakla beraber dinlerdi. Fakat unutmayalım: Tefeci Karnik on sene sonra, servetinin gerçekten çoğalacağına kani idi. Sehimlerin ve tahvilâtın asla kuponlarını kesmiyordu. On sene sonra (hayli ihtiyarlayacağından) artık bir miktar para yiyebilirdi.

Bir gün, ihtiyar fena hastalandı. Yeğeninden başka birçok papazlar nezdine geldi. Ölülere mahsus son dualar yapıldı. Bununla beraber tefeci Karnik ruhen rahatsız değildi:

— Artık bundan sonra, her sene kaplıcalara gitmeliyim! diye söyleniyordu. Biri dedi ki:

— Doktor İmamyan Efendi pek mahirdir. Onu çağırsak.

İhtiyarın kulakları dikildi:

—Vizitesi kaça?

Sonradan bir dalgınlık başladı. Tefeci Karnik hem ıstırap çekiyor, hem servet sayıklıyor: «Yüz tane İstanbul rıhtımı tahvili, yüzde dört faizli yüz adet Anadolu şimendifer tahvili. Bin tane Rumeli..»

Derken öldü. Öldüğü ana kadar markları altın sanıyordu. Vartabet Hamparsum:

— Bahtiyar, dedi. Son dakikaya kadar kendisini milyoner biliyordu. Daha ne istersin? Dünya bir hayal değil mi?

3 AĞUSTOS günü sabah saat 06,00'da Akdeniz'de seyreden Goeben'in telsizi, Fransa'ya harp ilân edildiğini bildirdi. Bunun üzerine Amiral Souchon da, Fransızlar da süratlerini arttırdılar. Fakat Goeben'in sürati Fransızlar'dan fazla idi. 4 ağustos günü saat 02.00'de gayesine ve atış menziline iyice yaklaşmıştı. Tam o sırada Amiral Tirpitz'den İstanbul'a gitmesi hususundaki emri aldı. Ama sonradan hâtıratında kendisi de yazdığı gibi, «gayeye bu kadar yaklaşmışken, ateş ânının hepimiz tarafından hevesle özlenen tadını tatmadan» geri dönmeyi arzu etmedi. Böylece Cezâyir sahilleri, sabahın ilk ışıkları altında görülene kadar rotasına devam etti. Sonra, bir Rus sancağını toka ederek ateş menziline girdi ve «ölüm ve panik getiren,» top atışına başladı. Sonradan bu seyir hakkında hâtırat yazan gemi personelinden birinin dediği gibi, «hile, parlak bir başarı kazanmıştı.»

Philippeville, Goeben ve Breslau tarafından bombalandıktan sonra, Amiral Souchon, geldiği yoldan Messina Boğazı'na doğru ilerlemeye başladı. Orada 1200 mil uzakta olan İstanbul'a hareket etmeden evvel Alman ticaret gemilerinden kömür ikmali yapmak niyetinde idi.

O sabah, saat 09,30'da bütün gece batıya doğru yol almış olan Indomitable ve Indefatigable adlı İngiliz gemileri, Bone açıklarında Messina'ya doğru yol almakta olan Goeben ve Breslau'a rastladı. Fakat henüz İngiltere, Almanya'ya harp ilân etmemiş olduğundan, gemiler birbirlerinin 8 000 yarda açığında, sadece toplarını birbirlerinin üzerine drisa ederek ve âdet olan selâmlamayı yapmayarak ge-

KORKUNÇ TAKİP

I. Dünya Savaşı'nda bir filo.

Sonradan Yavuz ve Midilli adını alan Goeben ve Breslau, I. Dünya Savaşı başladığı sırada Akdeniz'deydi. Savaşın başlamasıyle beraber, Müttefik Deniz Kuvvetleriyle bu iki harp gemisi arasında korkunç bir takip başladı. Goeben ve Breslau kaçıyor, Müttefikler kovalıyordu. Bu yazıda Goeben ve Breslau'ın Türkiye'ye gelmesiyle sonuçlanan bu müthiş takibin heyecanlı hikâyesini okuyacaksınız.

Yazan: Barbara Tuchman
Çeviren: Dz. Yzb. Turan Özen

çip gittiler.

Amiral Souchon, İngiltere harbe girmeden, İngiliz gemileri ile mümkün olduğu kadar arasını açmak için kazanlarının verebileceği kadar süratini arttırdı. Indomitable ve Indefatigable da dönerek onları takip etmeye başladılar. Harp ilân edilene kadar izlerini kaybetmek istemiyorlardı. Telsizleri Amiral Milne'e ve o da hemen İngiliz Deniz Kuvvetleri'ne durumu rapor etti: «Indomitable ve Indefatigable, Goeben ve Breslau'ı takip ediyorlar. 37 44 No. 07 56 E.»

İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı hırsından köpürüyordu. İngiliz gemileri, düşmana bu kadar yaklaşsınlar da ateş açamadan geçip gitsinler. Olacak iş değildi bu. Churchill hemen bir mesaj çekti: «Çok güzel. Düşmanı takibe devam ediniz». Sonra da başbakan ve dışişleri bakanıyle konuşarak, şayet Goeben ve Breslau, Fransız nakliye gemilerine hücum ederse, Milne'e, gemilere müdahale hakkının verilmesini istedi. Maalesef Amiral Milne, gemilerin mevkilerini verirken, gidiş istikametlerini vermediğinden Churchill, Goeben ve Breslau'ın Fransız nakliye gemilerini vurmak için hâlâ batıya doğru gittiğini sanıyordu.

İngiliz Başbakanı Asquith'in dediği gibi, «Winston, harp elbiselerini giymişti.» Goeben'i batırmak için deniz harbinin başlamasını istiyordu. Esasen Başbakan Asquith de aynı fikirdeydi, ama bu fikrini açtığı hükümet üyeleri, Almanya'ya verilen ültimatomun vakti dolmadan herhangi bir şekilde harekete geçmek istemiyorlardı. Bu şekilde Goeben'i batırmak için ele geçirilen ikinci fırsat da kaçırılmış oluyordu.

Şimdi, Akdeniz'in sakin yüzeyi üzerinde ümitsiz bir yarış başlamıştı. Amiral Souchon, takipçileriyle arasını açmak için çabalarken, İngilizler de mesafeyi kapatmaya gayret ediyordu. Gemisinden son sürati alabilmek için devamlı olarak talimat veren Souchon, sonunda hızı 24 mile çıkarabildi. Normal olarak kazan önünde ve kömür tozu içinde iki saatten fazla durulmasına müsaade edilmeyen ateşçiler, ağustos sıcağında gitgide artan bir gayretle, alevler önünde çalışıyorlardı. Akşama kadar dört ateşçi öldü. Fakat yavaş yavaş av ile avcı arasındaki mesafe açılmaya başlamıştı. Indomitable ve Indefatigable de kazan arızasından şikâyetçi idiler. Süratlerini uzun bir süre muhafaza edemiyorlardı. Öğleden sonraki takibe Albay John Kelly komutasındaki Dublin hafif kruvazörü de katıldı. Saatler ilerledikçe aralarındaki mesafe de gitgide açılıyordu. Nihayet saat 17.00 sularında Indomitable ve Indefatigable atış menzilinin dışında kalmışlardı. Sadece Dublin halen göz mesafesini takip ediyordu. Saat 19.00 sularında, koyu bir sis bastırdı. Saat 21'de Goeben ve Breslau, çöken karanlığın içinde kayboldular.

İngiliz Deniz Kuvvetleri'nde, bütün gün, Churchill ve etrafındakiler âdeta bir işkence içinde kıvranıp durdular. Saat 17' de de Bahriye Birinci Lordu Prens Louis halen, Goeben'in batırılması için ellerinde vakit kaldığını düşünüyordu. Fakat, Almanya'ya verilen ultimatomun müddeti ancak gece yarısı dolacağı için Churchill gemilerin batırılmasına emir veremiyordu. İngilizler böylece gece yarısının gelmesini beklerken, Goeben, Messina'ya ve dolayısıyle kömüre kavuştu.

ZIRHLILARIN YERİ BİLİNMİYORDU

İngiliz gemileri atış serbestliğine malik oldukları vakit ise artık Goeben ve Breslau'ı yakalama imkânı kalmamıştı. Dublin'in verdiği son rapordan, Goeben'in Messina'da olduğu tahmin ediliyordu. Fakat bu defa da İtalya'nın tarafsızlığını ilân ettiği bildirilerek bu hususa son derece riayet edilmesi ve ne olursa olsun, İtalyan kara sularına 6 milden fazla sokulmaması emredildi.

Messina Boğazı'na girmesi yasaklanan Milne, son çareyi, boğazın iki tarafına nöbetçi gemi koymakta buldu. Goeben'in tekrar batıya gideceğine inandığı için kendisi, sancak gemisi Inflexible ve yanında Indefatigable olduğu halde boğazın batı Akdeniz'e açılan çıkışı önünde beklerken, Gloucester hafif kruvazörünü de boğazın Doğu Akdeniz'e açılan çıkışı önüne yolladı.

Gene bütün gücünü batıda yoğunlaştırmak isteyen Milne, Indomitable kruvazörünü de kömür ikmali yapmak üzere Malta yerine, yakında bulunan Bizerte'ye gönderdi. Böylece, Goeben batı yerine doğuya gittiği takdirde, İngilizler'in üç büyük gemisinden hiç biri Goeben'in yolunu kesecek durumda değildi.

İki gün müddetle Milne, Goeben'in mutlaka batıya gideceği sabit fikriyle Sicilya'nın batı tarafındaki sularda dolaşıp durdu. Goeben'in başka türlü hareketine ihtimal vermeyen İngiliz deniz kuvvetleri de, Milne'nin bu tertibine sesini çıkarmadı.

KAÇMAK İÇİN İLK ŞART: KÖMÜR

Bu iki gün süresince Mesina'daki bütün güçlüklere rağmen Amiral Souchon, kömür ikmalini yapıyordu. İtalyanlar, tarafsızlık kanunlarına dayanarak 24 saat zarfında limanın terkedilmesi hususunda ısrar ediyorlardı. Bir Alman ticaret gemisinden yapılan ikmal, geminin güverte kaplamaları söküldüğü halde, normalin üç misli zaman alıyordu. Amiral, liman sorumluları ile kanunun münakaşasını yaparken, gemide bulunan herkes, bütün gayretiyle kömür aktarmaya çalışıyordu. Bandonun çaldığı vatan marşları, subayların vatanseverlik konuşmaları, fazla bira vaadleri, personelin çalışma hızını arttırıyor ve herkes, üstü başı kömürden simsiyah olup ağustos sıcağından baygın düşene kadar kömür aktarma işine yardım ediyordu. 6 ağustos günü öğle vaktine kadar ancak 1500 ton kömür alınabilmişti. Gemide biraz daha fazla gayret gösterecek tek kişi kalmamıştı. Amiral Souchon, istemeye istemeye aktarma işinin durdurulmasını ve saat 17'de hareket hazır olmasını emretti.

Messina'da iken tehlikeli durumu artıran ve kendisini kritik bir kararla karşı karşıya bırakan iki mesaj almıştı. Bunlardan bir tanesi Amiral Tirpitz'in İstanbul'a gidiş emrini, «İstanbul'daki politik olaylar dolayısıyle» iptal eden mesajı idi. Bu değişmeye, Türkiye'de meclisin iki gruba ayrılması sebep olmuştu. Enver Paşa, Alman büyükelçisine, Goeben ve Breslau'ı, Çanakkale Boğazı'nı koruyan mayınlardan geçmesi için izin vermişti. Ama bu geçiş, aşikâr olarak, Türkiye'nin tarafsızlığını bozacak bir hareket olacağından sadrâzam ve kabinenin diğer nazırları bu iznin geri alınmasını istiyordu.

Tirpitz'in ikinci mesajı da; Souchon'a, Avusturyalılar'ın Akdeniz'de kendisine yardım edemiyeceklerini ve bu şartlar altında, hareket tarzını tayinde serbest ol-

Yavuz, bir vakitler halkın sevgilisiydi.

duğunu bildiriyordu.

Souchon, kazanlarının Müttefik perdesini yararak Cebelitarık'a gidecek gücü veremiyeceğini biliyordu. Pola'ya giderek Adriyatik'te hapis olmayı da göze alamıyordu. Bu takdirde kaderi tamamen Avusturyalılar'ın elinde olacaktı. Nihayet, aksi emredildiği halde, İstanbul'a gitmeye karar verdi. Maksadı, sonradan kendisinin de izah ettiği gibi aşikârdı: «Arzuları hilâfına da olsa, Türkler'i harbe sokmak, harbi, Türkler'in ezelî düşmanları Ruslar'a karşı Karadeniz'e yaymak.»

Saat 17.00'de hareket etmek üzere istim tutulmasını emretti. Gemide olanlar kadar, sakildekiler de, Goeben ve Breslau'ın yüzde yüz bir ölüme gitmek üzere hazırlandığını biliyorlardı. Heyecanlı Sicilyalılar bütün gün rıhtımı doldurarak «ölmek üzere olan kişilere» kartpostallar satmaya çalıştılar. Gazeteler, ilâve nüshalarına «Ölümün Pençesinde», «Utanç yahut Mağlubiyet», «Ölüme veya Zafere Seyahat», diye başlıklar attılar.

«ÖLÜMÜN PENÇESİNDE»

Takip edileceğini bilen Amiral Souchon karanlık basmadan ayrılmaya karar verdi. Böylece, sanki Adriyatik denizine gidiyormuş gibi bir kuzey rotası tutturup bunun görüldüğünü anladıktan sonra, karanlık basınca doğuya dönerek düşmanını aldatmayı düşünüyordu. Bütün seyrine yetecek kadar kömürü olmadığı için, Yunanistan yakınlarındaki Cape Malea'da bir kömür gemisiyle buluşması lâzımdı.

Goeben ve Breslau, Messina Boğazı'ndan çıkar çıkmaz hemen görüldüler ve ağızda karakol yapan Gloucester tarafından takip edilmeye başladılar. Gloucester Breslau ile aynı kuvvette olmasına rağmen, Goeben tarafından 18 000 yarda mesafeden kolayca batırılabileceği için, takviye kuvvetleri gelene kadar düşmanı sadece göz altında tutmaktan başka bir şey yapamazdı. Derhal Messina Boğazı'nın öbür yanında karakol yapmakta olan Amiral Milne'e, Goeben'in mevkiini ve rotasını telsizle bildirdikten sonra, açık denize doğru gemileri takibe başladı. Karanlık çökerken, saat 20'ye doğru, rotasını karaya çevirdi. Böylece sağ tarafında yükselen ay ışığı altında, gemileri devamlı olarak gözetleyebileceğini umuyordu. Bu manevra kendisini atış menzili içine soktuysa da, durum, Goeben'i ateş açmak için pek iştahlandırmadı. Parlak gecede iki gemi silueti arkalarında bir üçüncü-

sü olduğu halde, Messina'da alınan kötü kömürden ötürü, koyu dumanlar çıkartarak, seyrettiler.

Milne, Goeben'in Akdeniz'in doğusuna çıktığını öğrenince olduğu yerde kaldı. Şayet, Goeben aynı rotaya devam ederse Adriyatik ağzında nöbet tutan Amiral Troubridge'in gemileri ile karşılaşacaktı. Şayet Goeben'in bu rotası aldatıcı bir rota olup da, sonradan batıya dönecek olursa, bu defa da kendi gemileri karşısına çıkacaktı. Hatırına başka bir ihtimal gelmiyordu. Sadece bir gemi, hafif kruvazör Dublin, Troubridge'in gemilerine katılmak üzere doğuya yollandı.

TROUBRİDGE TEREDDÜT EDİYOR

Bu arada Gloucester'den yakasını kurtaramayan Goeben, bu aldatıcı rotaya daha fazla devam edemeyeceğini anladı. Aksi takdirde, kömür almak için vaktinde istenilen yerde olamayacaktı. Takip edilsin veya edilmesin, doğuya doğru rotasını değiştirmek mecburiyetindeydi. Nihayet Gloucester'in telsizine, rota değiştirişini rapor edememesi için müdahale ederek doğuya doğru döndü. Fakat taktik muvaffak olmadı. Albay Kelly'nin, rotanın değiştiğini bildiren telsizi, gece yarısı hem Troubridge'in, hem de Milne'in eline geçti. Bunun üzerine Milne, kömür ikmali yapmak, bilahare harbe devam etmek üzere Malta'ya yollandı. Artık bütün iş Troubridge'e kalıyordu.

Troubridge, Avusturya donanmasının çıkmasına, Alman gemilerinin de içeriye girmesine mani olmak üzere, Adriyatik ağzında bekliyordu. Derhal güneye seyrettiği takdirde önüne çıkabilirdi. Fakat acaba savaşı kazanabilir miydi? Filosunda her biri 14 000 tonluk ve 9,2 inçlik toplarla donanmış Defence, Black Prince, Warrior ve Duke of Edinbourgh gemileri vardı. Bu gemilerin atış menzilleri, Goeben'in 11 inçlik toplarından azıcık kısa idi. İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Milne'e verdiği ve Milne'in de kendisine bir emir olarak tebliğ ettiği «üstün kuvvetlerle çatışmaktan sakınma» mesajı vardı. Milne'den başka emir alamayan Troubridge, sabah şafak sökerken saat altı sıralarında, düşmanın önünü kesmek kararını verdi. Sabahın ilk ışıkları doğuya doğru seyreden Goeben ve Breslau'ın gözlerini alacak ve kendisine iyi bir görüş sağlayacaktı. Böylece, onların silâh üstünlüğü, kendisinin daha iyi bir görüşe sahip olması ile bertaraf edilmiş ola-

I. Dünya Savaşı'nda, Avusturya - Macaristan donanması.

caktı. Gece yarısından hemen sonra tam yolla güneye doğru seyretmeğe başladı. Fakat dört saat sonra fikrini değiştirdi.

Sabaha karşı saat dört sıralarında hâlâ Goeben ile karşılaşmayan Troubridge artık onunla karşılaşmak ümidinin kalmadığına kanaat getirdi. Goeben ile güneş yükseldikten sonra karşılaştığı takdirde, bütün gemileri birbiri peşi sıra batırılabilirdi. Kendi gemilerinden herhangi birinin Goeben'e kâfi derecede sokulup top ateşe ve torpito ile Goeben'i batırma şansının pek az olduğunu görüyordu. Goeben'in Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından «savaşılmaktan kaçınılması gereken bir üstün kuvvet» olduğuna karar verdi. Takip etmeyi bıraktı, telsizi ile Milne'i durumdan haberdar etti ve saat 10.00'a kadar Milne'in ağır kruvazörlerinden birini görebilmek ümidi ile Zante adasının açığında dolaştıktan sonra, Adriyatik ağzında, Avusturya donanmasını gözleme görevine yeniden başlamak üzere gereken hazırlıkları yapmak için Zante limanına girdi. Böylece, üçüncü fırsat da kaçırılmış oldu ve Goeben, kaderin büyük yükü ile yoluna devam etti.

Sabah saat 5,30'da, Goeben'in hâlâ batıya dönmek niyetinde olduğuna inanan Milne, Gloucester'e yavaş yavaş geriye sarkmasını emretti. Ne o, ne de İngiliz Deniz Kuvvetleri, Goeben'in kaçmaya çalışan, savaşmaktan ziyade, uzaktaki gayesine varmaya çabalayan bir gemi olduğuna ihtimal vermiyorlardı. Phillippeville bombardımanından ve Alman bahriyesinin harp öncesi yıllarındaki gelişme tarzının tetkikinden sonra herkes, Goeben'i ilk fırsatta dönerek ticaret filosunu vurmaya çalışacak bir korsan gemisi olarak görüyordu. Eninde, sonunda, bir köşede Goeben'i sıkıştıracaklarını düşünüyorlardı. Bu yüzden de takipte gevşek davranıyorlardı.

ATEŞ TEATİSİ

7 ağustos sabahı Yunanistan'a yaklaşan gemileri sadece, Milne'nin işaretine rağmen Gloucester takip ediyordu. Souchon, takipten kurtulmanın yollarını aramaya başladı. Breslau'a geriye sarkmasını ve Gloucester'in önünde mayın döküyormuş gibi ileri geri hamleler ve şaşırtıcı hareketler yapmasını emretti.

Gloucester'in komutanı Breslau'un kendisini aldatma maksadı ile geriye sarktığını görünce, hemen hücum etmeye karar verdi, böylece Goeben'in dönerek, onu koruyacağını düşünüyordu. Goeben'in üstün kuvvet olup olmadığını nazarı itibara bile almıyordu. «Ne olursa olsun,» diyerek, ateş açtı. Beklediği gibi Goeben de döndü ve ateşine mukabele etti. İki taraf da bir isabet kaydedemedi. O sırada Venedik'ten İstanbul'a gitmekte olan bir İtalyan yolcu gemisi, bu çarpışmaya şahit oldu. Gloucester ateşi kesti ve geriye sarktı. Kıymetli kömürünü Gloucester'i takip ederek harcamak istemeyen Amiral Souchon da tekrar eski rotasına döndü. Gloucester yeniden takibe başladı ve Amiral Milne'in kat'î olarak Mataban Burnu'ndan daha ötede Goeben'i takip etmesini yasaklayan emrini alana kadar takip işine devam etti. Öğleden sonra da takipten vazgeçti.

TÜRKİYE'YE MÜRACAAT

Amiral Milne, ertesi gün tekrar Goeben'i aramaya koyuldu. Ne sebeptendir bilinmez, Amiral Souchon'un, Yunanlılar'ın bitaraflığını bozabileceğini düşünen Milne, onun, Türkler'in de bitaraflığını bozabileceğini hiç hatırına getirmiyordu. Esasen Amiral Souchon'un Çanakkale Boğazı'na gideceği sadece Amiral Milne'in değil, fakat İngiliz deniz kuvvetlerinde de kimsenin hatırına gelmiyordu. Neticede, Amiral Milne, Goeben ve Breslau'ı Ege Denizi'nde hapsetmeye karar verdi.

Amiral Souchon, kömür ikmalini Ege Denizi'nin içerilerinde olan Denusa Adası'nda yapmaya karar verdi. İngilizler'in artık kendisini takip edip etmediğini bilmediği için bütün gün pusuda bekledi. 9 ağustos günü sabahleyin ıssız Denusa Adası'nın sahillerine sokuldu. Burada bir tehlike vukuunda hemen hareket edebilmesi için kazanları fayrapta olduğu halde Goeben ve Breslau, oraya gelen özel gemiden kömür ikmali yaptılar.

Amiral Souchon, İstanbul ile temas temin etmek için telsizini kullanmaya cesaret edemiyordu. Messina Boğazı'ndan beri, daha güneyden bir rota takip etmek suretiyle, kendisiyle beraber gelmekte olan General adlı bir gemiye, İzmir'e gitmesini ve oradan da İstanbul'daki deniz ataşesine bir telgraf çekmesini emretti. Telgrafta şunlar yazılacaktı: «Kaçınılması imkânsız askerî şartlar, düşmana, Karadeniz'den bir hücum yapmayı gerektiriyor. Boğazlar'dan geçebilmem için gerekli tertibatı, mümkün olduğu takdirde Türk hükümetinin rızasını alarak, olmadığı takdirde hileye başvurarak alınız.» Bu, şifreli bir telgraftı.

Souchon, bu telgrafa bir cevap alamadığı takdirde, boğazı zorlamaya karar verdi. 10 ağustos günü sabaha karşı Ege Denizi'ne giren İngiliz gemilerinin telsizlerini duydu. Daha fazla bekleyemezdi.

Yavuz'un topları ölüm saçarken.

Tam o sıralarda telsiz operatörleri bir mesajı almaya başladılar: «Giriniz. Müstahkem mevkilerin teslimini isteyiniz. Kılavuzu teslim alınız.»

Amiral Souchon, bu mesajın mânasını anlayamadı. Ama yine de kuzeye doğru yol almaya başladı. Bütün gün 18 mille seyrederken, Amiral Milne de, Ege'nin ağzında, Goeben'in dışarıya çıkmasını bekledi, durdu. O gün saat 17'de Çanakkale'nin topları ile korunan tarihî ve geçilmez geçidinin ağzına geldiler. Pruva direğine «klavuz istiyorum» sancağı çekildi.

O sabah, Gloucester ile Goeben ve Breslau'ın çatışmasına şahit olan İtalyan yolcu gemisi İstanbul'a gelmişti. Geminin yolcuları arasında, İstanbul'daki Amerikan büyükelçisi Henry Morgenthau'un kızı, damadı ve üç torunu bulunuyordu. Çocuklar, dedelerine gördükleri deniz savaşını, topların patlayışını, dumanları, gemilerin manevralarını heyecanla anlattılar. Geminin İtalyan olan kaptanı, o iki Alman gemisinin Goeben ve Breslau olduğunu söylemişti. Birkaç saat sonra tesadüfen Alman büyükelçisi von Wangenheim ile karşılaşan Morgenthau, lâf arasında torunlarının hikâyesini elçiye nakletti. Mr. Morgenthau, hâtıratında yazdığı gibi Alman elçisi, haberden duyduğu «aşırı heyecanı» gizlemeye çalıştı. Öğle yemeğinden hemen sonra Alman elçisi, yanında Avusturyalı meslektaşı olduğu halde, Amerikan elçiliğine geldiler. İskemlelere ciddî bir eda ile oturduktan sonra, Amerikalı bayanı nezaket çerçevesi içerisinde, fakat detaylı bir sorguya tabi tuttular. Tek bir noktanın dahi kaçmasını istemiyorlardı. Kaç defa ateş edildiğini, Alman gemilerinin ne istikamete gittiklerini, İtalyan gemisinde bulunanların olay hakkında ne söylediklerini vs. vs. hepsini sordular. Sonra hemen hemen sevinçten uçarcasına elçiliği terkettiler.

«İNGİLİZLER'E ATEŞ AÇILSIN MI?»

Goeben ve Breslau'ın, İngiliz donanmasını atlattığını öğrenmişlerdi. Şimdi bütün iş, bu gemilerin boğazlardan geçebilmesi için Türk hükümetinin rızasını almaya kalıyordu. Boğaz ağzındaki mayınları kontrol eden harbiye nazırı Enver Paşa, Almanlar'la iş birliği yapmaya zaten arzuluydu, fakat bu konuda kendisinden daha titiz olan arkadaşlarından çekiniyordu. O gün, Enver Paşa, bir Alman askerî heyetiyle konuşurken, kendisine bir Alman subayı Yarbay Von Kress'in geldiği bildirildi. Kress, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı'ndan, Goeben ve Breslau'ın girmek için müsaade istediklerini söyledi. Enver Paşa, asrâzam ile görüş-

meden karar veremeyeceğini belirtti. Kress, müstahkem mevki komutanının derhal cevap beklediği hususunda ısrar etti. Enver Paşa, birkoç dakika sessiz sedasız durdu, sonra:

— Girmelerine müsaade edilsin, dedi.

Enver Paşa'nın cevabını beklerken, farkında olmadan nefeslerini kesen Kress ve diğer Alman subayları, derin bir nefes aldılar.

— Eğer İngiliz gemileri onları takiben boğazdan girmek isterlerse, onlara ateş açılsın mı?

Bu soruyu gene Kress sormuştu. Enver Paşa tekrar kabineye danışmadan bir cevap veremeyeceğini söyledi, fakat Kress, müstahkem mevki komutanını böyle tereddütte bırakmanın doğru olmayacağı hususunda ısrar etti:

— İngilizler'e ateş açılsın mı?

Uzun bir sessizlik oldu. Nihayet Enver Paşa cevap verdi:

— Evet.

150 mil uzakta, Çanakkale Boğazı'nın ağzında, sahilden bir Türk muhribi ayrıldı ve Goeben'e yaklaştı. Goeben'de herkes nefesi kesilmiş, sinirleri gerilmiş, muhribin yaklaşmasına bakıyordu. Az sonra muhribin gönderinde renkli bir sancak dalgalandı. Bunun manası, «beni takip ediniz» idi. 10 ağustos günü akşamı saat dokuzda, Goeben ve Breslau, sırtlarında kaderin ağır yükü ile birlikte boğazdan içeri girdiler.

Haber, dünyaya çabucak yayıldı. O gece Malta'ya, Goeben ve Breslau'ın, Çanakkale Boğazı'ndan girdiği havadisi geldi. Halen Ege Denizi'nde, adaların arasında dolaşan Amiral Milne ise haberi ertesi gün öğle vakti aldı. Milne'in üstünde bulunan makamlar, Goeben'in gerçek gayesinden o kadar habersizdiler ki, Milne'e, Alman gemilerinin boğazdan çıkma ihtimaline karşı, boğazı gözlemesini emrettiler.

PARLAK BİR FİKİR

İstanbul'da bulunan müttefik elçileri, derhal ve devamlı bir şekilde ısrar etmeye başladılar. Tarafsızlıklarını halen muhafaza etmek isteyen Türkler, Almanlar'a Goeben ve Breslau'ı geçici ve sunî bir şekilde silâhsızlandırmayı teklif etmeye karar verdiler. Fakat teklif, katî şekilde reddedildi. Uzun süren şiddetli münakaşalardan sonra, Türk nazırlarından biri, ansızın bir teklifte bulundu: «Almanlar bu gemileri bize satamazlar mı? O takdirde, gemilerin bu gelişini kontrat icabı olarak gösterebiliriz.»

Bu parlak fikir herkesin hoşuna gitti. Bu, sadece durumu kurtarmakla kalmıyor, aynı zamanda, İngilizler'in el koyduğu iki harp gemisine karşı, İngilizler'e bir misilleme hareketi oluyordu. Almanlar'ın da bu teklifi kabul etmeleri üzerine satışın yapıldığı, diplomatik kanallar yolu ile dünyaya duyuruldu ve kısa bir süre sonra gemilere Türk sancağı çekilerek Yavuz Sultan Selim ve Midilli isimleri verildi. Padişah, halkın sevinç çığlıkları içinde gemileri gezdi. İngilizler tarafından el konulan iki harp gemisinin yerine bu iki Alman gemisinin gelmesi, Türk halkını çok sevindirmiş ve Almanlar'a karşı sempati duymasına yol açmıştı.

Fakat hâlâ Türkler, karşı tarafa harp ilân etmiyorlardı. Onun yerine, Müttefikler'den tarafsızlıklarını muhafaza etmek için daha yüksek bir fiyat istiyorlardı. Ruslar, Goeben'in, Karadeniz ağzına gelmesinden o kadar telâşlanmışlardı ki, bu fiyatı ödemeye hemen hemen razı idiler. Hattâ bu uğurda, şimdiye kadar İstanbul üzerinde hiç bir hak iddia etmemiş olduklarını söylemeye kadar vardılar. 13 ağustos günü Rus Hariciye Bakanı Sazanov, Fransa'ya, Türkler'e tarafsızlıklarını muhafaza ettikleri takdirde, toprak bütünlüklerini koruyacaklarına dair bir garanti vermelerini teklif etti. Türkler'in tarafsız kalmalarına karşılık olarak «Almanlar'ın aleyhine büyük mâlî avantajlar sağlamaları» vaadinde dahi bulundu, zaferi kazansalar bile bu garantiye sadık kalacaklarını söyledi.

Fransızlar bu teklifleri kabul ettiler ve Reisicumhur Poincaré'nin ifadesiyle Türkiye'yi sakin ve tarafsız tutmak için, yeri göğü oynattılar. İngilizler'i, Türkiye'ye üçlü bir garanti vermek hususunda iknaya çalıştılar. Fakat İngilizler, bir zamanlar müttefiki oldukları Türkiye ile pazarlık etmeye yanaşmadılar. Churchil «en kavgacı» ve «en koyu bir Türk düşmanı» olduğu sıralarda hükümete, bir filoyu Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek, Goeben ve Breslau'ı batırmalarını teklif etti. Bu fikre kabinede Lord Kitchener tarafından itiraz edildi. Lord Kitchener, Türkiye'ye saldırmakla bütün İslâm dünyasının düşmanlığını kazanacaklarını ve dolayısıyle ilk düşmanca hareketin Türkler'den gelmesi gerektiğini ileri sürdü.

Ekim ayının 28'inde eski Goeben ve Breslau, Amiral Souchon'un komutasında, beraberlerinde birkaç Türk torpitobotu olduğu halde Karadeniz'e açıldılar. Odesa, Sıvastopol ve Feodesia'yı bombardıman ettiler. Bunun üzerine, 4 kasımda Ruslar, onun arkasından da 5 kasımda İngilizler ve Fransızlar Türkiye'ye harp ilân ettiler.

İsmini Taşıdığınız İnsanların Hikâyesi

Yazan: Kemalettin Tuğcu

ZEYNELÂBİDİN

Hz. Muhammed'in damadı olan Hz. Ali'nin torunudur. Annesi, İran'da hüküm süren Sâsânî hükümdarlarının üçüncüsü Yezdegerd'in kızı Şehrbânû idi. Bu kız, Hz. Ömer zamanında İran'la yapılan savaşta esir alınmıştı.

Hicretin 46. yılında doğan Zeynelâbidin, babası İmam Hüseyin' le Kerbelâ vakasında aile halkıyle birlikte esir olmuş, babasının kesik başı ile birlikte Şam'a yollanarak Yezid'in hakaretlerine ve eziyetlerine maruz kalmıştı. Fevkalâde zeki ve metin bir genç olduğu için, hakaret ve dokunaklı sözler sarfedenlere, susturucu ve şaşırtıcı cevaplar vermişti.

On iki büyük imamın dördüncüsü olan Zeynelâbidin, Yezid'in elinden kurtulduktan sonra Medine'ye çekilmiş, ibadetle meşgul olmuştur. Hz. Peygamber'in akrabasına karşı, iman sahiplerinin gösterdiği hürmeti çekemeyen Yezid taraftarları kendisini daima rahatsız ederdi.

Hicret'in doksan dördüncü yılında, 48 yaşında bulunduğu sırada vefat eden Zeynelâbidin'in dokuz erkek ve dokuz kız çocuğu dünyaya gelmiş, vefatında, hayatta bulunan 6 erkek çocuğunun en büyüğü olan Muhammed Bâkır, babasının yerini almış ve beşinci imam olmuştur.

ZEYNEP

Peygamberimiz Hazret-i Muhammed'in akrabasından ve eşlerinden birinin adıdır. Abdülmuttalib'in kızı Ümeyme'den doğmuştur. İlk Müslüman olanlardandır. Hz. Peygamber'in azatlısı ve oğulluğu Zeyd bin Hâris'le evlendirilmiş ve eşinin şehadetinden sonra, Hicret'in üçüncü senesinde Hz. Peygamber'in eşleri arasına dahil olmuştur. Hazret-i Muhammed'in azatlısının eşi ile evlenmesi, munafıkların dedikodularına sebep olduğu için kendisi hakkında âyetler inmiş, bu âyetler Zeyneb'e daima iftihar vesilesi olmuştur.

Hz. Zeyneb, iyiliği ve sadaka vermeyi çok seven, elişlerini bilen, işlediklerini, akrabasına ve fakirlere dağıtan bir kadındı. Hazret-i Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ömer, peygamberin dul kalan eşlerine beytülmalden bir para verdiği için Zeyneb'e de vermiş ve Zeyneb bu parayı derhal fakirlere dağıtarak Cenab-ı Hak' tan kendisini bir daha böyle tahsisat alacak zamana yetiştirmemesi için dua etmiş ve duası kabul olunarak Hicret'in yirminci yılında vefat etmiştir. Hazret-i Peygamber'den sonra eşleri arasında ilk ölen ve Hazret-i Peygamber tarafından Hazret-i Hadice' nin vefatından sonra Hz. Ayşe müstesna olarak en fazla hürmet kazanmış olan Zeyneb'tir. Zeyneb ismi de, kendisine Hz. Peygamber tarafından verilmiştir.

TARİHE AKAN BİR AY

Eylül 1967

4 EYLÜL

Güney Vietnam cumhurbaşkanlığı seçimini Tiyö, başbakanlığı Kao Ki kazandı.

5 EYLÜL

Ürdün Kralı Hüseyin, bizzat kullandığı bir jet uçağıyle, resmî bir ziyarette bulunmak üzere Ankara'ya geldi.

● İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi profesörler kurulu toplanarak, yeni kurulan Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde çalışacak profesörleri seçti. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dekanlığına Prof. Dr. Celâl Öker seçildi.

7 EYLÜL

İzmir'e giden eski cumhurbaşkanı Celâl Bayar, büyük bir kalabalık tarafından karşılandı.

9 EYLÜL

Türk ve Yunanistan başbakanları Keşan'da buluşarak, Kıbrıs meselesini görüştüler.

10 EYLÜL

Türk ve Yunanistan başbakanları, daha önce kararlaştırıldığı şekilde, Dedeağaç'ta ikinci bir görüşme yaptılar. Görüşmelerden kesin bir sonuç elde edilemedi.

11 EYLÜL

Türkiye'ye resmî bir ziyaret yapan Ürdün Kralı Hüseyin, yurdumuzdan ayrıldı.

13 EYLÜL

Başbakan Demirel, beraberindeki heyetle, Romanya'ya gitti.

● Büyük ud virtüozu Şerif Muhiddin Targan vefat etti.

15 EYLÜL

İsrail savaşı sırasında Mısır'ın başkomutanı olan Mareşal Amr, intihar etti. Savaşta mağlûbiyetten sonra görevinden ayrılan Amr, intihar etmeden önce, iki general tarafından sorguya çekilmişti.

16 EYLÜL

Başbakan Demirel, yurda döndü.

17 EYLÜL

Kayseri'de, Sivasspor - Kayserispor maçı sırasında büyük bir arbede çıktı. 40 ölü, yüzlerce yaralı var. Başbakan Demirel, bu yüzden Rusya seyahatini bir gün geri bıraktı.

19 EYLÜL

Başbakan Demirel ve beraberindeki parlamento üyeleri ve gazetecilerden mürekkep heyet, Rusya'dan gönderilen özel bir uçakla Moskova'ya gitti. Ruslar'ın yaptığı teklif üzerine, seyahat daha önce kararlaştırılan süreden fazla sürecek.

● Kayseri'deki arbedede ölen 37 Sivaslı'nın cenazesi, Sivas'ta büyük törenle kaldırıldı.

22 EYLÜL

Millî eğitim bakanı, liselere ihtiyarî din dersi konduğunu açıkladı.

25 EYLÜL

Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te büyük bir sevgiyle karşılanan Başbakan Demirel ve beraberindeki heyet, Azerbaycan'ın başkenti Bakû'ya geldi. Heyet, Bakû'da on binlerce Türk'ün içten gelen tezahüratıyle karşılandı. Gece verilen temsilde millî marşımızı dinleyen Azerbaycanlılar göz yaşlarını tutamadılar.

26 EYLÜL

Çanakkale Boğazı'na gizli olarak geçmek isteyecek denizaltıları haber almak için, özel elektronik kontrol cihazları kondu.

27 EYLÜL

NATO ittifakına dahil ülkelerin savunma bakanları Ankara'ya geldi. Gelen bakanlar şunlardır: McNamara (A.B.D.), Prof. Karl Carsteus (Batı Almanya), Roberto Tremollini (İtalya), Leo Cadiox (Kanada), W. Den Toem (Holanda), Dennis Healey (İngiltere).

29 EYLÜL

Süleyman Demirel ve beraberindeki heyet, özel bir uçakla Rusya'dan döndü. Demirel'in Rusya seyahati münasebetiyle yayınlanan Türk - Sovyet ortak bildirisinde iki memleket arasındaki temel menfaatler hakkında fikir teatisinin faydalı olduğu belirtildi.

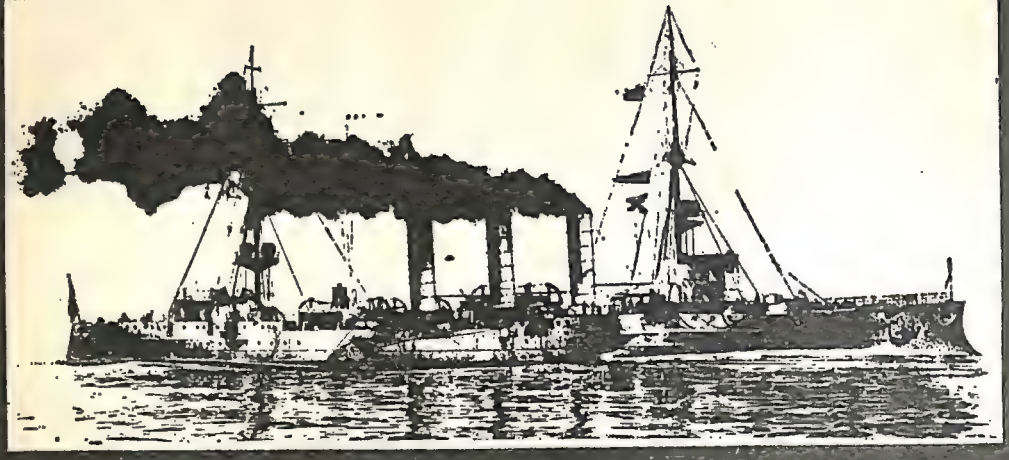

Alman savaş gemisi: Emden.

EMDEN'in SONU

Geçen sayımızda Emden adındaki Alman harp gemisinin I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine korsanlığa başlayışını anlatmıştık. Bu sayımızda, Emden'in nasıl yakalandığını okuyacaksınız.

YIL, 1914. Günlerden, aralığın 9'u. Alman savaş gemisi Emden, Büyük Okyanus'taki Direction adalarının mercan dolu kıyılarından ağır ağır açılıyor. Gemide olağanüstü bir hareket var. Sert emirler duyuluyor.

Kumanda odasından çıkan Von Müller'in canı sıkkındı, Avustralya savaş gemisi Sydney hızla yaklaşıyor, durum Emden için hiç de parlak görünmüyordu.

Sydney'in komutanı Glossop, Direction adalarındaki telsiz üssünden, bandırası meçhul bir geminin, adaya yaklaştığı haberini almış, hemen adaya doğru dümen kırmıştı. Süratli bir gemiydi Sydney, bu sebeple de daha Emden, üsteki telsiz istasyonunu zaptedip havaya uçurmadan adaya varmıştı bile.

Von Müller, durumun Avustralya gemisine çok elverişli olduğunu görmeyecek kadar tecrübesiz bir gemici değildi. Bir defa Sydney, tonaj bakımından daha büyüktü, süratliydi, sonra da daha kuvvetli ve uzun menzilli toplara sahipti. Üstelik savaş durumuna girmişti bile, halbuki Emden henüz koydan çıkmak üzereydi.

Albay Glossop, gemisinin elverişli durumunu farkettiğinden, Emden'e manevra imkânı vermemek istiyordu.

Von Müller, savaştan kaçınmanın pek mümkün olmayacağını kestirdi:

— Savaş flamasını çekin, diye emretti.

Siyah beyaz savaş flaması direğe çekilirken, Sydney de, hızla Emden'e yaklaşmaktaydı. Gene de ilk ateşi açan Emden oldu. İlk üç salvo Sydney'i yalayıp geçti. Dördüncüsü, ön güverteye düştü. Parlak sarı bir duman yükseldi.

Von Müller, başlangıca sevinmişti, topçu subayına:

— Çok güzel, Gaede, dedi.

Çok güzel ne kelime, Emden için bu atış fevkalâde sayılırdı. Mermi, Sydney'in atış kontrol odasına isabet etmiş ve bazı otomatik aletleri parçalamıştı. Tabiî bundan Von Müller'in haberi yoktu.

Sydney, hemen hızını kesti, böylece Emden'le arasındaki uzaklık 7 000 yardaya çıktı. Artık Emden'in ateş menzilinin dışındaydı. Emden, ateşe devam etse bile, ona bir zarar vermeyecekti. Ama, kendisi 15'lik toplarıyle, Emden'i rahatça dövebilecekti.

Savaşa başlandıktan on dakika sonraydı. Sydney'in ağır topları Emden'i hırpalamaya başladı, salvolar birbiri ardınca Alman savaş gemisinin yanında patlıyordu. Bir patlama Emden'in kaptan köprüsünü sarstı, topçu subayı Gaede:

— Vuruldum, diye bağırdı.

Alnından yanaklarına doğru ince bir kan şeridi süzülüyordu. Bir patlama daha; bu defa, torpido subayı Witthoeft düştü yere, başından yaralanmıştı. Derken, telsiz dairesi isabet aldı. Bütün cihaz parçalanmıştı.

ALMANLAR'IN KAYBI ARTIYOR

Sydney ateşe devam ediyordu, artık daha isabetliydi atışları. Mermiler havada, güvertede patlıyordu. Yoğun bir barut kokusu dolmuştu her yana, sert emirler, yaralananların iniltilerine karışıyordu.

Bir mermi ön topların az gerisinde patladı, teğmen Zimmermann güç attı kendisini yere, sağ kolu biraz sıyrıldı, ama kuledeki bütün mürettebat öldü.

Torpito subayı Witthoeft, mümkün olduğu kadar Sydney'e yaklaşmak fikrindeydi. Kumandana bunu söyledi. Von Müller de aynı şeyi düşünüyordu ama, Emden'e bir türlü istim tutturamıyordu; hızı hâlâ Sydney'inkinden azdı.

Saat onu yirmi geçiyordu. Emden döndü, son bir çabayla Sydney'e doğru yaklaşmaya başladı. Ne var ki, gemideki iç haberleşme sistemi felce uğramıştı. Emirler posta erleriyle gönderiliyordu. Hemen hemen bütün toplar ateş edemeyecek bir haldeydi; dümen parçalanmıştı.

Saat on buçuğa doğru, topların ateş edemeyeceğini gören Von Müller, şansını torpitoyla denemeye karar verdi. Ama, dümeni parçalanmış bir gemi ile buna da imkân yoktu.

Saat on bire doğru bir mermi, henüz ateş edebilen 1 numaralı topun yanıbaşında patladı, topçu subayı Gaede, yere yığıldı kaldı, üniforması kanlar içindeydi, güçlükle soluk alabiliyordu. Kayzer Wilhelm'in yeğeni Prens Franz von Hohenzollern koştu, ama çok geçti artık. Gaede bir, iki kelime mırıldandı, sonra başı yana sarktı.

SON HAMLE

Von Müller durumu ümitsiz görüyor, gene de son bir darbeyle Sydney'i torpillemek istiyordu. Hemen hemen imkânsız bir şeydi bu, dümensiz, yoğun bir ateş altında, savaşmaya çabalayan Emden'i ancak bir mucize kurtarabilirdi. Bir, iki torpil atmak gayreti de boşa gidince, hemen karar verdi: Gemiyi, karaya oturtacaktı.

Ne var ki, Sydney'in komutanı Glossop, hissetmiş, Von Müller'in ne yapmak istediğini anlamıştı. Hemen Sydney'in hızını arttırdı. Mercan kayalarına bindirmeden Emden'i yakalamak istiyordu.

Saat on biri çeyrek geçe Emden, büyük bir gürültüyle mercan kayalarına bindirdi. Makinaları bir an durdu, sonra işledi, sonra tekrar durdu. Von Müller, gemiyi iyice batırmak fikrindeydi, böylece hiç olmazsa Emden düşmanın işine yaramayacaktı.

Kumandan Glossop, Emden'in karaya oturduğunu ve su almaya başlayıp yana yattığını görünce ateşi kesti. Faydasızdı artık ateş etmek.

Von Müller, Sydney'in hızını kesip ateşi durdurduğunu görünce, rahat bir soluk aldı. Hemen mürettebatı topladı, filikalara bindiler. Yaralıların durumlarına baktı. Zaten bir zaman önce mürettebata isterlerse denize atlayıp sahile yüzmelerini söylemişti. Bu arada Prens Franz'a, gemideki harap olmamış topları dinamitle paraçlamasını ve gizli bazı belgelerle, gemi jurnalini imha etmesini emretti.

MÜRETTEBAT, SAHİLE ÇIKIYOR

Kızgın öğle güneşi, yaralılara bir hayli güçlük veriyordu. Gemide doğru dürüst kullanılabilecek bir şey yoktu, hepsi alt anbarlarda kalmıştı. Su tankeri parçalanmıştı. Yaralılar, ancak borudaki suyu kullanabiliyorlardı, bu da sadece ağızlarını çalkalamaya yetiyordu.

Yaralılar güverteye çıkarılmıştı. Bu yüzden bir tehlike daha beliriverdi: Adanın civarında iri deniz kuşları vardı, kan kokusuna koşmuş, geminin güvertesi civarında uçuşup duruyorlardı. Hattâ arada bir yaralılara saldırmaktaydılar. Bunun üzerine Von Müller, gerekli tedbiri aldırdı, bir kısım mürettebat, kuşlar saldırınca, tabanca ve uçları çengelli sopalarla kuşları kovmaya çalışıyordu.

Bütün gün böyle geçti, güneş iyice alçalmıştı. Derken, Sydney yaklaşmaya başladı. Emden'in uzağında durdu. Işıldakla Emden'e işaret veriyordu ama, Emden'de bütün şifre kitapları yakıldığından mesa-

Von Mücke ve adamları, adadaki telsiz üssünü havaya uçurduktan sonra limanda buldukları bir yelkenliyle adadan kaçtılar.

Emden, şiddetli bir savaşa tutuşmuştu.

ja nasıl cevap verileceğini kimse bilmiyordu. Von Müller, bayrakla, gemide şifre kitabı olmadığını işaret etti. Buna rağmen Avustralya gemisi durmadan işaretine devam ediyordu. Ya denileni anlamamış, ya da hiç oralı olmamıştı. Birden mermiler patlamaya başladı. Sydney ateş ediyordu. Von Müller kızdı ama, elinde, Avustralya gemisine durumu haber verecek bir vasıta yoktu. Mürettebata:

— İsteyen denize atlayıp yüzerek karaya çıksın, dedi.

Bir kısım mürettebat denize atladı, bereket Sydney'in atışı uzun sürmedi, yirmi dakika sonra kesildi. Von Müller ateşin kesildiğini görünce hemen flamaları indirdi, yerine beyaz bayrağı çekti.

VON MÜLLER TESLİM OLUYOR

Sydney'in kumandanı Emden'e ne bir doktor, ne de bir yardım gönderiyordu. Von Müller de duruma içeriliyor, bunun milletlerarası anlaşmaları ihlâl olduğunu söylüyordu. Hava iyice kararmıştı, artık Sydney seçilmiyordu. Belki de Direction adalarına gitmiş, telsiz üssünü uçurmak için adaya çıkmış olan Alman gemicilerini yakalamak istiyordu.

Hava da kararmıştı artık, Emden'de yapacak daha bir hayli iş vardı. Yiyecek, içecek kalmamıştı. Ölenlerin, törenle denize atılması, yaralıların bakımı çok vakit alıyordu.

O geceyi çok huzursuz geçirdiler. Sabah şafak sökerken Emden'in subay ve erleri yeniden işe koyuldu. Sydney, meydanda görünmüyordu. Von Müller'in bütün ümidi Sydney'in onlara bir yardım yollamasıydı. Öğleye doğru, Avustralya gemisi ufukta belirdi, yaklaştı, filikalarını indirdi. Yardım geliyordu.

İlkin yaralılar taşındı. Bu arada bir Avustralyalı subay Von Müller'le konuşup ondan bir garanti almıştı: Almanlar, herhangi bir çatışma çıkarmıyacaklardı.

Yaralıların Sydney'e taşınması, akşama kadar sürdü, Von Müller bundan sonra durumu gözden geçirdi. Avustralya gemisiyle yapılan savaşta, Emden'in 7 subayıyle, 134 eri ölmüş, iki subay ve 63 er de yaralanmıştı. Kısa bir savaş için oldukça ağır bir kayıptı bu.

Von Müller'i komutan Glossop karşıladı, kahramanca savaştığından dolayı Alman subayını tebrik etti. Sonra da:

— Yaralılarınıza gereken ihtimam gösterilecektir, dedi. Hem bizim de kaybımız ağırdır: 4 ölü, 17 yaralı.

Komutan Glossop, harp esirlerini Kolombo limanına çıkarmayı düşünüyordu. Ne var ki kafasını da bir nokta kurcalayıp durmaktaydı. Telsiz üssünü havaya uçurmak için Direction adasına çıkan bir kısım Alman subay ve erlerini bütün aramalarına rağmen bulamamıştı. Onların, adadan kaçmaları güç bir ihtimaldi ama, görünmez bir kuş gelip onları almıştı işte.

Sydney, Keelin adasından ayrılıncaya kadar Von Müller güvertede durup baktı Emden'e. Artık alaca karanlıktı, pek seçilemiyordu Emden, hayal meyal görülüyordu. Derken koyu bir karanlık indi, Emden görünmez oldu.

ADADA KALANLAR

Hellmuth von Mücke, adadaki telsiz üssünü uçurmuş, tam sahile geliyordu ki, Emden'in, yavaş yavaş açıldığını gördü. Hiç bir anlam verememişti buna, yoksa Von Müller unutmuş muydu onları. Bu da, imkânsızdı. O halde?

Birden Emden'in sağında, solunda patlayan mermilerin çıkardığı siyah dumanları gördü. Demek bir düşman gemisi yaklaşıyordu. İçi ezildi bir an, eğer Emden savaşta yenilirse bir daha onların da anavatanı görme ihtimali ortadan kalkıyordu. Sonra, ya düşman gemisi Direction adasına asker çıkarıp onları esir ederse?

Birden aklına bir fikir geldi, adaya çıkıp, İngilizler'in telsiz üssünü havaya uçururken gözüne, koyda demirli duran ufak bir yelkenli ilişmişti. Hemen adamlarını topladı, yelkenliyi ele geçirdi. Yelkenli, 30 metre boyunda, 7,5 metre enindeydi. Kamaralarında da bol yiyecek, içecek ve giyim eşyası vardı. Von Mücke sevindi buna. Önlerindeki çok güç yolculuğa rağmen hemen şevkle işe koyuldular.

OKYANUS'TA BİR YELKENLİ

Emden, görünürlerden kaybolmuştu, ufukta da hiç bir gemi görünmüyordu. Von Mücke:

— Hemen demir alalım, dedi. Civarda tehlike var, belki sıyrılabiliriz.

Von Mücke'yi kaygılandıran bir şey daha vardı: Adanın etrafındaki mercan kayaları. Sonra adamları, yelkenli bir gemiyi yönetecek tecrübeden de mahrumdular. Bereket kendisi az, çok bir eğitim görmüştü. Gene de mürettebat usta denizci olduğundan işi çabucak kavradı.

Ertesi gün, öğle vakti artık adadan iyice açılmışlardı. Ara sıra şiddetli fırtınaya tutuluyorlardı, tam da muson yağmurlarının mevsimiydi. Bereket şansları yaver gitti de, fırtınaları ucuz atlattılar.

Kasımın 23. günü, Sumatra adasına vardılar. Sumatra, Holanda'nın sömürgesiydi. Her ne kadar Holanda tarafsızdı ama, Almanlar'a karşı nasıl bir tavır takınacakları bilinemezdi. Bununla beraber Padang milletlerarası bir limandı ve buradan gerekli ihtiyacını sağlayacağını umuyordu. Yelkenli limana girdikten kısa bir zaman içinde hüviyeti anlaşılmıştı. Limandaki üç Alman bandıralı şilep, onlara haberci gönderdi, hele birinin kaptanı çok sevinmişti:

—Anavatan ve Almanlar adına tebrik ederim sizleri, dedi, iftihar ediyoruz sizinle.

Sonra onlara yiyecek, içecek ve Almanca gazeteler verdi. Aylar var ki mürettebat Almanca gazetenin yüzünü görmemişlerdi, çok sevindiler.

Ne var ki, limandaki İngilizler, hemen Almanlar'ın limanı terk etmesini istiyor, bunun için de, Holandalılar'a baskı yapıyorlardı. Von Mücke, Holandalılar'a, Ayasha'nın artık bir Alman savaş gemisi

Emden'in mürettebatı toplu halde.

Emden, aldığı yaralardan mercan kayalarına bindirip yana yatmıştı. Sonra Alman gemicileri, filikayla Sydney'e taşındı.

olduğunu, ona karşı bir davranışın Kayser'e karşı yapılmış sayılacağını ifade etti. Bunun üzerine Holandalılar, yelkenliyi enterne etmediler ama, hemen de limandan çıkmasını istediler.

BÜYÜK OKYANUS'TA ZORLU GÜNLER

Ufak bir yelkenliyle, koca Okyanus'u aşmak ve anavatana kavuşmak çok zor bir işti. Ama anavatana kavuşma azimleri vardı; bu sayede başaracaklardı. Von Mücke daha Padang limanındayken, oradaki bir Alman şilebi kaptanıyle anlaşma yapmıştı. Okyanus'ta önceden tesbit ettikleri bir yerde buluşacaklardı. Alman şilebinin adı, Choising'di.

Güç, yorucu geçen günlerden sonra, bir öğle üzeri Choising'e rasladılar. Hemen yelkenliyi batırıp, Alman şilebine geçtiler. Von Mücke, Kızıldeniz'den geçip Arabistan sahillerinde bir yere inmeyi ve oradan da kara yoluyle Almanya'ya dönmeyi tasarlıyordu.

22 günlük bir yolculuktan sonra Choising, bir gece yarısı, Von Mücke ve adamlarını, Arabistan'ın kumluk bir sahiline çıkardı.

VON MÜCKE İSTANBUL'DA

Elli kişiydi Alman denizcileri. Yorgundular, moralleri de bir hayli bozuktu. Yol, iz bilmeden Arabistan'ın çöl ve dağlarında ilerliyorlardı. Von Mücke, şöyle hesaplıyordu: İstanbul'a bir varsalar, kurtulduk demektir.

Aylar sonra bu gerçekleşti, İstanbul'a vardılar, ama adamlarından sekizi İstanbul'u hiç göremediler. Onlar, yolda küçük aşiretlerle tutuştukları savaşta canlarını kaybetmişlerdi.

Ve bir gün, 17 mayısta Von Mücke, adamlarını, büyük amiralin karşısına dizdi, sert bir selâm verdi:

— Emden görevini yerine getirmiştir, dedi. Beş subay, 7 assubay ve otuz er, anavatana dönüp donanmaya katıldı. Yeniden savaşmaya hazırız!

SON

Resimlerle

ESKİ İSTANBUL

Fenerbahçe'ye adını veren fenerin görünüşünde bugün değişiklik yok ama, çevresi hiç de öyle değil.

Yukarıda, Edirnekapı sûrları ve camisi görülüyor. Burası şimdi sûr dışından gelen vasıtaların şehre giriş yolu. Aşağıda, 50 yıl öncesinin bir kestane satıcısı.

İstanbul'un rıhtımları her zaman iş sahipleri ve onları seyre gelen işsizlerle doludur. Durum, 50 yıl önce de böyleydi.

Zamanın dev bir gemisi İstanbul limanında. Feslerini başlarından eksik etmeyen sandalcılar da müşteri bulmak için bekleşiyor.

50 yıl önceki Galata köprüsü. Şimdi ne köprüde öküz arabası var, ne de Karaköy meydanını ge çilmez hale getiren binalar.

Sağda, hâlâ yaşayan bir el sanatının eski temsilcileri; aşağıda köprüye yanaşmaya çalışan yandan çarklı bir vapur.

— Iyi bir yazının nasıl yazılacağını ancak on yılda öğrendim.

— Ondan sonra da her halde yazmaktan vazgeçtiniz.

— Ne mümkün... O zamana kadar meşhur olmuştum bile.

(1924)

Karikatür

40 yıl öncesinin mini etek karikatürleri

— Al şu gazeteyi kızım.

— Mersi, ben trende gazete okumam.

— Ben de okuyasın diye değil, bacaklarını örtesin diye veriyorum.

— Hay Allah, anneni nasıl kaybettin oğlum? Keşke eteğine asılsaydın.

— Nasıl asılayım. Eteklerine boyum yetişmiyordu ki...

— *Aman Allahım!.. Hemen şapkanı çıkar.*

— *Neden?*

— *Yaptığım hesaplara göre, şu anda Westminster katedralinde bulunuyoruz.*

— *Amcacığım çok beklediniz mi?*

— *Hayır, biraz gazete okudum, sonra da şu kavanozdaki kokulu tozdan birkaç tutam yedim.*

— *Ne diyorsun amca!.. O kavanozdaki tozlar benim ev sahibinin ilk karısının külleriydi!..*

(1875)

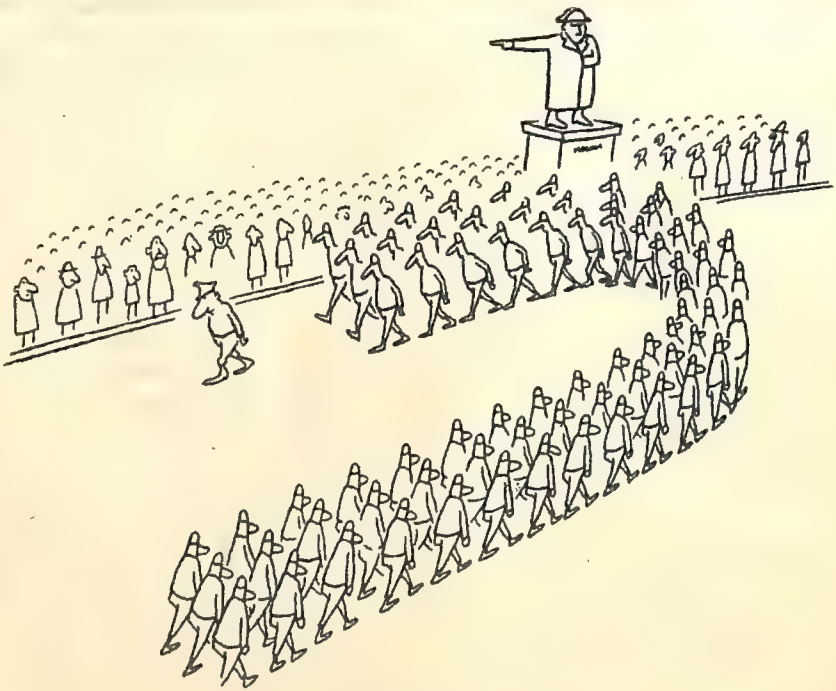

YAZISIZ

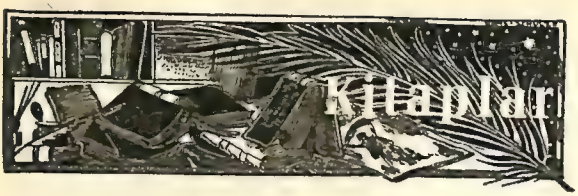

Arasında

Patrona Halil

Reşad Ekrem KOÇU, **Patrona Halil, Devlet Gücünü Zedelemiş Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı,** İstanbul, 1967, Yaylacık Matbaası, Mehmed Koçu Yayınları. Resimlendiren: Sabiha Bozcalı, 176 sayfa, 7,5 TL.

Reşad Ekrem Koçu, vaktiyle **Esircibaşı** adıyle Lâle Devri'ne ait bir tarihî roman yazmıştı. Bu küçük roman, üslûp ve mevzu bakımlarından bir şâheserdi. Son derece temiz, işlek ve zevkli bir Türkçe ile yazılmıştı. Müellifinin, Lâle Devri hayatını bütün teferrüâtıyle bildiği, devrin şahıslarını yakından tanıdığı her sayfasından belli oluyordu. Romanda, tarihî gerçeklerle çatışan hiç bir şey yoktu.

Şimdi üstat, aynı mevzuu, daha başka bir şekilde ele almış. **Patrona Halil** romanı, aynı devri işliyor. Türk tarihinin en renkli çağlarından biri olan Lâle Devri, bütün cepheleriyle gözlerimizin önünde canlanıyor. Hamam dellâki bir serserinin, dünyanın en büyük imparatorluğunda çıkarttığı uğursuz bir ihtilâl, çok canlı sahnelerle anlatılıyor. Roman, Sabiha Bozcalı'nın güzel resimleriyle süslenmiş. İlk resmin altında, R. E. Koçu'nun şu tarihî hükmü var: «1730 ihtilâlinin büyük muhterem şehidi Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa».

Edebiyatımız için bir kazanç olan bu tarihî roman, herkesin büyük zevkle okuyacağı bir eserdir.

●

Nota Yayınları

Avni ANIL, **Nota Yayınları,** Avni Anıl Yayın Ajansı neşriyatı, İstanbul, 1967, Yeni Turan Matbaası, No. 53-100, her nota 1 TL.

Günümüzün en sevilen bestekârı, gazeteci Avni Anıl'ın **Nota Yayınları**'nın ilk 52 sayısını evvelki bir nüshamızda tanıtmıştık. Son çıkan 53-100 numaralarda İsmail Baha Sürelsan'dan 5, M. Öztürk'ten 1, Yesârî Âsım Arsoy'dan 7, merhum Ahmed Çağan'dan 3, Ferid Sıdal'dan 2, Zeki Müren'den 4, Avni Anıl'dan 11, Alâeddin Şensoy'dan 1, Rüşdü Şardağ'dan 3, Salâhaddin İnal'dan 2, Necip Mirkelâmoğlu'ndan 4 parça şarkının notaları yer alıyor. Eserler, ilmî şekilde, itina ile yazılmış. Her nota, 4 sayfadır.

●

Sıvas Tıp Sitesi

Dr. Ali Haydar BAYAT, **Kuruluşunun 750. Yılında Sıvas Tıp Sitesi, 1217-1967,** Bornova (İzmir), 1967, Ege Üniversitesi, Tıp Fakültesi Yayınları, No. 58, Ege Üniversitesi Matbaası, 28 + VIII s.

Sultan İzzeddin Keykâvûs'un 1217'de yaptırdığı Sıvas tıp medrese-hastanesini inceleyen bir eser. Sonunda, müellif tarafından çizilmiş birçok resim, plan ve çekilmiş birkaç fotoğraf var.

●

Japonya'da Tatil

Necmettin ALKAN, **Japonya'da Tatil,** Ankara, 1967, Sevinç Basımevi, 304 sayfa, 7,5 TL., resimli.

Şimdi, hâkim albay rütbesiyle Askerî Yargıtay'da üye olan müellif, 1956 yılında yaptığı Japonya seyahatinin intıbalarını, bir kitap halinde toplamış. Eserde, Asya'nın mucizeler ülkesi Japonya, dikkatli bir gözlemcinin kalemiyle anlatılıyor. Japon kalkınmasının temelleri ve sebepleri üzerinde etraflı bilgiler ve müşahedeler var. Akıcı bir dille yazılmış değerli bir eser.

Y. Ö.

Tarih Postası

Şehra Ömrüm (Alsancak — İzmir)

Fransa tarihinde geçen «Restorasyon Devri» nedir?

Fransa tarihinde «restorasyon», I. Napoléon'un düşmesinden (1814-15) sonra, tahta 1791'de hal' ve idam edilen XVI. Louis'nin kardeşi XVIII. Louis'nin geçirilmesidir. Tekrar Capet - Bourbon hanedanının iktidara gelmesi ile, Fransız İhtilâli devri biter ve Restorasyon Devri başlar.

Nurettin Çalışkan (Çapa — İstanbul)

İdrîs-i Bitlisî kimdir? 1946 yılının ramazan ayı hangi günlere tesadüf eder?

İdrîs-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim'in müşavirlerinden bir tarihçidir. 1520'de öldü. *Heşt Behişt* adındaki 80 000 beyitli manzum Farsça Osmanlı tarihi çok ünlüdür. İdrîs-i Bitlisî, idarî görevlerde de başarı göstermiştir. — 1946 yılının ramazan ayı, 30 temmuz salı günü başlamış, 28 ağustos perşembe günü bitmiştir. — Üniversite hakkındaki sorunuzu, Edebiyat Fakültesi'nden öğrenmeniz münasip olur.

Hasan Sobacı (Gaziantep)

Gaziantep tarihi hakında bir kitap hazırlamak istiyorum. Hangi eserlerden faydalanabilirim?

Biz size, bu projenizden vazgeçmenizi tavsiye edersek gücenir misiniz? Bir kitabın nasıl yazılacağını başkasından öğrenerek eser telifine kalkışmak doğru değildir. Her şeyin ihtisasa dayandığı bir devirdeyiz. Bir tarihçinin vasıflarını elde etmeden tarihî mevzular kaleme alınamaz.

Naci Tandoğan (Ankara)

Kırvalık nedir? İslâm dini ile ilgisi var mıdır? Ne dereceye kadar Türkler'in âdetleri arasına girmiştir?

Biz, «kırvalık» diye bir şey bilmiyoruz. Kaynaklarda da böyle bir deyime raslamadık.

Yüksel Yavuz (Bursa)

Mecmuanızda ciltlerin sonuna bir genel fihrist koymanız çok iyi olur.

Mecmuacılıkta böyle bir usul yoktur. Misâl gösterdiğiniz eserin, ansiklopedi olduğunu unutmayınız.

Hasan Özbacak (Çerkeş — Çankırı)

Bayrağımız ne ifade eder? Şimdiki şeklini hangi tarihte almıştır?

Bu konuda mecmuamızın 1965 kasım sayısında (10. sayı) bir makale yayınladık.

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Habib Ata Giresunlu (Torul — Gümüşhane)

Bir konferans gereğince lüzumu hâsıl olan aşağıda maddeler halinde belirtilen suallere oldukça kısa zamanda tatmin edici cevabın eklice gönderilen zarfla bildirilip yollanmasını rica ederim.

Tam 14 soru sormuşsunuz. Bunlardan bazılarını cevaplandırmak için, uzun tetkikler yapmak icap ediyor. Umumiyetle iki sorudan fazlasını cevaplandırmıyoruz ve hususî cevap vermiyoruz. Biz size bir metin hazırlayacağız, siz konferans vereceksiniz. Böyle şey olur mu? Mevzuunu bilmiyorsanız niye böyle şeylere kalkışıyorsunuz? Üstelik, yollanmasını emredici bir ifade ile yazıyorsunuz. Mektubunuz, âmirinin emirlerine icabet etmesi lâzım gelen bir memura yazılmış bir hava içinde. Ne dersiniz?

Hadi Uzer (Gaziosmanpaşa — Ankara)

Hayat müessesesi, Türk klasiklerini yayınlamayı düşünüyor mu?

Hayat müessesesinin taslak halinde böyle bir niyeti vardır. Fakat bu iş, daha çok Millî Eğitim Bakanlığı ile üniversitelerimize düşer. Tabiî özel teşebbüsün de gayreti lâzım.

Melih Esen Cengiz (Şişli — İstanbul)

Silâh ve gemi inşaat tarihi gibi teknik mevzularda yazı koymayı düşünmüyor musunuz?

Düşünüyoruz.

Mehmet Ay (Fener — İstanbul)

Dünyada ne kadar Müslüman var? Hangi ülkelerde yaşıyorlar? Türkiye'nin tarihî eserleri ve camileri hakkında yazı koyar mısınız?

1966 şubat sayımızda, dünyadaki Müslümanlar ve çeşitli ülkelere dağılışları üzerinde etraflı bir yazı yayınladık. — Bilhassa *Vilâyetlerimizin Tarihi* serisinde cami ve diğer tarihî mimarlık eserlerimiz hakkında bol resimli bilgiler veriyoruz.

Muammer Kutlu (Vefa - İstanbul)

Lazlar hangi ırk grupundandır?

Lazlar, Kafkasya kavimlerindendir (Gürcüler, Çerkesler, Abazalar, Çeçenler, İnguşlar diğer Kafkas kavimleri arasındadır). Türkiye'de Rize, bilhassa Artvin illerinde yaşarlar. Hızla Türkleşmekte oldukları, Lazca'yı unutup, Türkçe konuşmaya başladıkları anlaşılmaktadır: 1950 sayımında 53 000, 1955 sayımında 31 000 vatandaş Lazca konuştukları halde, Devlet İstatistik Enstitüsü, son sayımda Lazca konuşanların sayısının 21 703'e indiğini bildirmektedir. Doğu Karadeniz halkına «Laz» denilmesi ise, eski ve ilmî bakımdan yanlış bir alışkanlıktan ibarettir.

Turgut Kefeli (Kadıköy — İstanbul)

Üveysîler Türk müdür, İranlı mı?

İkisi de değil. Üveysîler, Safevîler ve Türk Avşar imparatorluk hanedanları arasında İran' da hüküm süren bir Afgan hanedanıdır.

Ahmet Mert (Sıvas)

Türkiye'de ilk telefon ne zaman kullanılmaya başlandı?

Türkiye'de ilk telefon şebekesi, 1911'de bir İngiliz firması tarafından kuruldu. Ondan sonra İzmir, 1926'da da Ankara'da telefon şebekeleri tesis edildi.

Mahmut Tahir (Ankara)

İbni Sinâ'nın Türk olmadığını yazıyorsunuz. Bazı kitaplarda, bu zâtın Türk olduğu hakkında belgeler mevcuttur. Arzu ederseniz size gönderebilirim.

Sizinle birkaç yıldan beri İbni Sinâ'nın Türk veya gayri Türk olduğu konusunda muhabere ediyoruz. Anlaşılan fikrinizde ısrar edeceksiniz. Size şu kadar söylemek isteriz: Bir yüksek mühendissiniz. İhtisasın ne demek olduğunu bilirsiniz. Sizin bu gibi mevzularda iddialarda bulunmanız, bizim yüksek matematik meselelerine burnumuzu sokmak istememiz kadar yersizdir. İbni Sinâ'nın Türk olduğu hakkında hiç bir «belge» yoktur. Yalnız Türkiye'de, bir nesil önceki gayri ilmî, romantik tarihçilik çağımızda, ihtisas tarihçiliğinden gelmeyen bazı yazarlar, böyle bir fikir ortaya atmışlardır. Şimdi, hiç bir üniversitemizde, hiç bir mütehassıs tarihçiye, İbni Sinâ'nın Türk olduğunu yazdıramazsınız. Bu konuda gözümüzden kaçan hiç bir neşriyat da yoktur.

Selâhattin Güner (Beşiktaş)

Balmumcu'da bir sokağa adı verilen Gazi Umur Bey kimdir?

Gazi Umur Bey (1309 - 1348) çok ünlü bir Türk komutanı ve denizcisidir. Aydınoğulları'ndandır. 1328'deki Bozcaada seferi üzerine «gazi» unvanını almıştır. Umur Bey (Paşa) Türkler'in Anadolu'da kuvvetlenmeye başladığı sıralarda Ege'de büyük bir donanma meydana getirmiş, 1332'de 75 gemi ile Semadirek adasına, aynı yıl 250 gemiyle Ege adalarına, Yunan kıyılarına; ertesi yıl 170 gemi ile Mora'ya; 1334'te 276 gemiyle Yunanistan ve Mora'ya sefer yapmıştır. Umur Bey, 1334 yılında babasının ölümü üzerine Aydınoğlu tahtına geçmiş, bundan sonra da hükümdar sıfatıyle ordu ve donanmaya komuta etmiştir. Bu büyük Türk kumandanı, en büyük mücadelesini İzmir için yapmış, 1320'de İzmir'i fethetmişti. 1344'te İzmir tekrar Hıristiyanlar'ın eline geçti. Yalnız yukarı kale Türkler'de kalmıştı. Gazi Umur Paşa 1348'de aşağı kaleyi almak için bir sefer tertipledi ve bu sefer sırasında savaşırken, sûrların dibinde şehit düştü. 39 yaşındaydı.

Süheyl Akgün (Giresun)

«Giresun» adı nereden geliyor?

Giresun şehrinin adı antik çağdaki Kerasus şehrinden gelir. Kerasus, şimdiki Giresun'un yerinde olmamakla beraber Pontus kralı tarafından yapılan Pharnakeia şehrine kısa bir zaman sonra Kerasus dendi. Kâtip Çelebî, Kiresin diye yazar.

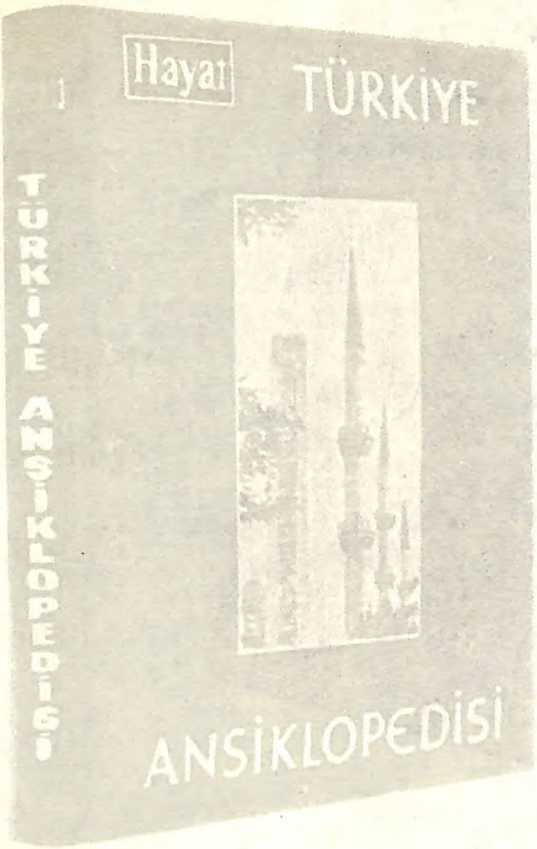

Eşsiz
Bir
Eser

Hayat

TÜRKİYE
Ansiklopedisi

Hayat Mecmuasının fasiküller halinde yayınladığı Türkiye Ansiklopedisi, ciltli olarak piyasada satılmaktadır. İsteyen okuyucular, ellerindeki fasikülleri, özel cilt kapaklarımızla ciltleterek nefis bir esere sahip olabilirler. Hayat Türkiye Ansiklopedisi ciltli olarak 25 liradır.

Cilt kapakları ve ciltleri, Hayat satan bayilerle müvezzilere sipariş edilebileceği gibi, umumi bayiimiz BATEŞ BAYİLİK TEŞKİLÂTI, Cağaloğlu - İstanbul adresinden de temin edilebilir. Yalnız cilt kapaklarının fiyatı 7,5 liradır.

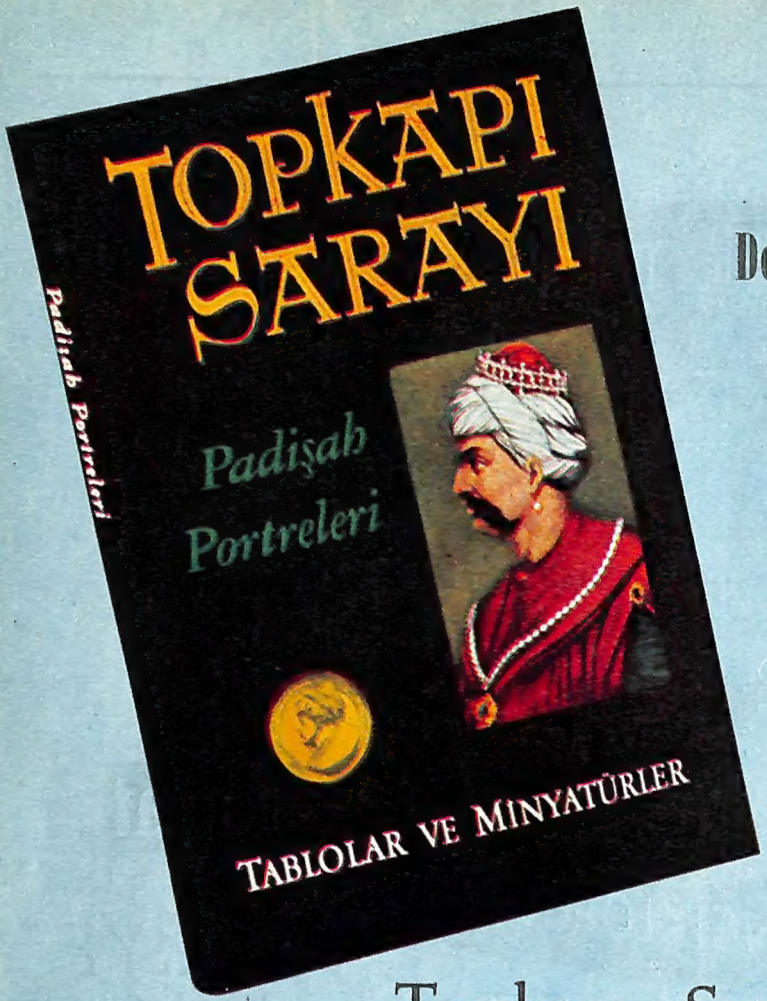

Türkiye'de Doğan Kardeş Ofset Baskı Tekniğinin Tereddütsüz En güzel Örneği

Topkapı Sarayı Padişah Portreleri

Tablolar ve Minyatürler

(Türkçe, İngilizce, Almanca basılmıştır.)

Bu kitap, Topkapı Sarayında bulunan ve yerli yabancı ressamlar tarafından muhtelif devirlerde yapılmış 24 tablo ve minyatürün, Doğan Kardeş Basımevinde asıllarına tamamen uygun olarak basılmış, renkli reprodüksiyonlarından mürekkeptir.

Nigâr Anafarta'nın bir ön söziyle 25 × 35 cm. boyunda, nefis kuşe bir gömlek içinde ve ciltli olan bu nefis eser sadece 1 000 nüsha olarak basılmış ve numaralanmış nadide bir eserdir.

FİATI 120 LİRA

Doğan Kardeş'ten ve Bateş Bayilik Teşkilâtı, Cağaloğlu — İstanbul adresinden istenebilir.